

Власною рукою

Олександр Мацієвський

Створено: 06.10.2026, 18:54 UTC

Кількість слів: 28670

Опис

У вигаданому прикордонному місті Єрусалимського королівства колишній військовий писар Одон де Сель приймає посаду брамника, сподіваючись заробити на повернення додому разом із пораненим братом. Після смерті володаря міста суперечка через захоплений караван переростає в облогу, а наказ підпалити заселене передмістя змушує Одона відповідати і за чужу волю, і за власні попередні рішення. Історико-пригодницький роман про віру, смертність і ціну непокори, у якому порятунок людей не скасовує заподіяної їм кривди.

Пролог

— Ногами до дверей, — сказала Мар'ям. — Через другі ще носитимуть зерно.

Чоловіки зупинилися на порозі. Той, що тримав небіжчика під пахвами, переступив через перекинуте відро й зачекав, поки з лави приберуть дерев'яну миску. На сорочці мертвого борошно збилося в сірі грудочки.

Етьєн де Вар стояв біля жорен. Верхній камінь іще повільно обертався. Хтось перекрив воду, проте колесо за стіною продовжувало штовхати вал короткими нерівними поштовхами.

— Зупиніть його зовсім.

Слуга побіг надвір. Ніхто з мірошникових помічників не рушив.

Мар'ям провела долонею по лаві, перевіряючи, чи не залишилося під чоловіковою головою лушпиння. Потім підсунула згорнуту ряднину. Робила все без поспіху, наче двоє людей досі тримали на руках когось живого, кому можна завдати зайвого болю.

Минулої осені її чоловік сперечався з Етьєном через плату за помел. Під час суперечки весь час поправляв на плечі полотняну хустку. Тепер хустки ніде не було.

— Де це сталося? — запитав Етьєн.

Мар'ям показала на вузький прохід біля вала.

Підлогу вже посипали висівками. З-під них виступав кінчик шкіряного ремінця.

— Він поліз міняти клин. Рукав затягло.

— Сам?

— Сам.

Біля виходу стояв двірський наглядч із восковою дощечкою. Він був мокрий від дощу, хоча під дахом минуло вже достатньо часу, щоб зняти плащ.

— Мав покликати помічника, мій пане.

Мар'ям повернулася до нього.

— Котрого?

Наглядач опустив дощечку.

За стіною плеснула вода. Колесо зробило ще пів оберту й стало.

Етьєн пройшов до вузького проходу. Тут дорослому чоловікові доводилося повертатися боком. На дереві виднілася свіжа світла зарубка. Новий клин лежав поряд, цілий, ще не забитий у гніздо.

— Де були помічники?

— При пекарнях, — відповів наглядач. — За вашим розпорядженням.

У приміщенні стало чутно дощ.

Етьєн пам'ятав це розпорядження. На зимовий запас бракувало сухарів. До міста мали прибути вершники з двору його сюзерена, а дві пекарні не встигали виконати замовлення. Керуючий запропонував забрати на три ночі людей із млина: вода однаково працює замість них.

Три ночі минули тиждень тому.

— Чому їх не повернули?

— Замовлення збільшили.

— Хто?

Наглядач розкрив дощечку. Провів нігтем по воску, знайшов потрібний рядок.

— Ваш стіл. Ще чотири вози на дорогу.

Етьєн сів на край порожнього засіка. Від швидкого руху заболів бік під старим рубцем. Він почекав, доки зможе вдихнути, і простягнув руку до дощечки.

Наглядач подав її обома руками.

Унизу, під переліком пекарень і кількістю людей, стояла звична позначка дозволу. Етьєн сам поставив її перед вечерею. Того вечора йому двічі приносили холодну юшку, бо кухар чекав, поки закінчиться розмова про коней.

Мар'ям накрила чоловікові обличчя.

— Завтра сюди прийдуть по недомелене, — сказала вона. — Забороніть забирати жорна.

Етьєн підвів голову.

— Ніхто не забере.

— Учора сказали, що заберуть, коли не буде решти борошна.

Наглядач розтулив рота, але вона не дала йому почати:

— При ньому сказали. При мені. Біля цих дверей.

Етьєн повернув дощечку.

— Боргу за це замовлення немає.

— А земля під млином?

— Залишається за вами.

— До жнив чи довше?

Запитання прозвучало так швидко, що він не відразу відповів. Землю тримав її чоловік. Після його смерті належало переглянути умови користування, визначити плату, отримати згоду управителя. Етьєн раніше жодного разу не цікавився, скільки часу на це витрачає вдова.

— Довше, — сказав він.

Мар'ям подивилася на наглядача.

— Запишіть.

Брата Ансельма знайшли при стайні. Він оглядав ногу купленого напередодні мерина й сперечався з конюхом, котрий запевняв, що тварина лише натерла ремнем шкіру.

До млина священник прийшов із засученими рукавами.

Мар'ям дозволила йому стати біля лави, але попросила зачекати з молитвою. З іншого кінця міста вже послали по священника її громади.

Ансельм кивнув і почав допомагати знімати з небіжчика мокре взуття.

Етьєн вийшов під навіс. Дощ стікав із черепиці просто в жолоб для зерна. На підвір'ї зібралися замовники з порожніми мішками. Один чоловік тримав на плечах хлопчика. Побачивши володаря міста, він спустив дитину на землю.

— Сьогодні помелу не буде, — сказав Етьєн.

— У нас немає іншого борошна, — відповіла жінка з двома мішками.

Позаду неї хтось почав пояснювати, що найближчий справний млин за пів дня дороги. Етьєн покликав наглядача, наказав відкрити нижній комірний двір і видати зерно та готове борошно тим, чиї замовлення залишилися невиконаними.

— З якого запасу?

— Із мого.

— На дорогу вершникам тоді...

— Нехай куплять на дорозі.

Наглядач притиснув дощечку до грудей.

— Мені потрібен письмовий наказ.

Етьєн уже хотів відповісти різко. Натомість попросив принести стіл під навіс.

Поки шукали стіл, двоє чоловіків почали розбирати захисну огорожу біля вала. Наглядач спробував зупинити їх, але Мар'ям покликала з дверей, що дозволила сама: млин має запрацювати після похорону.

— Найміть людей із міста, — сказав їй Етьєн.

— Їм треба платити.

— Заплатять.

— Хто?

Він назвав себе.

Вона повернулася до чоловіка, не подякувавши.

До замку Етьєн дістався вже поночі. Воду з чобіт виливали в мідну миску. На столі чекала вечерея, накрита другим блюдом.

Писар приніс чистий пергамент і почав уголос складати розпорядження про допомогу вдові, що зазнала нещастя під час виконання повинності.

— Закресліть «зазнала нещастя», — сказав Етьєн.

Перо зависло.

— Як накажете написати?

У дверях з'явився Ансельм. На рукаві в нього залишилася біла смуга борошна.

Етьєн попросив зачинити двері. Потім продиктував: помічників забрали його розпорядженням; вимогу нічного помелу він залишив чинною; на заміну людей не призначили. Млин і землю належить закріпити за Мар'ям. Витрати на ремонт і похорон сплатить двір.

Писар перечитав. На останньому рядку затнувся.

— Це можна зрозуміти так, ніби смерть сталася з вашої вини.

— Можна.

— До цього запису можуть повернутися.

Етьєн відсунув недоторкану вечерю.

— Тому зробіть другий примірник. Для неї.

Коли писар пішов, Ансельм поставив біля ліжка чашку з теплою водою. Етьєн не міг розв'язати шнур на рукаві: пальці набрякли від холоду. Священник допоміг мовчки.

— Поховають уранці, — сказав він.

— Я прийду.

— Вона не просила.

— Знаю.

За вікном перегувалася сторожа. Дощ ущух, і тепер із подвір'я долинав кожен удар ковальського молотка: лагодили підкови для гостей, які мали вирушити після світанку.

Етьєн довго дивився на свої руки. На нігті великого пальця засох віск від дощечки.

— Помоліться зі мною.

Ансельм підтягнув стілець.

Перед молитвою Етьєн покликав слугу й наказав розбудити керуючого. Треба було повернути людей із пекарень. Не після від'їзду вершників. Цієї ночі.

Потім він посунувся, звільняючи місце біля ліжка.

Глава 1: Місце біля брами

Пемза дряпала шкіру до червоних смуг. Одон тер вказівний і середній пальці правої руки, намагаючись вивести чорнильні плями, що в'їлися під нігті ще два тижні тому. За товстою стіною вартівні шумів нижній посад Айн-Сафрі — тісне скупчення глинобитних і кам'яних будинків, затиснуте між річкою та слабким міським муром. Вище, над черепичними дахами ремісників, височів верхній замок. Його масивні башти відкидали довгу ранкову тінь просто на західну дорогу, що вела до броду.

Камінь впав у дерев'яну миску з водою. Одон витер руки об ганчірку й озирнувся.

П'єр стояв біля вузького вікна, спираючись на держак списа. Він переніс вагу на ліву ногу, а праву ледь відставив убік. Збоку це виглядало як звичайна розслаблена стійка вартового, але Одон бачив, як побіліли кісточки пальців брата, що стискали дерево.

Кроки на сходах змусили обох випростатися.

Готьє де Рош увійшов до приміщення, на ходу знімаючи цупкі шкіряні рукавиці. Командир гарнізону мав обличчя людини, яка звикла дивитися на співрозмовника крізь пил або яскраве сонце — очі постійно мружилися, а куточки губ були опущені донизу. Він кинув рукавиці на стіл і зупинився перед новоприбулими.

— Начальник нижньої брами і його помічник, — сказав Готьє, не запитуючи, а стверджуючи.

— Так, пане, — Одон швидко сховав долоні за спину, хоча плями вже майже не читалися. — Одон де Сель. А це мій брат, П'єр. Він готовий до служби.

Погляд Готьє ковзнув по фігурі П'єра, затримавшись на відставленій нозі.

— Ушкодження незначне, — квапливо додав Одон, відчуючи, як пересихає в горлі. — Довгі марші поки що даються важко, але для несення варті біля воріт сили вистачить. Належить лише...

— Якщо він не може стояти дві години поспіль, він сидітиме біля підйомного механізму, — перебив Готьє. Його голос звучав рівно, без роздратування. — Якщо механізм заклинить, він має достатньо здоров'я, щоб крутити коловорот обома руками. Це все, що мене цікавить.

П'єр коротко кивнув, не прибираючи ваги зі списа.

Командир підійшов до столу й розгорнув невеликий сувій із печаткою.

— Ваші обов'язки прості. Якщо віз іде від броду після полудня, перевіряєте осі й вантаж. Якщо супровід має військові значки сеньйора, пропускаєте без мита. Якщо починається бійка на торговому подвір'ї, варта не втручається, поки не дістануть ножі. Зрозуміло?

— Буде виконано в точності, — відповів Одон.

— Якщо дозор на вежі дає сигнал тривоги, засув опускається негайно. Навіть якщо половина воза ще під решіткою. Ви не чекаєте, не запитуєте, не оцінюєте загрозу. Ви рубаєте канати.

Готьє згорнув сувій і рушив до виходу. Біля самих дверей він зупинився.

— І ще одне. Канцелярія передала, що ви вмієте вести облік. Якщо я побачу, що ви рахуєте мішки замість того, щоб дивитися на дорогу, ви обое підете чистити стайні.

Коли кроки командира стихли на сходах, П'єр голосно видихнув і сперся спиною на стіну.

— Добрий початок, — промовив він, кривлячись від болю, який більше не треба було ховати. — Ще б трохи, і він змусив би мене пробігтися до броду.

— Тобі платитимуть повне жалування за те, що ти просто сидітимеш біля коловорота, — сухо відповів Одон, підходячи до столу. — Не скаржся.

— Я не скаржуся. Я просто хочу знати, скільки нам доведеться тут гнити, поки ми не зберемо на дорогу.

Одон промовчав. Він розправив на столі чистий аркуш паперу, дістав із поясної сумки вугільний олівець і почав креслити рівні колонки для запису митних зборів. Йому подобалася ця вартівня. Подобався запах промасленого дерева, товщина стін і чіткість наказів Готьє. Тут усе мало своє місце.

Сонце перевалило за полудень, перетворивши площу перед нижньою брамою на розпечене горнило. Пил від західної дороги стояв у повітрі густою завісою, осідаючи на одязі, волоссі й товарах.

Одон стояв у тіні надбрамної арки, спостерігаючи, як двоє вартових оглядають черговий віз. П'єр сидів на дерев'яній лаві біля підйомного механізму, витягнувши хвору ногу й меланхолійно жуучи сухаря.

Суперечка спалахнула раптово.

Високий вартовий у шкіряному нагруднику перегородив шлях жінці, яка йшла попереду воза, навантаженого пузатими мішками. Жінка була вдягнена в простий, але чистий темний плащ, її обличчя не виражало ні страху, ні поваги до зброї.

— Пільгу скасовано, — голосно повторив вартовий, відштовхуючи морду мула. — Плати мито або розвертайся.

Одон спустився з помосту й підійшов до воза.

— У чому річ? — запитав він, стаючи між жінкою та вартовим.

Жінка перевела погляд на нього. Її очі були темними й чіпкими.

— Мене звати Мар'ям аль-Хаддад, — сказала вона без вступу. — Це зерно для пекарень. Я маю звільнення від мита, підтверджене паном Етьеном де Варом після смерті мого чоловіка на млині.

Вартовий хмикнув і вдарив держакон алебарди по землі.

— Учора надійшло розпорядження. Усі старі пільги призупинено до перевірки канцелярією. Податок стягується з кожного мішка.

Мар'ям не відступила ні на крок.

— Коли вийде новий наказ, тоді й стягуватимете. Податок за це зерно сплачено до жнив моєю працею. Воно має пройти сьогодні.

Навколо воза вже почали збиратися інші торговці, невдоволені затримкою. Хтось із натовпу вигукнув, що варта знову вигадує правила на ходу. Одон відчув, як липкий піт стікає по спині. Перший день служби. Якщо він пропустить віз без мита всупереч розпорядженню, Готьє дізнається про це до вечора. Якщо він накаже заарештувати жінку, почнеться тиснява й бунт на торговому подвір'ї, що ще гірше.

Він подивився на мішки. Їх було вісім.

— Порядок вимагає нового підтвердження, — рівним голосом промовив Одон, ховаючи невпевненість за звичними канцелярськими формулюваннями. — До того часу вантаж підлягає затриманню.

Мар'ям примружилася.

— Затриманню де? — запитала вона різко. — У вас немає сухого складу біля брами. Це зерно моєї родини і пекаря Фаріда. Воно потрібне для випікання хліба вашій же варті. Хто відповідатиме, якщо воно згниє під стіною?

Одон на мить замислився. Жінка була в найслабше місце — відсутність інфраструктури для виконання нових наказів.

— Буде застосовано проміжне рішення, — сказав він, дивлячись поверх її голови. — Чотири мішки буде пропущено зараз, без мита, під мою відповідальність. Іншу половину належить залишити під навісом вартівні до отримання паперів із замку.

Вартовий відкрив був рота, щоб заперечити, але Одон зупинив його коротким жестом.

Мар'ям не виглядала задоволеною.

— Ким пропущено? — вона не збиралася задовольнитися безособовими фразами. — Кому залишити?

— Мною, — Одон нарешті зустрівся з нею поглядом. — Одоном де Селем, начальником цієї брами. Ваші чотири мішки лежатимуть на дерев'яних піддонах біля мого столу. До завтрашнього ранку.

Жінка кілька секунд мовчки вивчала його обличчя. Потім кивнула вартовому:

— Знімайте задні.

Поки вантажники переносили половину зерна під навіс, П'єр підійшов до брата, помітно накульгуючи.

— Ти щойно порушив наказ командира в перший же день, — тихо зауважив він, відкушуючи сухар.

— Я запобіг затору на дорозі й зберіг половину митного забезпечення, — так само тихо відповів Одон. — Тепер мені доведеться йти нагору й шукати того, хто виписав цю прокляту пільгу.

Дорога до верхнього замку виявилася крутішою, ніж здавалося знизу. Одон ішов брукованою стежкою, відчуваючи, як важчає дихання. На відміну від шумного, переповненого запахами спецій, гною та свіжого хліба нижнього посаду, тут панувала прохолодна тиша.

Слуга провів його на внутрішнє подвір'я, затінене високою стіною донжона.

Етьєн де Вар сидів за грубим дубовим столом просто неба. Перед володарем Айн-Саффри лежали не військові карти чи пергаменти з гербами, а звичайні воскові дощечки, кілька погнутих підков та моток прядив'яної мотузки. Він уважно розглядав мотузку, перевіряючи її на розрив.

За минулі пів року Етьєн змінився. Одон ніколи не бачив його раніше, але портретний образ могутнього сеньйора з розповідей вартових ніяк не в'язався з цим схудлим чоловіком, чий камзол висів на плечах надто вільно.

— Мій пане, — Одон схилив голову. — Одон де Сель. Призначений на нижню браму.

Етьєн відклав мотузку.

— Я пам'ятаю списки. Що привело вас сюди до вечірньої доповіді?

— Питання щодо старих пільг. Жінка на ім'я Мар'ям аль-Хаддад стверджує...

Одон не встиг договорити.

Етьєн раптом завмер. Його пальці вп'ялися в краї столу з такою силою, що побіліли суглоби. Він злегка подався вперед, відкрив рота, але замість слів пролунав лише хрипкий, надрильний свист. Повітря не йшло в легені.

Одон зробив крок уперед, інстинктивно простягаючи руку.

— Пане? Покликати лікаря?

Етьєн підняв вільну долоню в різкому жесті, що вимагав зупинитися. Він заплющив очі. Тиша на подвір'ї стала абсолютною, порушуваною лише цим страшним, марним хапанням повітря. Здавалося, минула ціла вічність, перш ніж грудна клітка чоловіка різко опустилася, і він зробив перший повноцінний вдих. За ним другий.

Етьєн дістав лягну хустинку, витер чоло і рівно подивився на Одона, ніби нічого не сталося.

— Мар'ям має рацію, — голос сеньйора був тихим, але твердим. — Земля під млином і податкові пільги залишаються за нею. Я підтверджую це письмово.

Одон стояв нерухомо, все ще вражений побаченим. Чоловік перед ним щойно був за крок від задухи, але повернувся до розмови про зерно так, ніби просто відволікся на муху.

— Буде виконано, — сказав Одон. Він хотів відступити й піти, але Етьєн жестом вказав йому залишитися.

— Ви бачили посад, коли йшли сюди. Скільки родин там живе?

Запитання прозвучало несподівано. Одон швидко перебрав у пам'яті ранкові спостереження.

— Точного обліку мені не передавали. Судячи з кількості будинків і розміру ринку — близько чотирьохсот людей. Можливо, п'ятсот.

Етьєн посунув воскові дощечки на край столу.

— "Близько" мене не влаштовує. Якщо на дорозі з'явиться військо, нижній мур не

витримає і дня облоги. Люди побіжать сюди, до верхньої брами.

Сеньйор подивився на підкови, потім знову на Одона.

— Замок має свої межі. Вода в цистерні має свої межі. Якщо ми впустимо всіх, ми помremo від спраги за тиждень. Якщо ми не впустимо нікого, ми віддамо ремісників на різню. Мені потрібен точний рахунок.

— Належить провести перепис дворів, — автоматично відповів Одон, включаючи свій звичний канцелярський тон.

— Ні, — Етьєн похитав головою. — Мені не потрібен перепис дворів. Мені потрібен список тих, кого замок справді зможе прийняти і прогодувати. Людей, чії навички, запаси або значення для громади виправдають воду, яку вони вип'ють.

Одон відчув холодок між лопатками. Це було не просто завдання для писаря. Це був вирок, який йому доручали скласти.

— Ви хочете, щоб я вирішив, хто залишиться за муром? — запитав він, забувши про субординацію.

— Я хочу знати числа, — відрізав Етьєн. Його дихання знову стало трохи переривчастим, але тон не змінився. — Скільки людей ми можемо врятувати. Решту рішень я залишу за собою. Зробіть список, де Сель. Почніть завтра.

Найнята кімната під самим дахом будинку біля північної стіни посаду була тісною і пахла старим овечим лоем. Через відкрите вікно долинав шум річки й далекий стукіт нижнього водяного млина.

На хисткому столі лежала купка мідних і кілька дрібних срібних монет — їхне перше жалування за тиждень служби, видане авансом.

П'єр сидів на ліжку, розтираючи хворе коліно маззю, яку купив на ринку. Запах камфори змішувався з лоем, створюючи важку, задушливу суміш.

— Три срібних і жменя міді, — П'єр кивнув на стіл. — Якщо не витратитися на вино й купувати черствий хліб, за місяць можна зібрати на одне місце на палубі до Генуї.

Одон перебирав монети, вишиковуючи їх у рівний ряд. Срібло до срібла. Мідь до міді. Порядок.

— Нам потрібно два місця, — сказав він, не піднімаючи очей.

— Мое коліно каже, що нам потрібне хоча б одне, і якнайшвидше, — П'єр зціпив зуби, розминаючи суглоб. — Ще пів року на цих сходах, і я взагалі не зможу ходити. Ти поїдеш першим. Влаштуєшся, знайдеш роботу в порту, потім перешлеш гроші за мною.

— Ні. Ми накопичимо на два квитки. Доведеться почекати до осені.

П'єр перестав терти ногу і подивився на брата.

— Ти ж ненавидів цю ідею. Коли ми йшли сюди, ти клявся, що ми втечемо з війська за першої ж нагоди. А тепер кажеш про осінь.

Одон зсунув монети в один стос. Він згадав стіл Етьєна де Вара. Згадав Мар'ям, яка дивилася на нього, чекаючи рішення про своє зерно. Згадав завдання, яке

отримав — скласти список тих, хто житиме.

Він усе життя соромився своїх чорних пальців серед вояків. Але тут, у цьому місті, затиснутому між слабким муром і хворим сеньйором, його вміння рахувати й упорядковувати раптом стало важити більше, ніж чийсь гострий меч.

— Нам виплатили жалування, — голос Одона був рівним, ховаючи справжні думки. — Служба тут не найгірша. Ми маємо дах і стабільну монету. Відмовлятися зараз було б нерозумно.

— Нерозумно? — П'єр гірко засміявся. — Ти бачив цей мур унизу? Якщо сюди прийдуть не купці, а кіннота, ми опинимося в пастці. Нижня брама впаде першою.

— Не впаде, якщо все буде підготовлено правильно.

П'єр довго дивився на братову спину.

— Ти вже не хочеш їхати, так? — тихо запитав він. — Тобі дали ключі, і ти вирішив, що тепер тут господар.

Одон не відповів. Він дістав із сумки воскову дощечку й стилос. Завтра йому треба було йти перевіряти місткість цистерни. Потрібно було почати складати список. Перші імена. Перші числа.

Річка за вікном продовжувала штовхати колесо млина, не зважаючи ні на чії плани. Одон згладив віск стилосом, готуючи чисту поверхню для завтрашньої роботи. Поки він не зробить першого запису, усі ці люди внизу ще мали шанс.

Глава 2: Скільки вміщує цистерна

Кам'яний жолоб роздвоювався за двадцять кроків від верхньої брами, розділяючи гірський потік на дві нерівні частини. Вода з джерела вдарялася в масивний дерев'яний клин, утворюючи постійний, глухий шум, до якого вухо звикало лише за кілька годин. Одон стояв на краю вирубаній в скелі тераси, тримаючи під пахвою згорток чистого пергаменту. Звідси було добре видно, як ширший потік зривається вниз, до черепичних дахів посаду, щоб крутити колесо млина, тоді як вужчий рукав зникає під товстим муром замку.

Салім ібн Фарадж опустил у воду довгу мірну палицю з нанесеними на неї зарубками. Майстер стояв на колінах просто в багнюці, не звертаючи уваги на те, як бризки просочують поділ його довгої сорочки. Він потримав дерево у воді, витяг його і повільно провів великим пальцем по мокрій лінії.

— Нахил тут становить три долоні на кожен сажень, — сказав Салім, повертаючись до Одона. — Якщо пустити більше води у верхню гілку, змінивши кут клина, швидкість потоку розміє глиняний замок на стиках керамічних труб. Тиск просто зруйнує стінки зсередини, і тоді замок не отримає нічого.

— Скільки мір надходить до цистерни за добу за нинішнього нахилу? — Одон дістав вугільний олівець, готуючись записати точне число.

— Залежить від того, скільки мулу нанесло після останнього дощу.

Майстер підвівся, витер руки об суху ганчірку і рушив до хвіртки у мурі. Одону довелося наздоганяти його широкими кроками.

Усередині фортеці, під брукованим подвір'ям біля донжона, пахло мокрим каменем і застоєм повітря. Сходи вели глибоко під землю, де світло смолоскипа вихоплювало з темряви гладкі стіни головної замкової цистерни. Вода тут здавалася чорною і нерухомою.

Салім спустився на нижній ярус риштувань і підніс вогонь ближче до стіни. На вапняному тиньку виднілися тонкі горизонтальні смуги.

— Ось риска від минулого вівторка, — майстер вказав на найвищу позначку. — А ось учорашня. Вона нижче на товщину двох пальців.

Одон примружився, намагаючись розгледіти деталі в темному світлі.

— Замок споживає воду щодня. Коні, кухня, варта. Це природне зменшення запасу.

— Приплив перекрито з учорашнього вечора для очищення труб, — повільно, ніби пояснюючи дитині очевидні речі, промовив Салім. — За ніч звідси не взяли жодного відра. Без припливу води запас зменшується навіть тоді, коли його не беруть.

Він перемістив смолоскип ліворуч. Світло впало на довгу, ледь помітну тріщину, що тягнулася від самого дна до середини стіни. Навколо неї камінь був не просто вологим — він блищав від води, яка повільно, крапля за краплею, просочувалася крізь щілину в суху породу під замком.

— Її потрібно замазати, — канцелярський розум Одона одразу почав шукати найшвидше рішення, яке можна було б внести до звіту. — Сьогодні ж.

— Тимчасове замазування лише сповільнить втрату на кілька тижнів, — Салім похитав головою, відмовляючись від простих відповідей. — Вага повної цистерни тисне на стінку з такою силою, що свіжий розчин просто видавить назовні. Щоб зробити надійно, потрібно повністю спорожнити дно. Потім привезти чотири підводи негашеного вапна, замішати його з товченою цеглою і чекати п'ять сухих днів, поки суміш візьметься каменем.

Одон зробив позначку на пергаменті. П'ять днів без води в цистерні означали, що замок повністю залежатиме від безперервної роботи джерела. Якщо облога почнеться під час ремонту, фортеця впаде за тиждень. Але якщо не ремонтувати, вода витече сама.

— Належить знайти підводи для вапна, — підсумував він, відвертаючись від тріщини. — Я зроблю розпорядження на ринку.

Торгова площа нижнього посаду зустріла їх густим пилом, запахом гною та голосними криками. Суперечка спалахнула біля пошкодженого міського водогону, де селяни зазвичай напували худобу перед продажем, і тепер поступово перемістилася до центру ринку.

Одон пробився крізь натовп роззяв, шукаючи поглядом вільних тяглових тварин. Чотири підводи вапна вимагали міцних коней або мулів, здатних тягнути вантаж угору крутою замковою дорогою.

Власник коня, огрядний чоловік у вицвілому зеленому каптані, тягнув високого гнідого мерина за вузду, голосно розхвалюючи його силу перед місцевим пекарем.

— Ця тварина потягне два вози борошна і навіть не спітніє! — кричав продавець, плескаючи коня по крупі. — Годиться для найважчої роботи, хоч у полі, хоч у горах.

З-за спин покупців безшумно виринав брат Ансельм. Священник був у своєму звичайному потертому рясі, руки ховав у широких рукавах. Він зупинився за два кроки від тварини, уважно спостерігаючи за тим, як кінь переступає з ноги на ногу на нерівному бруку.

Одон підійшов ближче, збираючись оголосити про тимчасове вилучення коня для потреб замку.

— Для виконання ремонтних робіт у верхній фортеці... — почав був він, але Ансельм підняв руку, зупиняючи його.

Священник зробив крок до коня. Тварина нервово смикнула головою. Ансельм не став торкатися вузд, натомість обійшов мерина ззаду і довго дивився на його копита.

— Тварина береже праве заднє копито, — спокійним, рівним голосом промовив Ансельм, звертаючись до продавця. — Вона спирається на зачіп, уникаючи ставити вагу на п'ятку.

Продавець зблід, але спробував відмахнутися.

— Це від довгої дороги кам'янистим бродом. За день відпочинку в стайні пройде.

— Це не втома від дороги, — Ансельм не підвищував голосу, але натовп навколо раптом затих. — Це давнє запалення суглоба. Якщо завантажити цього коня вапном і погнати на гору, до вечора він впаде і більше не встане. Приховування вади під час продажу є свідченням обману, а не торговою хитрістю. Відшкодування за зірвану роботу ляже на вас, коли обман викриється.

Пекар, який щойно збирався діставати гаманець, вилаявся і відступив у натовп. Продавець злісно смикнув вузд.

— Шукайте собі ідеальних коней в іншому місці, святий отче! — огризнувся він.

— Усе одно найкращих мулів і волів ще вранці забрали люди командира Готьє.

Одон різко повернувся до торговця.

— Забрали куди?

— До військового табору за бродом. Сказали, що тварини обіцяні війську для перевезення фуражу. На ринку залишилися тільки такі, як цей, — торговець поплескав свого кульгавого коня по шії. — Або платіть, або йдіть геть.

На площі запанувала тиша, порушувана лише іржанням худоби. Одон відчув, як звичний порядок речей вислизає з його рук. Готьє де Рош забрав тягло для своїх солдатів, залишивши господарство міста без можливості провести критичний ремонт.

— Належить знайти інший транспорт, — сухо сказав Одон, звертаючись скоріше до себе, ніж до Ансельма. — У місті є власні підводи.

Наступного ранку нижній потік з гуркотом бив по лопатях млинового колеса, розкидаючи навколо дрібний водяний пил. Усередині дерев'яної будівлі пахло вогкістю і перетертим зерном.

Мар'ям аль-Хаддад стояла біля жорен, перевіряючи натяг шкіряного ремня. Вона не відірвалася від роботи, коли Одон переступив поріг, лише коротко глянула на нього з-під лляної хустки.

— Для забезпечення замкових потреб потрібна ваша підвода на три дні, — почав Одон, намагаючись надати голосу офіційної твердості. — Військо реквізувало ринкових тварин, тому ремонт цистерни здійснюватиметься силами посаду. Відповідне розпорядження буде внесено до реєстру.

Мар'ям витерла руки об фартух і повернулася до нього. Її темні очі звузилися.

— Моя підвода залишається біля млина. Хто возитиме борошно до пекарень Фаріда та Ільєса, поки мій мул тягатиме каміння на гору?

— Ремонт водогону є питанням виживання всієї громади. Це пріоритетне завдання.

— Виживання моєї родини залежить від того, чи зможу я вчасно доставити помел, — Мар'ям підійшла ближче, не залишаючи Одону простору для маневру.

— Мені досі не відшкодували срібло за найманих робітників, яких довелося кликати після минулої повинності, коли мій чоловік загинув. Коли двірський наглядач виплатить борг родині аль-Хаддад, тоді отримаєте підводу. Не раніше.

Одон відчув знайоме роздратування. Він не любив, коли особисті образи втручалися в адміністративні розрахунки.

— Питання компенсації розглядатиметься окремо, — він машинально перейшов на безособові конструкції, ховаючись за стіною канцелярії. — Наразі йдеться про нагальну потребу фортеці. Відмова надати транспорт буде розцінена як непокора.

— Розцінюйте як хочете, — Мар'ям схрестила руки на грудях. — Без заміни тягла мішки залишаться тут. Хто саме заплатить пекарям за простій? Ви, пане де Сель? Записуйте у свій реєстр, що хліба не буде через вапно.

Вона відвернулася і знову взялася за ремінь, даючи зрозуміти, що розмову закінчено. Звук води за стіною заглушав будь-які подальші аргументи. Одон мовчки вийшов надвір, розуміючи, що силою забрати мула він не зможе — це викличе бунт серед пекарів, чия робота залежала від цього млина. Ремонт цистерни відкладався на невизначений час.

Вузький провулок за будинком майстра потопав у густих вечірніх тінях. Одон ішов сюди, щоб отримати від Саліма остаточні розрахунки щодо витрат води на млині — останній пункт у його відомості перед тим, як скласти фінальний список на прихисток.

За поворотом почулися голоси. Одон зупинився.

На перекинутому дерев'яному ящику сиділи двоє. Один із них, сусід-кушнір, трусив у складених долонях кістяні кубики. Другим був Салім. Майстер сидів розслаблено, спираючись спиною на глинобитну стіну, і з легкою усмішкою спостерігав за грою.

Кубики з глухим стукотом впали на дерево.

— Три мідяки, — задоволено констатував кушнір, згрібаючи виграш.

Салім без жалю дістав із поясної сумки монети і кинув їх на ящик.

— Твоя взяла. Але завтра я відіграюся.

Одон вийшов із тіні. Побачивши начальника брами, сусід швидко зник у дверях свого будинку, залишивши Саліма самого. Майстер повільно підвівся, обтрусуючи сорочку. На його обличчі не було ні збентеження, ні провини.

— Пане де Сель, — Салім кивнув. — Ви прийшли за розрахунками нижнього потоку?

— За ними, — Одон уважно дивився на сумку, куди майстер щойно ховав залишки грошей. — А також за підтвердженням вашого податкового статусу. Управитель передав, що за вашим двором числиться борг за користування водою.

Вони зайшли до тісного помешкання. Усередині пахло сухою землею, прянощами та овечою вовною. У кутку спали двоє маленьких дітей, вкриті одним потертим килимом. Кімната була чистою, речі лежали на своїх місцях, але бідність відчувалася в кожній деталі — від тріснутої глиняної миски на столі до зношеного взуття біля порога.

Салім дістав із полиці згорток пергаменту з кресленнями водогону і поклав його перед Одоном.

— Недоплата за зимовий квартал становить рівно три срібних і дві мідні монети, — спокійно, з тією ж точністю, з якою він вимірював рівень води, промовив Салім. — Минулого місяця мірошник затримав мою частку за ремонт жорен. Я віддам борг до кінця літа.

Одон дістав свою воскову дощечку. Його погляд ковзнув від сплячих дітей до рук Саліма, які щойно безтурботно віддали три мідяки в грі в кості.

Для Одона світ складався з правил, боргів і відповідальності. Людина, яка має точний, вивірений до мідяка борг перед замком, але дозволяє собі програвати гроші в провулку, була в його очах втіленням ненадійності. Під час облоги, коли кожен ковток води і кожен шматок хліба будуть на рахунок, така недбалість могла коштувати життя іншим. Салім міг бути блискучим майстром, але як голова родини він демонстрував слабкість.

— Три срібних і дві мідні, — повторив Одон, записуючи суму на краєчку дощечки.

Він перегорнув восковий зшиток на ту сторінку, де був розділений навпіл список містян. Верхня частина — ті, чия присутність у замку критично необхідна і чиї родини отримають прихисток першими. Нижня частина — другорядна черга. Ті, для кого брама відкриється лише за наявності зайвого місця. Місця, якого, як Одон уже знав після огляду цистерни, не буде.

Салім стояв поруч, чекаючи, поки писар закінчить роботу. Він не виправдовувався, не просив відстрочки, просто констатував факт свого боргу як ще одну тріщину в стіні, яку колись доведеться замазати.

Одон міцніше стиснув стилос. Він не став пояснювати майстру критерії відбору. Мовчки, з холодною канцелярською точністю, він вивів ім'я Саліма ібн Фараджа та кількість членів його родини на нижній половині воскової дощечки, назавжди закріпивши їхнє місце по той бік замкового муру. Згладивши віск навколо літер, Одон закрив обкладинку.

Глава 3: Повернена фігура

Тінь від розлогої старої шовковиці ховала рівно половину довгого дубового столу, залишаючи інший край під безжальним полудневим сонцем. На вицвілій, поїденій міллю сукняній скатертині стояла масивна шахівниця. Її клітинки вицвіли від часу, а вирізьблені з кістки фігури набули того жовтуватого відтінку, який з'являється лише після десятиліть постійного торкання людськими руками.

Одон де Сель зупинився за три кроки від краю тераси. Під пахвою він тримав стос зшитих пергаментів, а на поясі висіли дві важкі воскові дощечки. На четвертий день служби він уже вивчив, що сеньйор Айн-Сафри не терпить гучних доповідей, тому просто завмер у тіні колони, чекаючи, поки на нього звернуть увагу.

Етьєн де Вар сидів у легкому плетеному кріслі, спираючись хворою спиною на подушку. Замість того, щоб вивчати позицію на дошці, володар замку тримав у руках товсту металеву голку з просунутою в неї грубою вовняною ниткою. На його лівому коліні тканина панчохи розійшлася по шву, і тепер він методично, стібком за стібком, стягував краї розриву.

Поруч, тримаючи тацю з чистими лляними бинтами та кубком води, стояв старший замковий слуга. Обличчя чоловіка виражало глибоку, хоча й підкреслено мовчазну образу. Для двірської челяді ця звичка сеньйора до самостійного лагодження одягу, принесена з давніх військових походів, виглядала майже як особиста образа. Слуга двічі поривався забрати роботу, але після короткого погляду Етьєна відступив і тепер лише підтискав губи при кожному русі панської руки.

Брат Ансельм сидів навпроти. Священник не звертав уваги ні на шиття, ні на невдоволеного слугу. Його погляд був прикутий до чорних і білих фігур.

— Ваш хід, пане, — тихо нагадав він, коли Етьєн зав'язав вузол і відкусив нитку зубами.

Сеньйор відклав голку на стіл. Він оглянув дошку, торкнувся білого вершника і пересунув його на дві клітинки вперед, поставивши просто під діагональний удар чорного слона. Дерево глухо стукнуло по кістці.

Ансельм не потягнувся до своєї фігури. Він склав руки на грудях.

— Цей крок веде до неминучої втрати, — сказав священник рівним, позбавленим торжества тоном. — Помилка через втому чи неухважність не є справжнім вибором. Ви можете повернути фігуру на місце.

Етьєн довго дивився на шахівницю. Його дихання, зазвичай тихе, зараз супроводжувалося ледь помітним свистом на видиху. Він мовчки взяв вершника і переставив його назад, у безпечну зону.

З боку внутрішніх кам'яних сходів почулися квапливі кроки. До саду вийшов молодший управитель замкового двору. Його обличчя блищало від поту, а в руках він стискав згорнутий у трубку наказ.

— Пане, — управитель низько вклонився, не наважуючись підійти надто близько до столу. — Родина гончара з північного кута посаду просить аудієнції. Їхній будинок щойно розібрали на матеріали для укріплення нижнього муру.

Сеньйор повільно підняв погляд від шахівниці.

— Розпорядження про знесення крайніх будівель було скасовано позавчора. Я особисто наказав зупинити роботи на тій ділянці, оскільки стіна там і так спирається на скелю.

— Наказ не встигли передати десятнику робітників, — управитель нервово переступив з ноги на ногу. — Виконавці прийшли вранці, коли гончар був на ринку. Дах уже знято. Глинобитні стіни повалено. Матеріал вивезено.

Етьєн перевів погляд на білого вершника, якого щойно врятував від втрати.

— У житті повернути фігуру не вдається, — тихо промовив він, ніби звертаючись до самого себе. Потім знову подивився на управителя. — Де ці люди зараз?

— Біля внутрішньої кухні. Але ваш лікар просив не пускати жодних прохачів до вечора. Ваше дихання зранку знову погіршилося, і будь-яка тривала розмова...

— Нехай чекають у прохолоді, — перебив Етьєн. — Я прийму їх, щойно закінчу з вартівнею та документами.

Управитель коротко кивнув і зник за колонами. Сеньйор нарешті помітив Одона, який продовжував стояти в тіні.

— Підійдіть, де Сель. Ви принесли те, що я просив?

Одон наблизився і поклав на край столу свої пергаменти. Він намагався не дивитися на зашиту панчохоу, зосередившись на рівних колонках імен і цифр, які сам виводив до пізньої ночі.

— Перепустки для родин, чия присутність у верхньому замку визнана критично необхідною, — почав Одон, вмикаючи свій звичний канцелярський тон. — Двадцять вісім дворів. Кожна грамота містить імена, точну кількість людей і перелік майна, яке дозволено пронести через браму. Нижня черга, тобто ті, хто не отримає прихистку до особливого розпорядження, винесена в окремий реєстр.

Етьєн узяв верхній згорток. Він розгорнув його і почав повільно читати, водячи вказівним пальцем по рядках. Сонце пробивалося крізь листя шовковиці, кидаючи рухливі плями світла на папір.

— Родина Саліма ібн Фараджа внесена до нижнього реєстру, — сеньйор зупинив палець на знайомому імені. — Чому?

Одон відчув, як напружилися м'язи спини. Він готувався до цього запитання.

— За його двором числиться борг за користування міською водою, — чітко відповів писар. — Три срібних і дві мідні монети за зимовий квартал. Згідно з правилами збору податків та оцінки надійності містян, неплатники не можуть мати пріоритетного права на захист фортеці.

— Хто саме відповідь за те, що майстер, здатний полагодити головну замкову цистерну, залишиться внизу під час облоги? — Етьєн не підвищив голосу, але запитання прозвучало так важко, ніби на стіл поклали камінь. — Назвіть мені ім'я того, хто візьме на себе відповідальність за нестачу води.

Одон мимоволі відступив на пів кроку. Йому не подобалося, коли розмова переходила від загальних правил до конкретних імен.

— Порядок формування списків передбачає суворе врахування фінансової

дисципліни, — він спробував сховатися за безособовими зворотами. — Винятки порушують загальну систему обліку. Мешканці повинні розуміти, що несплата тягне за собою відповідні обмеження в правах.

— Система обліку не замазує тріщини у стінах, де Сель.

Брат Ансельм, який до цього моменту мовчки перебирав зняті з дошки фігури, підвів голову.

— Виправдання правилами не звільняє від наслідків, — промовив священник, дивлячись просто на Одона. — Якщо людина залишається на смерть через три срібних монети, це рішення не абстрактного порядку. Це рішення того, хто тримав перо і виводив літери.

Одон стиснув щелепи. Він не збирався обговорювати свої розрахунки з людиною в рясі, яка не мала жодного уявлення про те, як важко втримувати баланс у переповненому місті.

Етьєн відклав список Саліма і взяв наступний документ. Це був звіт про поточні виплати з двірської скарбниці.

— Відшкодування вдові мірошника, Мар'ям аль-Хаддад, досі не здійснено, — сеньйор вказав на абсолютно порожню графу поруч із сумою. — Я підписав розпорядження три дні тому. Тридцять срібних за ремонт жорен і витрати на похорон. Чому гроші не передано?

Одон швидко відкрив свою воскову дощечку, знаходячи потрібний запис.

— Двірський скарбник призупинив виплату сьогодні вранці. Срібло, призначене для компенсації родині аль-Хаддад, було перенаправлено на інші потреби. Платіж вважається простроченим, але його відкладено заради утримання гарнізону.

— За чий саме рішенням скарбник порушив мій наказ?

— За моїм, — пролунав гучний голос від кам'яних сходів.

Готьє де Рош перетнув терасу розмашистим, впевненим кроком. Командир гарнізону був у повному шкіряному обладунку, на якому товстим шаром осів свіжий дорожній пил. Він зняв важкий шолом і поклав його на край столу, ледь не перекинувши кубок з водою.

— Скарбниця майже порожня, мій пане, — сказав Готьє без жодних вітань чи вступів. — Якщо найманці на стінах не отримають повне жалування до кінця цього тижня, щонайменше третина з них збере речі і піде шукати кращої долі на півдні. Якщо вони підуть, нам не знадобляться ні списки де Селя, ні вода у вашій цистерні. Захищати ці стіни буде просто нікому.

Етьєн повільно провів долонею по обличчю, знімаючи втому.

— Ці гроші належали вдові. Вони були призначені на оплату праці найманих робітників, яких вона мусила кликати через мою помилку.

— Це тридцять срібних, — відрізав Готьє. — Рівно стільки коштує платня для п'ятох арбалетників за один місяць. Якщо ми віддамо ці гроші жінці на млині, арбалетники залишать пости біля брами. Якщо на місто нападуть, один влучний стрілець на вежі вартий значно більше, ніж новий дерев'яний клин у млиновому колесі.

Одон слухав командира, відчуваючи дивну суміш полегшення і зростаючої тривоги. Полегшення — бо не йому доводилося виправдовуватися перед сеньйором за затримку виплати. Тривогу — бо військова логіка Готьє руйнувала будь-який адміністративний порядок, який Одон намагався вибудувати в цьому хаосі.

— Ми маємо оплатити чотири підводи вапна для ремонту цистерни, — нагадав Одон, повертаючись до командира. — Без води гарнізон теж не виживе, скільки б арбалетників ви не найняли.

— Вапно почекає, — Готьє навіть не глянув у його бік. — Я вже послав кінний загін до придорожного двору за бродом. Вони привезуть в'ючних тварин і додатковий провіант.

Етьєн випростався в кріслі. Його пальці міцно вчепилися в підлокітники.

— Ви послали загін по тварин без мого відома?

— Я діяв виключно в межах військової необхідності, — Готьє дивився прямо в очі своєму сеньйору. — Ринок посаду порожній. Усіх придатних волів ми забрали ще вчора. Але купці з півдня, які зупинилися біля сухого русла, мають свіжих мулів. Їхні тварини можуть нести наші вантажі. Їхнє зерно може годувати наших солдатів. Якщо облога почнеться завтра, належить забезпечити фортецю всім необхідним до того, як дороги остаточно перекриють.

— Це караван, який іде під моєю особистою охоронною грамотою, — голос Етьєна став тихішим, але в ньому з'явилася металева, небезпечна нота. — Ви грабуєте купців на моїй землі.

— Це вимушена позика, — не відступив командир, схрестивши руки на грудях. — Якщо ми вистоїмо і втримаємо стіни, двір згодом компенсує їм усі втрати. Якщо ми впадемо, золото їм однаково не допоможе. Загін повернеться до вечора. Тварин і вантаж треба буде прийняти, оглянути і поставити на облік у коморах.

На терасі запанувала важка, густа тиша. Тільки листя шовковиці тихо шелестіло над головами від легкого пориву вітру, та десь унизу, в посаді, монотонно стукало колесо водяного млина.

Ансельм обережно склав руки на столі, поруч із шахівницею.

— Примусове вилучення майна у подорожніх, яким обіцяно безпеку, є прямим порушенням законів гостинності, — сказав священник. — Відшкодування колись потім не скасовує факту насильства сьогодні. Ви робите з оборонців грабіжників.

Готьє лише презирливо хмикнув, ігноруючи слова Ансельма. Його цікавило виключно рішення сеньйора.

Етьєн знову взяв голку з ниткою. Він зробив ще один, абсолютно непотрібний стібок на вже зашитій тканині, ніби цей дрібний рух допомагав йому втримати контроль над власним гнівом. Його дихання знову стало переривчастим, але він зусиллям волі змусив себе дихати повільніше.

— Ви приведете цей караван, — нарешті сказав Етьєн, не піднімаючи очей від шиття. — Оскільки наказ уже віддано, а тварини справді потрібні. Але я не дозволю перетворити мій замок на кубло мародерів, які хапають усе, що бачать. Де Сель.

Одон здригнувся і зробив крок уперед.

— Слухаю, пане.

— Ви зараз же підете до нижньої брами. Коли загін Готьє прибуде з вантажем, ви особисто перевірите походження майна. Кожного мула. Кожен мішок із зерном. Ви опитаєте солдатів і, якщо там будуть власники, вислухаєте їх.

— Така перевірка вимагатиме значного часу, — обережно зауважив Одон, відчуваючи, як земля зникає з-під ніг. — Якщо командир накаже негайно розвантажувати підводи до комор...

— Ви маєте право затримати приймання, — Етьєн підняв погляд, і Одон побачив у ньому жорстку, холодну рішучість. — Нічого не піде до внутрішніх складів, поки ви не складете точний опис і не переконаєтеся, що людям не завдали невинуватої шкоди під час вилучення. Якщо знайдете порушення моєї грамоти або застосування зброї проти беззбройних, вантаж залишиться на карантині біля брами.

Готьє різко повернувся до сеньйора.

— Ви доручаєте звичайному писарю зупинити моїх солдатів?

— Я доручаю начальнику нижньої брами виконувати його пряму роботу, — відповів Етьєн. — Ви, Готьє, відповідаєте за міцність стін і готовність людей. А він відповідає за те, що саме через ці стіни проходить.

Одон відчув, як холодний піт стікає по спині. Це нове, обмежене повноваження давало йому владу над військовими, але водночас ставало пасткою. Воно назавжди позбавляло його можливості сховатися за наказами зверху. Якщо він підпише приймання пограбованого майна, закривши очі на насильство, це буде його власне, свідоме рішення. виправдання власною безпорадністю більше не спрацює.

— Буде виконано в точності, — сказав Одон, міцніше притискаючи до себе воскові дощечки.

— Ідіть, — Етьєн відклав голку на стіл і кивнув слугі, який досі стояв з бинтами. — А тепер покличете сюди родину гончара.

Слуга зблід і зробив крок назад.

— Лікар категорично заборонив вам приймати прохачів сьогодні...

— Покличте їх, — повторив сеньйор. У його голосі не залишилося жодного місця для суперечок.

Одон розвернувся і швидко пішов до сходів. Останнє, що він побачив перед тим, як спуститися в рятівну напівтемряву замкового донжона — як Етьєн де Вар обережно розправляє зашиту тканину на коліні, готуючись зустріти людей, чий дім щойно знищили за його власним, невчасно скасованим наказом. На шахівниці білий вершник продовжував стояти на безпечній клітинці, але гра вже вийшла далеко за межі дерев'яної дошки.

Глава 4: Дванадцять мулів

Іржання дванадцяти мулів злилося з глухими ударами дерев'яних лопат по

крупях тварин. Придорожній двір за бродом потопає у дрібному, їдкому пилу, який піднімався від сухого русла річки й осідав на всьому: на вивітрених кам'яних стінах, на розірваних полотняних навісах, на спітнілих обличчях солдатів гарнізону. Робота кипіла без зупинок. Найманці поспіхом перетягували важкі лантухи з купецьких возів на спини реквізованих тварин, грубо затягуючи попруги.

П'єр де Сель шкутильгав поруч із братом, важко спираючись на товстий ясеневий ціпок. Він раз у раз відпльовувався, намагаючись позбутися піску, що скрипів на зубах.

— Якщо нас годуватимуть цією курявою ще тиждень, я здохну від кашлю раніше, ніж побачу генуезькі вітрила, — пробурчав П'єр, витираючи рота тильним боком долоні. — Де те срібло, що командир обіцяв за нагляд? Я маю купити місце на возі до узбережжя сьогодні, поки ці вояки не вигребли останню придатну шкапу в усій окрузі. Моя нога вже відмовляється тягнути мене далі.

Одон не відповів одразу. Він зупинився біля перекинутої порожньої діжки, розгорнув чистий сувій пергаменту і притиснув його краї двома уламками цегли, щоб вітер не здув документ.

— Видача авансових коштів відбудеться виключно після повної звірки майна, — сухо промовив писар, дістаючи похідну чорнильницю. — Згідно з прямим розпорядженням сеньйора, приймання вантажу не почнеться без встановлення осіб власників та перевірки підстав для вилучення.

З-за високого воза, навантаженого мішками з ячменем, виринув Готьє де Рош. Командир гарнізону не зняв дорожнього плаща, і його поділ був важким від налиплого бруду. Побачивши підготовлений для записів стіл, він роздратовано хмикнув.

— Якщо ви перераховуватимете кожен підкову і кожен лантух, ми втратимо світло і залишимося ночувати в цьому яру, — сказав Готьє, зупиняючись навпроти Одона. — Тварини вже оглянуті моїми десятниками. Вантаж зважений на око, зерна вистачить на два тижні додаткових пайків. Належить лише поставити ваш підпис і дати наказ рушати до верхньої брами.

— Інспекція вимагає особистої присутності тих, кому належить вантаж, — Одон підняв перо, не дозволяючи військовому тиску збити себе з пантелику. — Де купці, яких затримав ваш патруль?

Готьє мовчки вказав рукою в глибину двору, у бік старої конов'язі.

У густій тіні під напівзруйнованим солом'яним дахом, просто на втоптаній землі, сиділи двоє чоловіків у довгих дорожніх халатах. Їхні ліві руки були міцно припнуті грубими прядив'яними мотузками до товстого дерев'яного стовпа. Навколо них валялися залишки розсипаного зерна та уламки розбитого глиняного глечика.

Одон рушив туди, обходячи калюжі застоюної води. Запах немитих тіл, розпеченої шкіри та кінського поту тут був найсильнішим. П'єр поплентався слідом, уважно роздивляючись якісну тканину купецького одягу, яка тепер була безнадійно зіпсована брудом.

Старший купець тримав вільну праву кисть на колінах, обережно підтримуючи її знизу. Пальці чоловіка неприродно набрякли, набувши багряно-сизого відтінку,

а шкіра на суглобах лопнула, вкрившись кіркою запеченої крові. Він дихав важко, з коротким присвистом, ритмічно розгойдуючись уперед-назад.

— Назвіть себе і пред'явіть грамоти на проїзд, — звернувся Одон, зупиняючись за два кроки від полонених. Він намагався тримати погляд на їхніх обличчях, уникаючи дивитися на скалічену руку.

— Мене звати Халід, — хрипко відповів молодший купець, піднімаючи голову. Його очі палали неприхованим гнівом. — А це мій дядько, власник каравану. Ваші люди роздробили йому кістки державним списом, коли він відмовився відпустити повід свого головного мула. Ми не чинили збройного опору. Ми лише захищали своє добро.

— Якщо людина тримається за повід, коли солдати виконують наказ про ревізію, вона чинить фізичний опір гарнізону, — втрутився Готьє, який нечутно підійшов зі спини. — Якщо чиниться опір, застосовується сила для його подолання. Це військова необхідність. Зброю ніхто не діставав.

— Документ, — повторив Одон, відчуючи, як під коміром збирається піт. — Мені потрібен документ, який гарантував вам проїзд.

Молодший купець повільно, щоб не спровокувати солдатів, кивнув на поясну сумку дядька. Одон сам нахилився, розв'язав шкіряні шнурки й дістав згорнутий пергамент. Документ був скріплений масивною сургучевою печаткою Етьєна де Вара, цілісність якої не викликала жодних сумнівів.

Писар розгорнув лист. Текст був складений за всіма правилами канцелярії. Охоронна грамота чітко гарантувала безперешкодний проїзд саме цією дорогою, через південний брід, і саме в цей період місяця. Жодних прихованих умов, жодних винятків для примусових вилучень чи військових потреб текст не містив. Одон довго вивчав рядки, розуміючи, що тепер, коли він особисто перевірів печатку при власниках, послатися на незнання чи помилку патруля буде неможливо. Законність була повністю на боці цих двох побитих людей.

— Грамота дійсна і поширюється на цей маршрут, — голос Одона прозвучав тихіше, ніж він планував. Він повернувся до командира. — Вилучення майна суперечить прямим гарантіям сеньйора. Я не можу засвідчити приймання цього вантажу до замкових комор.

Готьє зробив крок уперед, скорочуючи дистанцію. Його обличчя перетворилося на жорстку маску.

— Якщо ми залишимо їм мулів і зерно, гарнізон тягнутиме провіант на власних спинах, — відрізав командир. — Якщо фортеця залишиться без припасів під час облоги, ця грамота вашого сеньйора не захистить їх від тих, хто прийде з пустелі. Ми беремо те, що потрібно для оборони. Запишіть їх як супровід вантажу.

Одон завмер, не вірячи тому, що почув.

— Вони зв'язані біля стовпа. У одного розбита рука. Це силове утримання, а не супровід.

— Вони супроводжують своє майно до наших складів, — Готьє не відвів погляду. — Якщо вони йдуть разом із вантажем, це звичайна господарська повинність. Напишіть у своїй відомості «залучені до транспортування». Ніхто не краде їхніх тварин, вони просто допомагають нам їх вести.

Писар перевів погляд з командира на покаліченого купця, який продовжував тихо стогнати. Одон міг зупинити це просто зараз. Етьєн дав йому таке право. Але зупинити Готьє означало залишити військо без тягла, зірвати підготовку до облоги і вступити у відкритий конфлікт із командиром прямо тут, посеред десятків озброєних і роздратованих найманців. Канцелярський розум Одона почав гарячково шукати вихід, шпарину в правилах, яка дозволила б йому виконати наказ, не беручи на себе провину за кров.

— Залучення до транспортування здійснюється з метою забезпечення збереження вантажу, — повільно промовив Одон, формулюючи фразу так, щоб у ній не було жодного живого суб'єкта, жодної згадки про насилля. — Відповідальність за нагляд покладається на власників каравану.

Він розвернувся, підійшов до діжки, умочив перо в чорнило і швидко вивів ці слова в нижньому рядку відомості. На папері все виглядало бездоганно: звичайна трудова повинність на благо міста. Жодного розбою. Жодних поламаних кісток.

Готьє задоволено кивнув. Він дістав із-за широкого шкіряного пояса важкий полотняний мішечок і кинув його просто на пергамент.

— Тут аванс, — сказав командир. — Два вибравані мули, які не потягнули б вантаж на круту гору, щойно продані місцевим перекупникам. Частина грошей іде на поточні витрати вартівні. Решта — ваша турбота.

Одон розв'язав мішечок. Усередині тьмяно блиснуло срібло. Він методично відрахував вісім монет — рівно стільки, скільки коштувало місце на попутному купецькому возі до безпечного порту.

П'єр миттєво опинився поруч. Його брудні пальці звично згребли монети, ховаючи їх у глибоку внутрішню кишеню куртки.

— Нарешті нормальна плата, — П'єр вишкірився, поплескавши себе по грудях. — Смажена баранина і м'яка солома на возі замість вашої кам'яної діри над брамою. Якщо ці вояки не переп'ються до вечора, я домовлюся з візником і виїду ще до заходу сонця. Тобі б теж варто було взяти свою частку і знайти коня, брате.

Одон не встиг відповісти. З боку південного тракту почувся рівний, ритмічний тупіт копит. Це не був хаотичний рух звичайного торгового каравану чи розрізнений марш найманців. Так їхали люди, звиклі тримати стрій роками.

На подвір'я придорожного двору в'їхало шестеро вершників. Вони не оголювали зброї, але їхня ідеальна постава й однакові піщаного кольору накидки поверх легких кольчуг змусили солдатів Готьє мимовільно припинити роботу і потягнутися до мечів.

На чолі невеликого загону їхав Юсуф ібн Рашид. Його кінь, високий вороний жеребець, ступав м'яко, майже безшумно, не здіймаючи зайвого пилу. Юсуф зупинив тварину за п'ять кроків від імпровізованого столу Одона. Одяг прибулого був позбавлений зайвих прикрас, але якість вовни та тонке срібне шиття на комірі видавали людину високого статусу.

— Мир цьому місцю і тим, хто в ньому, — промовив Юсуф. Його голос лунав спокійно, кожне слово було виразним і завершеним. Він не дивився на Готьє, його увага відразу зосередилася на Одоні та розкладених пергаментах. — Я представляю прикордонного еміра, чії землі простягаються за цим руслом.

— Якщо ви прийшли торгуватися за митні збори, ринок знаходиться в місті, — різко кинув Готьє, роблячи крок уперед і перекриваючи Юсуфу шлях до полонених.

Юсуф навіть не повернув голови до командира гарнізону.

— Емір надав цим купцям свої особисті гарантії безпеки до того самого моменту, як вони перетнули брід, — продовжив посланець, звертаючись виключно до писаря. — Після броду їх мала захищати печатка вашого володаря. Я бачу, що печатка не має жодної сили, а люди еміра зв'язані як звичайні злодії.

— Їхнє майно тимчасово залучене для нагальних потреб замку, — Одон відчув, як пересохло в горлі, але змусив себе говорити рівно, знову ховаючись за рятівними формулюваннями. — Відшкодування буде здійснено після повного завершення обліку та стабілізації ситуації на кордоні.

— Відмова захистити тих, хто довірився слову правителя, скасовує будь-які попередні домовленості між сусідами, — Юсуф поклав руки на луку сідла, його обличчя залишалося незворушним. — Мій повелитель гарантує безпеку торгових шляхів зі свого боку. Якщо каравани безкарно грабують під самими стінами Айн-Сафри, емір не зможе збирати торгові збори. Якщо емір втрачає збори, він втрачає будь-який інтерес до збереження миру на цій ділянці кордону. Його становище серед інших правителів залежить від здатності захищати тих, хто платить йому мито.

Готьє поклав руку на руків'я свого меча. Метал тихо брязнув.

— Якщо ви погрожуєте гарнізону Айн-Сафри, ви не виїдете з цього двору живими.

— Я не погрожую, — Юсуф нарешті перевів погляд на Готьє, і в його очах не було ні страху, ні гніву, лише холодний, безпристрасний розрахунок. — Я повідомляю про неминучі наслідки. Умови наступні: люди, всі дванадцять мулів і вантаж мають бути повернуті. За пошкоджену руку старшого купця має бути виплачена відповідна компенсація.

Він знову подивився на Одона, фіксуючи вимогу для людини, яка вела записи.

— На виконання цих умов дається рівно три дні. Якщо до заходу сонця третього дня караван не перетне брід у зворотному напрямку з вибаченнями, договір про ненапад вважатиметься розірваним. Емір не спалюватиме ваше місто заради двох купців. Але він дозволить зробити це іншим, відкривши дорогу тим, хто давно чекає на таку можливість.

Юсуф не чекав відповіді, не вимагав підтверджень чи клятв. Він плавно розвернув свого жеребця. Шестеро вершників його почту так само синхронно розвернулися слідом. Вони виїхали з придорожнього двору кроком, відкрито, не прискорюючись і не озираючись, демонструючи абсолютну впевненість у тому, що жоден найманець не наважиться вдарити їм у спину. Пил з-під їхніх копит повільно осідав на дорогу.

Готьє вилаявся крізь зуби, відпустив руків'я меча і різко повернувся до своїх десятників.

— Закінчуйте вантажити! — гаркнув командир. — Якщо ми не сховаємо це зерно за мурами до ночі, нам не знадобляться ніякі три дні. Рухаємося негайно!

Одон залишився стояти біля перекинутої діжки. У його правій руці досі було затиснуте перо. На сухий пергамент зірвалася і розтеклася велика чорна крапля, розмиваючи слово «транспортування». Писар довго дивився на свій підпис, який щойно засвідчив законність відвертого грабунку. Потім перевів погляд на П'єра. Брат сидів на мішку з вівсом і зосереджено перераховував отримані монети, готуючись назавжди покинути це місце. Строк у три дні вже почав свій невідворотний відлік, і скасований охоронний лист більше нікого не міг врятувати.

Глава 5: Хліб за списком

Скрип дерев'яної мірки об дно глибокої діжки розносився над площею нижнього посаду з монотонною, невблаганною регулярністю. Помічник інтенданта зачерпував зерно, зважував його на ручних терезах і пересипав у підставлені полотняні торби. Одон де Сель сидів за вузьким дощатим столом, захищеним від ранкового сонця лише легким лляним навісом. Перед ним лежав розгорнутий пергамент із довгими колонками імен. Сьогоднішня пробна видача пайків уперше продемонструвала містянам, чого насправді варті складені ним категорії захисту та забезпечення.

Жінки з родин найманих піхотинців та арбалетників підходили до столу першими. Вони трималися впевнено, майже зухвало, забираючи повну міру добірної пшениці. Ніхто з них не озирався на довгу, мовчазну чергу місцевих ремісників, яким сьогодні діставався лише гірший, злежаний ячмінь, та й то вдвічі меншому обсязі. Військова необхідність диктувала свої правила: ті, хто тримав зброю на мурах, та їхні кривні мали харчуватися краще за тих, хто ці мури будував.

Перо Одона методично викреслювало позиції. Напроти родини зброяра з'явилася позначка про видачу. Наступним ішов швець, чия майстерня розташовувалася біля самої стіни. Писар на мить зупинив руку над документом. Його погляд ковзнув у самий низ аркуша, де дрібним шрифтом значилися тимчасові мешканці та подорожні, яким пайок не передбачався взагалі. Там було записано ім'я його брата. Одон обережно вмочив кінчик пера в чорнильницю, акуратно закреслив П'єра в нижньому реєстрі і переніс його на самий верх, у пільгову частину списку. Поруч із переліком вартових він швидко вивів: «П'єр де Сель, прикріплений до надбрамної служби, повний пайок». Це було пряме порушення ним же встановленого порядку обліку, але писар миттєво присипав свіже чорнило дрібним піском, ховаючи виправлення від сторонніх очей.

Коли черга трохи порідшала, до столу наблизився майстер Салім ібн Фарадж. Будівельник не тримав у руках торби для зерна, а його одяг був густо вкритий сірим кам'яним пилом.

— Ремонт головної цистерни зупинено, — повідомив Салім, спираючись важкими, мозолястими долонями на край столу. — Шестеро моїх людей сьогодні вранці не спустилися в підземелля.

— Розподіл робочої сили наразі підпорядкований пріоритетам оборони, — відповів Одон, зберігаючи рівний канцелярський тон і не піднімаючи погляду від своїх записів. — Командир гарнізону залучив ваших підмайстрів до термінового укріплення зовнішнього валу посаду. Усі вільні руки перекинуті на земляні роботи.

— Щоб вичистити дно на потрібну глибину і підняти нагору мокрий камінь, мені потрібні всі восьмеро, — голос Саліма залишався спокійним, але кожне слово падало важко, як цегла. — Трое помічників, які залишилися зі мною, здатні лише замазати тріщину ззовні. Вапно не схопиться під водою. Розчину потрібен час для висихання і повного твердіння, інакше тиск просто видавить його назовні при першому ж наповненні.

— Зазначте у звітному листі, що критичні роботи будуть завершені до завтрашнього вечора, — Одон нарешті подивився на майстра, намагаючись знайти компроміс між паперами та реальністю. — Мені необхідна конкретна дата для подання сеньйору. Документ вимагає фіксації строків.

— Я не можу підтвердити те, чого не станеться в дійсності. — Салім випростався, схрестивши руки на грудях. — Пишіть що завгодно у своїх відомостях, але без людей і належного часу вода просто піде в землю. Ширина розколу вимагає повноцінної заливки і тривалого просушування, а не швидкого косметичного ремонту заради гарного запису. Закони ваги і тиску не підкоряються чорнилу.

Одон стиснув губи, але не знайшов, що заперечити. Він зробив коротку, розмиту примітку на полях про технічні ускладнення, уникаючи згадок про неможливість виконання наказу.

Запах гарячих прісних коржів змішувався з пилом і гірким димом від відкритих жаровень на подвір'ї біля млина Мар'ям аль-Хаддад. Велике дерев'яне колесо стояло нерухомо, відрізане від водного потоку, але робота навколо не припинялася ні на хвилину. Робітники, які з самого світанку лагодили пошкоджену захисну огорожу та перебирали залишки зерна в коморах, сиділи прямо на утоптаній землі. Вони передавали одне одному глибокі дерев'яні миски з густою, гарячою юшкою.

Мар'ям стояла біля великого мідного казана, тримаючи в руці довгий ополоник. Вона годувала цих людей виключно в борг, методично записуючи кожную видану порцію вуглиною на гладкій дошці, прибитій біля входу до млина.

Одон наблизився до жаровні, тримаючи в руці порожній полотняний мішок із вишитим гербом замку. Спека від вогню одразу вдарила йому в обличчя, змусивши примружитися.

— Сеньйор очікує свою частку змеленого борошна для внутрішньої кухні донжона, — сказав писар, намагаючись надати своєму голосу максимальної офіційності. — Запаси тонкого помелу нагорі добігають кінця.

Вдова навіть не повернула голови в його бік. Вона зачерпнула юшку з самого дна казана і налила її наступному втомленому робітнику.

— Пекарі Фаріда та Ільєса отримають своє борошно до вечора, оскільки вони годують посад, — різко відповіла Мар'ям. — Кухня замку не отримає жодної мірки.

— Ви зобов'язані забезпечувати двір згідно з умовами користування землею під цим млином. Відмова від постачання розцінюється як порушення повинності.

— Коли саме скарбник замку передасть срібло за найнятих мною людей? — вона різко повернулася до Одона, і ополоник у її руці завмер, з нього на пісок капала гаряча рідина. — Назвіть мені точний день.

— Виплати компенсацій тимчасово призупинені у зв'язку з терміновим перерозподілом коштів на утримання гарнізону та найманців на мурах. Скарбниця має обмеження.

— Кого саме утримують мої гроші? — очі Мар'ям звузилися. — Моїх робітників ваші найманці не годують. Вони працюють тут, щоб цей млин взагалі міг крутитися після того, як ваші люди залишили його без догляду. Поки мені не назвуть конкретний день оплати, жоден мішок не перетне замкову браму. Нехай ваш сеньйор їсть паперові обіцянки.

Неподалік, у густій тіні під полотняним навісом, П'єр де Сель сидів на перекинутій діжці навпроти літнього торговця прянощами. Купець був одним із небагатьох, хто ще мав власний транспорт і поспішав покинути місто до остаточного закриття доріг.

— Ось завдаток, — П'єр виклав на стіл три срібні монети, отримані напередодні від командира за продаж реквізованих мулів. Він посунув їх по дошці ближче до торговця. — Решту отримаєш у порту, коли я побачу генуезькі вітрила. Тільки запам'ятай: моє місце має бути під дахом фургона, на м'якому. Моя нога не витримає тижня тряски на мішках із твердою сіллю.

Торговець швидко, наче боячись, що П'єр передумає, змахнув монети у свій глибокий шкіряний гаман.

— Виїжджаємо завтра зі сходом сонця. Не запізнюйся, кульгавий, чекати нікого не будемо.

П'єр задоволено потягнувся, розправляючи плечі. Він дістав із-за пазухи чималий шматок теплого коржа, відкусив половину і раптом на повні груди, фальшиво, але надзвичайно голосно, затягнув стару лицарську пісню. Це була груба, ритмічна тавернна мелодія про облогу Антіохії, довгі переходи і дівчат, які чекають на солдатів з трофеями.

Одон внутрішньо стиснувся, очікуючи, що Мар'ям негайно обуриться цією недоречною військовою бравадою просто посеред її двору. Але вдова несподівано підхопила приспів. Її голос виявився напрочуд чистим і сильним, він легко перекрив хрипкий баритон П'єра. Мар'ям почала відбивати ритм дерев'яним ополоником по краю мідного казана, ледь помітно усміхаючись робітникам, які теж почали підстукувати ложками по мисках.

Писар здивовано спостерігав за цією сценою. Жорстка, непримиренна неприязнь Мар'ям до замкових порядків і військових повинностей зовсім не означала сліпої ненависті до кожного окремого вояка. Вона вміла розділяти несправедливу систему і звичайних людей, які просто раділи шматку хліба і знайомій мелодії в тіні під навісом.

Густий, важкий запах дьогтю, розігрітої шкіри та кінського поту стояв у напівтемряві замкової стайні. Двоє молодих конюхів мовчки чистили зброю в дальньому кутку, намагаючись не брязкати металевими пряжками і не привертати до себе зайвої уваги.

Готьє де Рош сидів на низькому дерев'яному ослоні біля тьмяного масляного ліхтаря. Його права долоня була глибоко розітнута впоперек — неприємний наслідок ранкової перевірки погано заточеного трофейного клинка, який вислизнув із пальців. П'єр де Сель стояв поруч, тримаючи напоготові товсту

криву голку та сувору лляну нитку, змочену у вині.

Командир гарнізону, який за своє життя бачив десятки розрубаних тіл на полях битв і не раз ходив по коліно в крові, категорично не міг терпіти вигляду дрібних медичних процедур. Він фізично не міг дивитися, як метал протикає його власну шкіру. Готьє різко відвернув голову до кам'яної стіни, напруживши масивну шию.

— Ший швидше і не смикай, — крізь зціплені зуби процідив командир, поки П'єр робив перший, грубий стібок, стягуючи краї рани. Готьє здригнувся всім тілом, але негайно продовжив диктувати розпорядження Одону, який стояв за три кроки від нього з підготовленою восковою дощечкою. — Якщо мій вершник вийде за перевал до півночі, він досягне табору королівського урядовця за дві доби. Якщо урядовець дасть нам хоча б пів сотні важких списоносців, ми зможемо тримати зовнішній периметр посаду. Напишіть, що місто впаде за тиждень без підкріплення.

З боку внутрішнього двору почулися тихі, повільні кроки. Етьєн де Вар увійшов до стайні без звичного супроводу слуг чи охорони. Він зупинився біля крайнього стійла, де відпочивав високий вороний жеребець, і кілька миттєвостей мовчки спостерігав за перев'язкою.

— Ви відправляєте гінця по допомогу до королівського представника, Готьє, — тихо промовив сеньйор. У його голосі не було запитання, лише констатація факту. — Це правильне і своєчасне рішення.

Командир коротко кивнув, усе ще не повертаючи голови, щоб випадково не побачити закривавлену голку в руках П'єра.

— Але є ще одна справа, яка не терпить відкладень, — продовжив Етьєн, роблячи крок ближче до світла ліхтаря. — Завтра вранці всі дванадцять реквізованих мулів і весь конфіскований вантаж мають бути виведені за нижню браму і повністю передані назад купцям еміра.

Готьє різко смикнувся, забувши про рану. П'єр ледь не випустив закривавлену нитку з пальців і тихо вилаявся.

— Якщо ми віддамо тяглових тварин зараз, ми назавжди втратимо мобільність гарнізону! — вигукнув командир, дивлячись на свого володаря з неприхованим обуренням. — Ми не зможемо підвозити каміння для катапульта. Це відверте самогубство напередодні неминучої облоги.

— Скільки саме срібла потрібно, щоб повністю покрити збитки за пошкоджене майно, виплатити віру за скалічену руку купця та гарантовано затримати офіційну скаргу еміра? — запитав Етьєн, повністю ігноруючи військові аргументи Готьє.

— У замковій скарбниці немає таких коштів. Ви самі чудово це знаєте, мій пане. Ми витратили останнє на аванс арбалетникам.

— Завтра на світанку ви особисто зайдете до моїх покоїв, — голос сеньйора залишався тихим, майже побутовим, але в ньому відчувалася сталева непохитність. — Ви заберете всі срібні тарелі з мого столу. Усі кубки, глеки та таці з родинними гербами. Усе, що має хоч якусь вагу і цінність. Передайте їх купцям як відшкодування за завдану шкоду.

Одон перестав згладжувати віск стилосом. Віддати фамільне срібло, символ статусу і давнини роду, заради двох простих торговців здавалося йому абсолютним адміністративним божевіллям. Такі речі не віддавали навіть як викуп за знатних бранців.

— І ще одне, де Сель, — Етьєн повільно повернувся до писаря, дивлячись йому прямо в очі. — Додайте до послання королівському урядовцю окремих, чіткий абзац. Посланець має повідомити не лише про загрозу військового нападу з пустелі. Він зобов'язаний передати слово в слово: охоронна грамота Айн-Сафри, скріплена моєю особистою печаткою, була грубо порушена моїм власним гарнізоном.

У стайні запанувала мертва тиша, порушувана лише важким диханням коней. Готьє дивився на сеньйора так, ніби той щойно наказав відкрити ворота ворогу.

— Ви хочете добровільно зізнатися короні в розбої на власних землях? — недовірливо прошепотів командир. — Це знищить вашу репутацію при дворі. Урядовець може використати це як привід для позбавлення вас права на збір мита.

— Нехай двір знає правду про те, чого варте наше слово і як саме ми його дотримуємося, — відрізав Етьєн. Він не став пояснювати, що приховування злочину знищить його душу набагато швидше, ніж будь-який королівський суд знищить його репутацію. — Напишіть це, де Сель. Без жодних пом'якшень.

Етьєн де Вар повільно розвернувся і вийшов у темряву внутрішнього двору, залишаючи за собою тягар прийнятого рішення. Готьє сидів абсолютно нерухомо, зціпивши зуби, поки П'єр мовчки зав'язував останній, тугий вузол на його долоні. Одон дивився на гладку воскову поверхню своєї дощечки, розуміючи, що наступні кілька слів, які він зараз виведе, змінять долю Айн-Сафри не менше, ніж тріщина в підземній цистерні чи наближення ворожої армії. Вершник мав вирушити за перевал ще до того, як зійде місяць.

Глава 6: Ціна повернення

Жорсткий шкіряний повід ковзнув по долоні погонича й безвільно впав на потріскану землю. Дев'ять виснажених мулів стояли тісною групою посеред сухого русла, низько опустивши голови. Їхні боки важко здіймалися, а на спинах, там, де гарнізонні солдати недбало затягували попруги для перевезення важкого каміння, темніли свіжі, ще не затерті пилом рани. Сонце стояло в зеніті, випалюючи залишки вологи з повітря, і над табором прикордонного еміра висіла густа, задушлива спека.

Одон де Сель зупинився за кілька кроків від тварин, відчуваючи, як піт стікає по спині під щільною тканиною камзола. Поруч із ним стояв Салім ібн Фарадж. Майстер уважно оглядав кожного мула, методично фіксуючи пошкодження з точністю людини, яка звикла оцінювати несучу здатність матеріалів.

З-під просторого смугастого навісу, розтягнутого між чотирма вбитими в пісок жердинами, вийшов Юсуф ібн Рашид. Посланець еміра не мав на собі броні, лише легкий лляний халат, але його супровід тримав руки на руків'ях кривих шабель. Юсуф наблизився до тварин, мовчки перераховуючи їх поглядом.

— Їх було дванадцять, коли мій повелитель видав гарантію безпеки, — голос

Юсуфа лунав рівно, без жодного натяку на гнів, але від цього запитання здавалося ще важчим.

Одон розгорнув підготовлений звіт, шукаючи рятівні формулювання серед рівних рядків тексту.

— Повне відновлення попереднього стану майна наразі є неможливим з об'єктивних причин, — почав писар, уникаючи зустрічатися поглядом із посланцем. — Дві особини були реалізовані гарнізоном до отримання офіційного наказу про повернення. Ще одна тварина не витримала навантаження під час транспортування будівельних матеріалів на крутому підйомі до верхнього замку.

Салім зробив крок уперед, торкаючись крупа найближчого мула.

— Ця тварина втратила щонайменше п'яту частину своєї ваги за три дні, — сказав будівельник, звертаючись безпосередньо до Юсуфа. — Суглоби на задніх ногах набрякли від неправильного розподілу ваги. Щоб цей мул знову зміг тягнути повний віз, знадобиться не менше двох місяців спокою та посиленої годівлі. Інші восьмеро перебувають у схожому стані. Їхня тяглова здатність зараз дорівнює нулю.

Юсуф ледь помітно кивнув. Він підняв руку, роблячи короткий жест одному зі своїх вояків. Солдат негайно приніс невелику, міцно збиту дерев'яну підставку і поставив її біля найвищого мула. Посланець еміра обережно став на неї правою ногою, переніс вагу і повільно, з очевидним зусиллям перекинув ліву ногу через спину тварини. Його рухи були скутими, позбавленими звичної для кочівників грації. Вояки еміра дивилися на це абсолютно спокійно, ніхто не відводив очей і не намагався допомогти.

— Старе падіння біля стін Дамаска, — спокійно пояснив Юсуф, побачивши здивований погляд Одона. Він трохи похитнувся в сідлі, шукаючи рівновагу. — Зламані кістки зростаються так, як їм заманеться, а не так, як зручно вершнику. Я не приховую своєї слабкості від людей, бо моя влада тримається не на вмінні красиво сидіти в сідлі, а на здатності виконувати обіцянки. Ваш гарнізон продемонстрував силу, відібравши цих тварин. Але чи здатний ваш правитель виконати своє слово тепер, коли тварини скалічені, а частина з них зникла назавжди?

Він так само повільно спішився за допомогою підставки і жестом запросив прибулих пройти під навіс.

У густій тіні шатра на товстих килимах сидів старший купець. Його права рука більше не була замотана брудним ганчір'ям. Місцевий лікар наклав на неї тугу пов'язку з чистих лляних смуг, просочених різко пахучою маззю, і зафіксував кисть двома дерев'яними лубками. Пальці чоловіка залишалися нерухомими і мали нездоровий, восковий відтінок.

— За двох проданих і одного мертвого мула скарбниця замку виплатить повну ринкову вартість, — сказав Одон, сідаючи на запропоновану подушку. — Сеньйор Етьєн де Вар особисто розпорядився виділити родинне столове срібло для покриття цих збитків та виплати віри за травму.

Старший купець підняв здорову ліву руку, перериваючи писаря.

— Срібло за мулів купить мені нових мулів, — прохрипів він. Кожне слово давалося йому важко. — Але хто купить мені нове життя? Моя кисть роздроблена.

Лікар каже, що суглоби зростуться криво, і я більше ніколи не зможу тримати перо, щоб вести облікові книги, або самостійно зважувати дорогий шовк на терезах. Моя робота вимагала точності пальців. Тепер я просто каліка, який потребуватиме постійної допомоги.

Юсуф сів поруч із купцем, розправляючи поли свого халата.

— Вимога справедлива, — підтвердив посланець. — Відшкодування має включати не лише вартість втрачених тварин і плату за пролиту кров. Воно повинно покрити втрачений заробіток цієї людини за ті роки, протягом яких вона не зможе самостійно вести торгівлю. Це єдина ціна, за якої емір вважатиме інцидент вичерпаним.

Одон відчув, як усередині все стискається. Родинного срібла ледве вистачило б на покриття вартості мулів і стандартної віри за рану. Виплата багаторічної компенсації за втрачений прибуток вимагала сум, яких в обложеному фортеці просто не існувало.

— Такі розрахунки потребують додаткового узгодження, — писар спробував сховатися за звичними бюрократичними перепонами. — Оцінка гіпотетичних майбутніх доходів не входить до моїх повноважень. Мені потрібне коротке продовження строку, щоб повернутися до замку, доповісти сеньйору і доставити першу частину срібла як гарантію наших намірів. Дайте мені час до завтрашнього полудня.

Юсуф довго дивився на Одона, зважуючи його слова.

— Я подовжу строк до завтрашнього полудня, — нарешті відповів він. — Але мій загін залишатиметься тут, біля броду, чекаючи на ваше срібло. Тридцять вершників і сорок коней. На час цієї затримки забезпечення табору провіантом і фуражем повністю лягає на ваше місто. Це умова продовження переговорів.

Салім, який досі мовчки слухав розмову, раптом подався вперед.

— Тридцять коней і сорок людей потребують щонайменше сорока мірок зерна та п'ятдесяти в'язанок сіна на добу, — швидко підрахував майстер, і його голос прозвучав незвично різко. — Щоб зібрати такий обсяг до вечора, нам доведеться вигребти залишки з комор старого Ібрагіма за південним муром і повністю забрати насінневий фонд у трьох родин, що живуть біля старого ринку. Іншого доступного зерна в нижньому посаді немає. Ви розумієте, що це означає? Ми заберемо хліб у тих, кого ви самі ж відмовилися пускати до замку.

— Питання внутрішнього розподілу ресурсів вирішується адміністрацією посаду, — холодно відрізав Одон, намагаючись зупинити будівельника. — Ми знайдемо необхідне продовольство.

Юсуф перевів погляд з майстра на писаря.

— Ваш володар стверджує, що напад був самовільним актом гарнізону. Але хто саме оформлював приймання мого майна до замкових комор? Хто поставив підпис, який перетворив розбій на законну повинність?

Одон відчув, як пересихає в роті. Він міг би збрехати, але печатка на відомості була його власною.

— Я був присутній при передачі вантажу на нижній брамі, — повільно промовив писар, ретельно підбираючи слова. — Моя участь обмежувалася виключно

фіксацією майна, щоб уникнути його безконтрольного розкрадання найманцями. Це був єдиний спосіб зберегти вантаж для подальшого повернення.

Салім різко повернув голову до Одона. В очах будівельника майнула тінь розуміння. Він пригадав учорашній день на подвір'ї млина, брязкіт монет у руках П'єра де Селя і слова кульгавого брата про частку від продажу мулів. Писар щойно визнав свою участь в оформленні грабунку, але свідомо промовчав про срібло, яке його родина отримала як пряму вигоду від цього злочину.

Коли вони вийшли з-під навісу на сліпуче сонце, Салім зупинився, не даючи Одону пройти до коней.

— Ви сказали їм про збереження вантажу, — тихо, але з металевим відтінком у голосі промовив майстер. — Але ви забули згадати про аванс. Про ті вісім срібних монет, які ваш брат отримав від командира гарнізону за продаж двох скалічених тварин. Ви стояли там, дивилися в очі людині з роздробленою рукою і брехали про свої наміри.

— Це були гроші гарнізону, а не моя частка, — Одон спробував захиститися, але його голос прозвучав надто поспішно. — П'єр діяв на власний розсуд. Я не міг контролювати його домовленості з Готьє.

— Ви контролюєте списки тих, хто житиме, а хто залишиться внизу, — Салім відступив на крок, ніби перебувати поруч із писарем стало фізично неприємно. — Але ви не здатні контролювати власного брата чи власну чесність. Надалі, коли ви йтимете домовлятися про долі людей, не смійте говорити від мого імені. І не просіть мене підтверджувати ваші слова, доки я не почую повної правди.

Будівельник розвернувся і швидко пішов у бік міських воріт, залишаючи Одона самого посеред пильного шляху.

Дорога до верхнього замку здавалася нескінченною. Сонце нещадно палило спину, і кожен крок по крутому брукованому підйому відкликався глухим болем у скронях. Одон поспішав. Йому потрібне було срібло Етьєна де Вара. Тільки важкі фамільні тарелі могли задовольнити нові вимоги Юсуфа і відвернути удар кочівників, які тепер мали законне право розірвати договір.

Коли писар нарешті перетнув лінію внутрішніх воріт і вийшов на головне подвір'я донжона, він одразу відчув, що щось змінилося.

Звичний ритм замкового життя зник. Не було чути ні ударів ковальського молота, ні перегуків вартівних на мурах, ні скрипу возів із провіантом. Натомість біля невеликої кам'яної каплиці, прибудованої до східної стіни, зібрався мовчазний натовп. Тут були слуги, молодші десятники гарнізону, кілька місцевих шляхтичів та жінки з внутрішньої прислуги. Ніхто не розмовляв уголос. Люди перешіптувалися, тримаючи руки складеними перед собою, і їхні погляди були прикуті до важких дубових дверей головної вежі.

Одон протиснувся крізь натовп. Його поява не викликала жодної реакції — люди просто розступалися, немов не помічаючи його. Біля самих сходів він побачив зброяра, який тримав у руках неpolірований шолом, забувши про роботу.

— Де командир Готьє? — запитав писар, хапаючи чоловіка за рукав. — Мені потрібен доступ до покоїв сеньйора. Це терміново.

Зброяр повільно похитав головою, вказуючи на вікна другого поверху.

— Туди нікого не пускають. Лікар вийшов пів години тому. Сказав, що напад задухи був найважчим із усіх.

Одон не став слухати далі. Він злетів по вузьких гвинтових сходах, перестрибуючи через сходинку. Серце калатало десь у самому горлі. Домовленість із Юсуфом трималася виключно на слові Етьєна та його особистому майні. Без сеньйора всі обіцянки перетворювалися на порожній звук.

У передпокої перед спальнею володаря було темно. Віконниці зачинили, щоб зберегти прохолоду, і повітря тут було густим від запаху паленого воску, сухих трав і важкого, солодкуватого аромату хвороби. Двоє вартових стояли біля дверей, але вони не перегородили шлях писарю, лише мовчки опустили алебарди.

Одон зробив крок усередину.

Величезне ліжко з різьбленими стовпчиками було наполовину приховане важкими оксамитовими балдахінами. Етьєн де Вар лежав на спині, високо піднятий на кількох подушках. Його обличчя набуло кольору старого пергаменту, а груди більше не здіймалися в болісних спробах захопити повітря. У кімнаті стояла абсолютна, пронизлива тиша, яка буває лише після того, як закінчується тривала і виснажлива боротьба.

Біля узголів'я стояв брат Ансельм. Священник повільно, акуратними рухами витирав руки білим лляним рушником. На невеликому столику поруч диміла кадильниця і стояла відкрита срібна амфора зі святим елеєм.

— Мені потрібен наказ на відкриття скарбниці, — голос Одона зірвався на хрипкий шепіт. Він дивився на нерухоме тіло, відмовляючись вірити в те, що бачить. — Срібло для купців. Ми домовилися про відтермінування. Якщо я не принесу плату, вони перекриють дорогу.

Ансельм поклав рушник на край столу. Його обличчя було втомленим, але абсолютно спокійним.

— Свідчення складено. Прощення дароване, — тихо відповів священник, перехрестивши нерухоме тіло. — Його душа вже не потребує земного відшкодування за свої помилки. Він постав перед тим судом, де не приймають ні срібла, ні виправдань про військову необхідність.

— Ви не розумієте! — Одон зробив крок до ліжка, але Ансельм м'яко, проте непохитно заступив йому дорогу. — Угода зірветься. Місто залишиться без захисту з півдня. Де ключі від його скринь?

— Скарбниця опечатана, — слова Ансельма падали важко і невідворотно. — З цієї хвилини ніхто не має права торкатися майна замку до офіційного прибуття представника спадкоємця. Будь-яке вилучення цінностей вважатиметься крадіжкою у корони. Ви не отримаєте жодної монети, де Сель.

З боку внутрішнього двору раптом пролунав перший, глибокий удар дзвона на замковій каплиці. За ним послідував другий. Хтось із слуг уже віддав наказ сповістити місто про смерть володаря і скликати людей на вечірню молитву. Звук вібрував у кам'яних стінах, заповнюючи собою весь простір кімнати.

Ансельм повернувся до вартового, який стояв у дверях.

— Спустіться вниз, — попросив священник, і в його зазвичай рівному голосі

раптом прозвучала глибока, людська втома. — Скажіть їм, нехай припинять дзвонити до вечері. Він просив тиші наостанок. Хоча б сьогодні.

Вартовий кивнув і зник у коридорі. Одон залишився стояти посеред кімнати, дивлячись на закриті очі свого сеньйора. Строк у півтора дня, який він виторгував у Юсуфа ціною приниження і чужого хліба, щойно втратив будь-який сенс. Срібло було замкнене за дубовими дверима, печатка на охоронній грамоті остаточно перетворилася на шматок мертвого воску, а розплата за чужі рішення тепер цілком і повністю лягала на тих, хто залишився живим.

Глава 7: Після похорону

— Місце для парафіян східного обряду визначено за південним муром каплиці, — голос брата Ансельма пролунав негучно, але змусив миттєво замовкнути двох старших замкових служок.

Чоловіки стояли посеред внутрішнього двору, стискаючи в руках довгі дерев'яні держакі похоронних хоругв, і роздратовано дивилися на літнього священника в темній рясі, який щойно увійшов через бічну хвіртку. Служки вимагали звільнити простір виключно для гарнізону та пошту, посиляючись на військову безпеку.

Ансельм зробив крок уперед, стаючи між сперечальниками. Він не підвищував тону, проте його слова падали з непохитною точністю людини, яка звикла впорядковувати хаос.

— Священник місцевої громади зможе підійти до поховання одразу після того, як варта опустить труну, — продовжив Ансельм, звертаючись уже до прибулого клірика. — Латинський обряд завершиться, коли сонце торкнеться даху донжона. Для вашого прощання виділено час до полудня. Ніхто не перетинатиметься і не заважатиме одне одному, якщо кожен дотримуватиметься цього порядку.

Служки невдоволено презирнулися, але відступили до стіни. Літний священник, який прийшов від імені Мар'яminoї громади, мовчки схилив голову на знак згоди й відійшов у вказану тінь під південним муром. Суперечка згасла, так і не перетворившись на відкритий конфлікт.

Над верхнім замком висів густий, прохолодний туман, який завжди піднімався від ущелини в такі ранкові години. З боку стаєнь долинали приглушені команди десятників — гарнізон шикувався для останнього супроводу свого володаря.

Біля широких кам'яних сходів, що вели до покоїв покійного, молодий паж стояв навколішки перед відкритою дорожньою скринєю, оббитою товстою шкірою. На сходинці поруч лежала велика шахівниця Етьена де Вара, інкрустована перламутром і темним деревом. Хлопець обережно, по одній, брав важкі різьблені фігури зі столу й вкладав їх у спеціальні оксамитові гнізда всередині скрині. Білий король ліг поруч із чорним лицарем.

Готьє де Рош, який саме спускався сходами, затулюючи ремінь із важким мечем, на мить зупинився біля пажа. Командир гарнізону подивився на чорно-білі клітинки, які ще вчора слугували полем для роздумів про долю фортеці.

— Замкніть це і відправте з першим же обозом до Акри, — різко наказав Готьє,

відвертаючись від скрині. — Нам потрібні точні карти доріг і списки фуражу, а не дерев'яні забавки. Відтепер жодних ігор.

Кришка скрині глухо загарчала, ховаючи під собою фігури. Шахова партія, яка роками супроводжувала військові рішення сеньйора і часто замінювала їхнє практичне обговорення, була остаточно завершена.

Коли тіло Етьєна де Вара винесли на подвір'я, запанувала глибока, важка тиша. Лише брязкіт кольчуг і рівний крок вартових порушували її. Після короткої заупокійної меси, яку відслужив Ансельм, Готьє де Рош вийшов на середину двору, зупинившись перед вишикуваними рядами солдатів і замкових службовців.

— Спадкоємець цих земель — неповнолітній племінник сеньйора Етьєна, який нині перебуває при дворі в Акрі, — голос командира лунав жорстко, відбиваючись від кам'яних стін. Він не намагався додати у свої слова зайвої скорботи. — Доки він не досягне віку правління і не пришле сюди свого законного уповноваженого, управління гарнізоном і всім посадом здійснюватиметься виключно на основі мого чинного призначення як заступника. Якщо хтось вважає, що смерть володаря скасовує військову дисципліну, він відповість за це перед військовим судом.

Одон де Сель стояв у другому ряду, стискаючи в руках згорнутий пергамент. Настала черга складання присяги на вірність тимчасовому командуванню. Писар зробив крок уперед, коли назвали його ім'я.

— Присягаю нести службу сумлінно, вести облік чесно та виконувати всі розпорядження командування в межах моїх посадових обов'язків, — рівним, канцелярським тоном промовив Одон звичну формулу.

Слова легко злітали з губ, але всередині нього розросталося відчуття невідворотної катастрофи. Вимовляючи обіцянку служити захисту замку, він чітко усвідомлював, що має іншу, невиконану обіцянку — ту, яку дав учора Юсуфові ібн Рашиду біля сухого русла. Срібло за скалічених мулів і роздроблену руку купця мало бути доставлене до полудня. Проте відкритого протесту писар не висловив. Він проковтнув суперечність, схилив голову перед Готьє і відступив на своє місце, дозволяючи наступному службовцю підійти для присяги.

Одразу після завершення церемонії на подвір'ї Одон рушив до внутрішнього коридору донжона. Йому потрібен був доступ до підвального ярусу, де розташовувалася замкова скарбниця.

Важкі дубові двері, зміцнені кованими залізними смугами, були щільно зачинені. На масивному замку тьмяно виблискувала свіжа, ще не припала пилом червона печатка брата Ансельма. Біля входу стояли двоє озброєних вартових, а навпроти них — сам Готьє де Рош, який віддавав тихі накази інтенданту.

— Відтермінування спливає за кілька годин, — звернувся Одон до командира, зупиняючись за три кроки від опечатаних дверей. — Покійний сеньйор особисто розпорядився виділити родинне столове срібло для покриття збитків емірових купців. Мені потрібен доступ до скринь.

Готьє повільно повернувся. Його обличчя залишалося непроникним.

— Якщо я зараз зламаю печатку священника і видам вам фамільний метал без прямого підтвердження повноважень від спадкоємця, це буде розцінено короною

як розграбування майна неповнолітнього, — відрізав командир.

— Якщо ми не доставимо плату до броду, Юсуф перекрие південну дорогу і почне діяти як на ворожій території. Ви самі чули його ультиматум.

— Якщо кочівники спробують підійти до стін, ми зустрінемо їх болтами з мурів,
— Готьє зробив крок назустріч писарю, і в його голосі зазвучала відверта погроза.
— Це срібло залишиться тут. Воно стане моєю заставою для утримання найманих арбалетників. Чим, по-вашому, я маю платити гарнізону наступного тижня? Обіцянками? Якщо я віддам цінності за ворота, мої власні люди розійдуться ще до того, як емір почне облогу.

— Це пряме порушення останньої волі сеньйора.

— Воля мертвого сеньйора не нагодує живих солдатів, де Сель. Залиште скарбницю в спокої. Ваше завдання зараз — не роздавати замкове майно, а рахувати те, що залишилося для нашого виживання. Спускайтеся на кухню і проведіть повний переоблік запасів. До вечора мені потрібні точні цифри.

Одон зрозумів, що марно сперечатися з людиною, для якої дипломатичні угоди важили менше за міцність замкових воріт. Він розвернувся і мовчки попрямував до господарських приміщень.

У великій замковій кухні пахло старим салом, сухими травами та димом, що в'ївся в кам'яні склепіння. Кухар та його помічники мовчки стояли біля довгих столів, очікуючи на перевірку. Одон дістав свою воскову дощечку і почав методичний обхід комор.

Запаси виглядали жалюгідно для фортеці, яка готувалася до можливої ізоляції. Писар фіксував кожен лантух: сорок два мішки пшеничного борошна тонкого помелу, вісімнадцять діжок солонини, п'ять великих кошиків сушених бобів і три амфори з оливковою олією. Окремо він записав кількість твердого сиру, складеного на верхніх полицях.

Його стилос швидко рухався по воску. Якщо розрахувати ці запаси виключно на військовий гарнізон та вузьке коло наближених осіб, вказаних у пільговому списку, їжі вистачить на два місяці жорсткого раціону. Якщо ж спробувати прогодувати хоча б частину мешканців нижнього посаду, склади спорожніють за дванадцять днів. Цифри не залишали жодного простору для милосердя. Канцелярська математика підтверджувала правоту жорстокого плану Готьє: верхній замок міг вижити лише за умови, що нижнє місто буде залишене напризволяще.

Вийшовши з кухонних підземель на свіже повітря, Одон попрямував до надбрамної вартівні. Сонце вже піднялося досить високо, розсіюючи залишки туману над черепичними дахами посаду.

Біля дров'яного двору його перехопив П'єр. Кульгавий брат виглядав зібраним, хоча його обличчя змарніло від недосипу та постійного болю в нозі. На його плечі висів туго набитий полотняний мішок із особистими речами.

— Той торговець прянощами вже запрягає коней біля старого ринку, — швидко заговорив П'єр, озираючись на вартових, що проходили повз. — Мое місце під навісом фургона повністю оплачене. Обоз вирушає за годину. Якщо я не вийду за браму зараз, він поїде без мене, і мої три срібні монети пропадуть. Я можу здати ключі від караульні?

Одон зупинився, уважно дивлячись на брата. Втеча П'єра була логічною, він сам дозволив йому взяти ті гроші за мулів. Але зараз, коли місто стояло на порозі облоги, а довіряти Готьє ставало дедалі небезпечніше, писар відчув гостру потребу мати поруч хоча б одну рідну людину.

— Зачекай ще кілька днів, — тихо, але твердо відповів Одон. — Не їдь сьогодні.

П'єр обурено видихнув, переступаючи з хворої ноги на здорову.

— Зачекати чого? Поки сюди прийдуть люди еміра і переріжуть нам горлянки за те срібло, якого ви їм не віддали? Я заплатив завдаток не для того, щоб здохнути на цих стінах через чужі борги.

— Мені потрібна надійна людина на нижній брамі. Хтось, хто не підкоряється сліпо кожному наказу Готьє і здатен відрізнити військового від ремісника, коли почнеться тиснява.

— Там стоять десятники гарнізону. Нехай вони й сортують людей.

— Вони впустять лише тих, кого їм вигідно пропустити, — Одон поклав руку братові на плече, відчуваючи під тканиною напружені м'язи. — Потреби служби зараз вимагають твоєї присутності тут. Я прошу тебе залишитися. Хоча б до кінця тижня, поки ми не зрозуміємо, якими будуть дії Юсуфа.

П'єр довго дивився в очі старшому братові. У його погляді боролися страх перед неминучою війною і глибоко вкорінена звичка підкорятися Одоновим рішенням. Нарешті він глухо вилаявся, скинув мішок із плеча прямо на запилену землю і пошкандибав у бік вартівні, так і не сказавши жодного слова згоди. Але він залишився.

На невеликому кладовищі за південною стіною замку вже не було жодного озброєного вояка. Офіційна церемонія завершилася, і солдати повернулися до своїх обов'язків, залишивши після себе лише прим'яту траву та свіжий, високий пагорб вогкої землі.

Вітер ворушив гілки старих кипарисів, що росли вздовж кам'яної огорожі. Біля самої хвіртки стояла Мар'ям аль-Хаддад. Вона чекала майже годину, не наближаючись до могили, поки останній служка в чорному плащі не зник за поворотом стежки. Вдова не хотіла ділити цей простір із тими, хто перетворив смерть людини на привід для поділу влади.

Переконавшись, що навколо нікого немає, Мар'ям повільно рушила до свіжого поховання. У правій руці вона тримала невелику, грубо виліплену глиняну лампу, наповнену дешевою олією.

Підійшовши до пагорба, вона зупинилася. Жінка не стала читати молитов уголос і не хрестилася. Її стосунки з Етьеном де Варом завжди вимірювалися мірками зерна, податками на землю та жорсткими суперечками про повинності. Він був її володарем, часто несправедливим, часто байдужим до дрібних бід посаду. Але вчора ввечері, задихаючись у своїй постелі, він знайшов сили підтвердити її право на млин і спробував зупинити свавілля власних солдатів. Він спробував залишитися людиною перед тим, як переступити межу.

З-за кипарисів нечутно вийшов брат Ансельм. Він не залишив кладовища разом з усіма, а лишився впорядковувати інвентар у невеликій дерев'яній прибудові. Побачивши Мар'ям, священник зупинився на шанобливій відстані.

— Чия родина доглядатиме за цим каменем, коли ваші вояки остаточно зачиняться нагорі? — запитала Мар'ям, не повертаючи голови до Ансельма. Її голос був рівним, позбавленим сентиментальності.

— Це місце залишиться під Божою опікою, незалежно від того, хто стоятиме на стінах, — тихо відповів священник.

— Бог не вириває бур'яни, — сухо заперечила вдова. Вона опустила на коліна, обережно розгортаючи край свого плаща, щоб захистити вогонь від пориву вітру. — Бур'яни виривають люди. Якщо вони залишаються живими.

Вона дістала з кишені кресало, висікла іскру на трут і терпляче почекала, поки полум'я розгориться. Потім піднесла вогонь до ґнота глиняної лампи. Маленький, тремтливий вогник спалахнув, кидаючи слабе світло на грудки сирій землі.

Мар'ям поставила лампу біля самого узголів'я могили. Вона піднялася, обтрусилася пил із колін і мовчки пішла геть, спускаючись стежкою до нижнього міста, де на неї чекали зупинені жорна, невиплачені борги і сотні людей, які ще не знали, що їхні імена вже викреслені з реєстрів на порятунок.

Лампа продовжувала горіти на вітрі. До полудня, коли спливав строк ультиматуму Юсуфа, залишалося менше двох годин, і ніхто в Айн-Сафрі більше не мав влади зупинити те, що мало статися після того, як сонце перетне зеніт.

Глава 8: Ті, хто залишився внизу

Густа хмара жовтого пилу піднялася над південним трактом рівно о тій порі, коли тінь від надбрамної вежі торкнулася краю сухого рову. Дорога на південь була остаточно перекрита. Загін Юсуфа ібн Рашида не привіз із собою ані важких облогових машин, ані дерев'яних штурмових драбин, ані навіть довгих піхотних щитів, за якими зазвичай ховаються сапери для підходу до мурів. Кочівникам не потрібен був прямий штурм кам'яної твердині. Вони просто зупинилися біля головного зовнішнього джерела, яке живило підземні водогони нижнього посаду, і розбили там свій табір.

Кілька вершників у легких шкіряних обладунках спішилися біля широкого кам'яного басейну. Один із них витягнув із піхов коротку вигнуту шаблю і спокійно, методично перерубав натягнуті конопляні мотузки великих шкіряних міхів, які місцеві водоноси залишили на березі під час втечі. Вода з джерела продовжувала текти, з тихим дзюрчанням переливаючись через край, але тепер її шлях до міста охороняли тридцять добре озброєних людей.

Над табором швидко і злагоджено розгорнули легкі смугасті шатра, закріплюючи їх кілками прямо в потріскану землю. Юсуф ібн Рашид сидів на складеному вовняному килимі під найбільшим навісом, мовчки спостерігаючи за тим, як його десятники розставляють кінні дозори вздовж дороги. Він не віддавав наказів стріляти по міських стінах чи палити передмістя. Його посланець, який наблизився на безпечну відстань до нижньої брами, не вигукував прокльонів. Вершник зупинив коня, підняв руку без зброї і прокричав лише одну фразу, чітко карбуючи слова:

— Якщо брама залишається закритою для нашого майна та срібла, вона залишиться закритою для всього живого. Строк вичерпано!

Вузька замкова хвіртка, прорізана в масивних дубових воротах верхнього ярусу, пропускала людей по одному. Металеві шипи на її важкій рамі тьмяно виблискували в післяобідньому сонці, створюючи ілюзію неприступності. Біля проходу стояли четверо найманих арбалетників із зарядженою зброєю, а попереду них, спираючись на руків'я довгого меча, височів Готьє де Рош. Поруч із командиром стояв Одон де Сель.

Натовп ремісників, дрібних торговців і чорноробів, які намагалися потрапити до безпечної зони цитаделі, гудів і тиснувся до крутого кам'яного підйому. Писар тримав у руках розгорнутий сувій із переліком пільгових дворів. Його пальці міцно стискали краї жорсткого пергаменту, намагаючись зосередитися на чорнильних рядках і не помічати благальних, зляканих поглядів з-по той бік залізної решітки.

З натовпу, важко працюючи ліктями, виринув Салім ібн Фарадж. На його правому плечі висіла об'ємна полотняна торба з професійним будівельним інструментом: свинцевими схилами, кельмами, залізними клинами та мотками міцної мотузки. Лівою рукою майстер міцно тримав за лікоть свою дружину. За ними, ховаючись за материнську спідницю, тулилися двоє синів-підлітків, налякані тиснявою і криками вартових.

— Майстер Салім, — коротко кивнув Готьє, впізнавши потрібну людину. — Проходьте всередину. Тріщина в цистерні сама себе не залатає, а час працює проти нас.

Будівельник зробив крок уперед, тягнучи за собою родину, але двоє арбалетників миттєво схрестили товсті дерев'яні держакі зброї, перекриваючи вузький прохід.

— Якщо майстер потрібен для критичного ремонту, він проходить, — рівним, позбавленим будь-яких емоцій голосом пояснив Готьє. — Якщо його супровід не виконує інженерних завдань і не приносить користі обороні, він залишається за муром. Це військовий об'єкт, а не заїжджий двір.

Салім різко зупинився. Він перевів погляд із непроникного обличчя командира на писаря, який саме перегортав сторінку свого реєстру.

— Склепіння будь-якої цистерни тримається на центральному замковому камені, — повільно промовив майстер, і кожне його слово звучало як глухий удар молотка по сухому дереву. — Якщо ви виб'єте головну опору, камінь неодмінно впаде, скільки б розчину ви туди не налили. Моя родина — моя опора. Я не зможу рівно класти цеглу на дні, знаючи, що вони стоять під ворожими стрілами внизу, без захисту і хліба.

Одон опустив очі на свій список. Ім'я Саліма було там, вписане свіжим чорнилом після ранкової суперечки про необхідність негайного ремонту водозбірника. Імен його дружини та дітей там не було, оскільки вони не мали навичок, корисних для виживання гарнізону.

— Згідно з розпорядженням командування, доступ до верхнього ярусу суворо обмежено, — Одон відчув, як його голос стає сухим і підкреслено канцелярським. Він інстинктивно ховав власну слабкість за надійними безособовими зворотами. — Перелік затверджено без права внесення змін на місці. Ми не маємо повноважень пропускати неврахованих осіб, незалежно від родинних зв'язків.

Дружина Саліма тихо охнула і міцніше притиснула до себе молодшого сина. Будівельник не став сперечатися, кричати чи благати про милосердя. Він просто зняв із плеча важку торбу з інструментами і з гуркотом поклав її на бруківку перед кованими чоботами Готьє.

— Тоді латайте камінь самі, командире. Або чекайте, поки ваша вода витече до останньої краплі крізь щілини, які ви не здатні побачити.

Готьє навіть не кліпнув, дивлячись на покинутий інструмент.

— Якщо ви відмовляєтеся від трудової повинності в умовах прямої загрози облоги, ваш пайок анулюється, а статус майстра скасовується, — відрізав лицар. — Заберіть свої речі і проходите всередину, Саліме. Вашій родині нічого не загрожує внизу, поки емір не пішов на прямий штурм. Але без води ми всі здамося за тиждень, і тоді загинуть усі.

Салім довго дивився на перехрещені арбалети, потім на свої мозолисті, вкриті вапняним пилом руки. Вибір був неможливим, нелюдським: залишитися з родиною означало приректи їх на повільний голод без замкового пайка, піти нагору — залишити їх беззахисними перед кочівниками. Зрештою, він повільно, ніби долаючи величезний фізичний опір, підняв торбу і зробив крок крізь хвіртку. Він не озирнувся на дружину, щоб вона не побачила його очей. Жінка з дітьми мовчки розвернулася і розчинилася в сірому, наляканому натовпі.

Після того як хвіртку остаточно зачинили й засунули важким дубовим брусом, Одон попрямував до східного пакгаузу. Йому потрібно було особисто перевірити стан внутрішніх приміщень для розміщення тих небагатьох, кого все ж таки впустили до цитаделі.

Усередині довгої кам'яної будівлі пахло старим злежалим сіном, щурячим послідом і різким збройовим мастилом. Уздовж вогких стін стояли ряди порожніх дерев'яних лежаків, збитих ще за часів минулої війни. Одон пройшовся між ними, швидко підраховуючи вільні місця. Їх було щонайменше п'ятдесят. Простір дозволяв прийняти значно більше людей, ніж передбачав його жорсткий список.

Готьє де Рош увійшов до пакгаузу за кілька хвилин, супроводжуваний старшим інтендантом. Командир особисто перевіряв якість арбалетних болтів, дістаючи їх по одному з великих плетених кошиків і уважно оглядаючи оперення.

— Тут є місце ще для п'ятдесяти осіб, — Одон підійшов до лицаря, вказуючи рукою на порожні лежаки в глибині приміщення. — Ми могли б розмістити тут родини ключових майстрів. Дружину Саліма, помічників коваля, учнів тесляра. Приміщення все одно стоїть порожнім, стіни витримують.

Командир поклав забракований болт назад у кошик і повільно повернувся до писаря.

— Місце на дерев'яній підлозі не перетворюється на воду в глиняному горщику, де Сель, — жорстко, з притиском відповів Готьє. — Кожен поранений солдат вимагатиме щонайменше трьох кварт води на день для промивання ран, пиття та відновлення втраченої крові. Якщо ми впустимо цих п'ятдесят цивільних зараз, за десять днів нам доведеться обирати, кому дати останній ковток — вартовому на мурі, який тримає зброю, чи дитині ремісника, яка просто займає простір. Я тримаю ці місця виключно для тих, хто проливатиме кров за ці стіни.

Суперечка раптово перервалася голосним рипінням незмазаних дверей. На порозі з'явилася Мар'ям аль-Хаддад. Вона не просила аудієнції у варті і не чекала офіційного дозволу увійти. Вдова мірошника впевнено підійшла до грубо збитого столу, за яким інтендант вів свої нескінченні записи.

Кілька годин тому їй передали невеликий пергаментний квадрат із червоною печаткою командування — індивідуальну, іменну перепустку до верхнього замку. Гарнізону життєво потрібна була людина, здатна організувати правильний розподіл борошна та безперебійне випікання хліба з тих мізерних запасів, що залишилися в підвалах цитаделі.

Мар'ям поклала перепустку на стіл. Пергамент тихо шарудів під її зашкарубленими від роботи пальцями.

— Мої старші пекарі та мірошники мають власні родини в нижньому місті, — сказала вона, дивлячись прямо на Готьє. Її голос не тремтів, у ньому не було ні гніву, ні награного страху, лише суха, непохитна констатація факту. — Якщо ви залишаєте їх там, зачиненими перед ворогом, борошно ніколи не стане хлібом. Я не працюватиму на вашій безпечній кухні, поки мої люди сидять внизу без захисту.

— Якщо ви відмовляєтеся від прихистку зараз, іншої можливості піднятися сюди не буде, — попередив Готьє, схрестивши руки на грудях. — Ваша принциповість не нагодує посад, але залишить гарнізон без умілого керівництва.

— А ваша іменна перепустка врятує лише одну людину, — Мар'ям відвела руку від столу, залишаючи документ лежати біля чорнильниці. — Запишіть її на когось іншого. На когось, хто вміє пекти ситний хліб із битого каменю та військових наказів.

Вона розвернулася і вийшла з пакгаузу, не чекаючи жодної відповіді. Одон дивився на залишений пергамент, гостро усвідомлюючи, що бюрократичний механізм, який він так старанно вибудовував на воскових дощечках, починає ламатися об просту людську впертість.

Ближче до вечора писар спустився до нижнього посаду. Йому потрібно було на власні очі побачити настрої серед тих, хто залишився за бортом привілейованого списку, і перевірити стан внутрішніх барикад. Вузькі, криві вулички були переповнені. Люди гачковито зносили свої нехитрі пожитки ближче до внутрішньої замкової стіни, наївно сподіваючись, що товста кам'яна кладка захистить їх від можливого обстрілу краще за власні домівки.

Біля великої громадської пекарні, що тулилася до стіни старого ринку, зібрався чималий, стривожений натовп. Мар'ям аль-Хаддад уже була тут. Вона енергійно керувала двома помічниками, які важко вимішували величезні дерев'яні діжі з тістом. Повітря навколо пахло кислими дріжджами, потом та густим борошняним пилом, що осідав на волоссі.

Проблема полягала в іншому. Величезні глиняні печі, здатні нагодувати сотні людей, стояли абсолютно холодними.

Одон підійшов ближче, обережно оминаючи мішки з висівками, і почав слухати, як Мар'ям сперечається з місцевим торговцем дровами.

— Тісто перекисне за дві години, воно вже піднімається через край, — говорила вдова, витираючи руки від липкої маси грубим рушником. — Нам потрібен

сильний жар, а не порожні розмови про небезпеку. Де обіцяний хмиз для розпалу?

Торговець безпорадно розвів руками, вказуючи в бік зачиненої північної брами.

— Основний запас сухого хмизу складений за зовнішнім муром, одразу біля старих фруктових садів, — швидко виправдовувався чоловік, нервово озираючись. — Пів години тому двоє хлопчаків спробували пролізти туди через вузький пролом у частоколі. Дозорні Юсуфа навіть не діставали луків. Вони просто пустили коней у легкий галоп і відрізали малим шлях до дров'яного двору, притиснувши їх до рову. Нам не дадуть принести звідти жодної гілки.

Одон відчув неприємний холодок уздовж хребта. Юсуф діяв бездоганно, без зайвого кровопролиття. Перекривши доступ до води на півдні та до палива на півночі, кочівники повільно, але невідворотно стискали горло міста. Без хмизу не буде хліба. Без хліба серед закритого в пастці натовпу почнеться паніка, яка зруйнує посад швидше за будь-який штурм.

Мар'ям помітила наближення писаря. Вона не стала дорікати йому за ранковий інцидент із родиною Саліма. Її практичний розум працював виключно над вирішенням конкретної, нагальної проблеми.

— Розбирайте старі прилавки на ринку, — голосно наказала вона своїм людям, вказуючи на довгі дерев'яні навіси торговців прянощами. — Ламайте порожні ящики, знімайте розсохлі двері з покинутих сараїв. Печі повинні бути гарячими до заходу сонця, інакше ми всі ляжемо спати голодними.

Люди нерішуче презирнулися, шкодуючи власне майно, але авторитет вдови був сильнішим за страх перед фінансовими збитками. За кілька хвилин почувся гучний тріск дощок. Одон мовчки спостерігав, як місто починає буквально пожирати саме себе, спалюючи власну інфраструктуру, щоб вижити ще один день під байдужим поглядом вартових на мурах.

Ніч опустилася на Айн-Сафру раптово, принісши із собою різкий, пронизливий вітер з гірської ущелини. На нижній міській брамі чергував П'єр де Сель. Його погано зрощена нога нестерпно нила від вечірньої сирості, і він постійно переступав з місця на місце, марно намагаючись зігрітися. Товстий вовняний плащ гарнізонного зразка зовсім не рятував від крижаних протягів, що гуляли під масивним кам'яним склепінням вартівні.

Одон піднявся крутими сходами на надбрамну галерею, щоб перевірити пости перед сном. Брат зустрів його невдоволеним, глухим бурмотінням.

— Сирість пробирає до самих кісток, а мій підвищений пайок чомусь не включає кубка гарячого вина, — поскаржився П'єр, важко спираючись на держак алебарди. — Якщо Готьє хоче, щоб я стояв тут, як сторожовий пес, усю ніч, нехай забезпечить нормальне постачання. Я не наймався мерзнути на протягах за паперові привілеї.

Раптом із густої темряви, з боку зовнішнього ґрунтового тракту, почувся ритмічний скрип немазаних коліс. Звук наближався дуже повільно, супроводжуваний глухим, втомленим цоканням копит.

Одон обережно схилився над зубцем стіни, вдивляючись у морок. У тьмяному, холодному світлі місяця до воріт під'їхав старий, перекошений на один бік віз. На козлах сидів літній селянин у потертому кожусі, а позаду, серед мішків із

зібраними коренеплодами, тісно тулилися жінка та трое маленьких дітей. Це були запізнілі подорожні з дальніх хуторів, які не встигли сховатися за рятівними мурами до початку повної блокади.

— Відкрийте! — пролунав знизу хрипкий, зірваний голос селянина. — Заради милосердя, пустіть нас усередину! Ми привезли харчі!

П'єр перехилився через край кам'яної галереї, ледь не випустивши зброю.

— Наказ командира — закрити браму після заходу сонця і не піднімати решітку до самого світанку! — крикнув він у відповідь, не приховуючи власного роздратування. — Я не буду рвати жили на підйомному коловороті заради трьох мішків ріпи і старого воза. Чекайте ранку під стіною.

— Там вершники! — жінка у возі раптом тонко заплакала, вказуючи тремтячою рукою в темряву за своєю спиною.

Одон примружився, напружуючи зір. Дійсно, кроках у ста від воза, на самій межі видимості, нерухомо стояли п'ятеро кіннотників Юсуфа. Вони не нападали. Не вигукували погроз. Не натягували луків. Вони просто мовчки спостерігали за тим, що відбувається біля воріт.

— Підніми решітку, П'єре, — тихо сказав Одон, відчуваючи, як у грудях стрімко наростає важкий, задушливий тягар. — Це лише одна родина. Механізм змашений, ми впораємося вдвох за хвилину.

— Якщо я хоча б торкнуся стопорного кільця коловорота, Готьє віддасть мене під трибунал за порушення прямого наказу, — кульгавий вартовий відступив на крок від великого дерев'яного колеса. Його обличчя в місячному світлі здавалося блідим, змученим і абсолютно впертим. — Умови прості: вночі брама зачинена. Якщо кочівники хотіли б їх убити, вони б уже це зробили дорогою. Вони чекають, поки ми самі порушимо власні правила і відкриємо прохід, щоб вдарити в щілину.

Писар подивився вниз. Перекошений віз стояв рівно посередині між товстою залізною решіткою міста та мовчазними тінями ворожого дозору. Обидві сторони конфлікту категорично відмовлялися першими послабити встановлений порядок. Юсуф не атакував беззахисних, неухильно дотримуючись своєї тактики психологічного тиску, а гарнізон не рятував їх, сліпо і безжально виконуючи військовий статут.

Діти у возі перестали плакати, збившись у тісну купу під старим дірявим рядном. Селянин опустил сиву голову на руки, змирившись із невідворотним. Одон де Сель залишився стояти на холодному мурі, стискаючи шорсткий кам'яний зубець так сильно, що звело м'язи. Він не міг ані віддати рятівний наказ, порушивши субординацію, ані відвернути погляд від тих, хто залишився ночувати на голій дорозі між двома однаково жорстокими законами.

Глава 9: Наказ на світанок

Тріск розколеного дуба заглушив гуркіт води у відвідному каналі. Важкий залізний лом, втиснутий між стулками нижнього млина, вивернув внутрішній засув із м'якого дерева, і масивні двері розчахнулися назовні.

Кочівники Юсуфа не йшли на штурм із гучними бойовими криками,

притаганими неорганізованим грабіжникам. Вони працювали зосереджено й методично, як найняті вантажники, яким пообіцяли подвійну плату за швидкість. Двоє чоловіків у легких шкіряних панцирах одразу кинулися до мішків із незмеленим зерном, складених уздовж вогкої кам'яної стіни. Ще троє зі зброєю наготові стали півколом біля входу, відтісняючи нечисленну замкову варту.

П'єр де Сель стояв біля вузького проходу між жорнами, важко спираючись на держак своєї алебарди. Його погано зрощена нога після нічного чергування на сирому протязі відмовлялася згинатися. Коли один із нападників зробив різкий випад коротким списом, намагаючись відігнати вартового від мішків, П'єр спробував відскочити назад. Замість швидкого маневру його тіло незграбно завалилося набік. Алебарда ковзнула по розсипаному на підлозі борошні, і кульгавий солдат ледве втримав рівновагу, вчепившись вільною рукою за край дерев'яного засіка.

З верхньої надбрамної галереї вдарили замкові арбалетники. Короткі, товсті болти зі свистом пробили солом'яні дахи сусідніх прибудов. Стрілянина велася наосліп, крізь густу ранкову димку та пил, що піднявся над площею. Один із болтів із глухим стукотом вп'явся у верхній млиновий камінь, викресавши сніп іскор. Інший прошив наскрізь полотняний мішок, випустивши в повітря густу білу хмару пшеничного пилу.

Готьє де Рош спостерігав за сутичкою з безпечної висоти внутрішнього муру. Його погляд не затримувався на втраченому зерні чи діях ворога. Командир гарнізону невідривно дивився на незграбні, повільні рухи П'єра. Кожне перенесення ваги на хвору ногу супроводжувалося болісною затримкою. Для досвідченого військового погляду ця затримка означала лише одне: вартовий не здатен ані тримати лінію оборони, ані швидко відступити за наказом. Непридатність брата писаря до повноцінної служби, яку Одон так старанно приховував за канцелярськими призначеннями, тепер стала очевидною і беззаперечною.

Бій швидко вихлюпнувся за межі млина. Не зумівши забрати всі важкі мішки під обстрілом згори, частина емірових вояків відступила у вузькі, густо заселені провулки нижнього посаду. Відчувши безкарність поза зоною досяжності арбалетів, кілька кочівників вибили двері в будинку чинбаря. На вулицю полетіли мідні казани, сувої нефарбованої тканини та дрібне домашнє начиння. Жіночий крик розірвав ранкове повітря, змішуючись із грубим реготом мародерів.

Раптово на початку провулка з'явився Юсуф ібн Рашид. Емір сидів у сідлі рівно, не торкаючись поводів, дозволяючи своєму гнідому жеребцю повільно ступати між розкиданими речами. Його обличчя залишалося абсолютно спокійним, але в цій тиші відчувалася напруга натягнутої тятиви.

— Якщо воїн плуває наказ про забезпечення табору фуражем із дозволом на грабунок ремісників, він перестає бути воїном, — голос Юсуфа пролунав негучно, але змусив мародерів миттєво замовкнути. — Умова нашого успіху — дисципліна. Наслідок її порушення — публічна ганьба.

За його коротким кивком двоє особистих охоронців спішилися, схопили найактивнішого грабіжника за плечі й витягли його на середину вулиці. Чоловіка змусили стати на коліна просто в багнюку, змішану з розлитим

фарбувальним розчином. Старший десятник витягнув із піхов важкий шкіряний нагай. Три короткі, страшні за своєю силою удари опустилися на спину порушника, розриваючи сорочку і залишаючи глибокі криваві смуги. Покараний не видав ані звуку, лише нижче опустил голову.

Одон де Сель, який саме спускався сходами від надбрамної вежі, щоб допомогти братові, завмер у тіні кам'яної арки. Писар на власні очі бачив, як ворожий командир жорстко контролює своїх людей, захищаючи майно містян краще, ніж це робив власний гарнізон під час реквізиції каравану.

Тим часом біля млина ситуація ставала критичною. Замкові стрільці продовжували посилати болти в натовп, не розбираючи, де чужі, а де свої. Мар'ям аль-Хаддад з'явилася на порозі своєї пекарні саме тоді, коли черговий снаряд зрикошетив від бруківки.

Вдова мірошника не стала ховатися за товстими дубовими дверима. Вона кинулася в самий центр площі, туди, де на землі лежала її молода помічниця. Дівчина трималася за пробите стегно, з-під її пальців на сірий пил швидко натікала темна калюжа. Мар'ям підхопила поранену попід руки, не звертаючи уваги на те, як кров бруднить її власний чистий фартух.

— Допоможіть мені! — різко кинула вона Одону, коли той нарешті вибіг із-під арки.

Удвох вони затягли дівчину до просторого приміщення пекарні. Повітря тут було густим від жару розпечених глиняних печей і запаху кислого дріжджового тіста. Мар'ям одразу почала розривати поділ своєї нижньої сорочки на широкі смуги для перев'язки. Її рухи були швидкими, позбавленими паніки, але губи щільно стиснулися від гніву.

Двері пекарні з гуркотом відчинилися, впустивши всередину Готьє де Роша в супроводі трьох озброєних піхотинців. Командир швидко оглянув приміщення, оцінюючи товщину кам'яних стін і зручне розташування вікон, що виходили прямо на площу перед млином.

— Якщо ми виб'ємо дерев'яні рами і розширимо ці отвори, сектор обстрілу повністю перекриє підступи до води, — звернувся Готьє до своїх людей, ігноруючи поранену дівчину на підлозі. — Заносьте сюди додаткові коробки з болтами. Ця будівля стане нашим передовим вогневим рубежем.

Мар'ям випросталася, кинувши закривавлений шматок тканини в дерев'яну діжу з водою.

— Ви не перетворите мої печі на мішень для емірових лучників, — її голос звучав глухо, але в ньому відчувалася непохитна рішучість. — Якщо ви почнете стріляти звідси, вони сплять дах разом із борошном. Ця дівчина місила тісто зранку, щоб ваші солдати мали хліб. Ви не зробите з її робочого місця бійницю.

Готьє повільно перевів погляд на вдову. У його очах не було ані співчуття, ані злості — лише холодний військовий розрахунок.

— Якщо позиція не може бути використана для оборони, вона не повинна дістатися ворогу як укриття, — карбуючи кожне слово, відповів лицар. — Нижній посад утримати неможливо. Гарнізон відступає за лінію внутрішніх мурів. Перед тим як остання людина підніметься нагору, усі будівлі, що прилягають до замкової стіни, включно з цією пекарнею та млином, мають бути спалені дотла.

Одон відчув, як у нього перехопило подих. Писар зробив крок уперед, інстинктивно шукаючи звичний захист у сухих бюрократичних формулюваннях.

— Згідно з правилами ведення оборони, знищення комунального майна допускається лише після повної евакуації мешканців, — швидко заговорив він, дивлячись на командира. — Належить скласти графік відходу. Спочатку цивільні, потім ар'єргард.

З темного кутка пекарні, де зберігалися запаси солі, мовчки вийшов Салім ібн Фарадж. Майстер прийшов сюди раніше, щоб допомогти Мар'ям закріпити розхитані дверцята головної печі. Його руки були вкриті сірим попелом, а обличчя здавалося висіченим із каменю.

— Ширина головної вулиці від площі до верхньої брами становить рівно чотири кроки, — Салім говорив повільно, наче пояснював складне креслення недосвідченому учню. — Кут нахилу дахів у цьому кварталі такий, що іскра перелітає з будинку на будинок за час, поки людина робить десять кроків. Якщо ви підпалите нижні склади до того, як відчините браму, вогонь відріже шлях. Поранені, старі та діти йдуть зі швидкістю свого болю. Вони згорять на половині підйому, затиснуті між полум'ям і вашими зачиненими воротами.

Готье навіть не змінив пози. Він стояв, спираючись на руків'я меча, і дивився на будівельника з відвертою зневагою до його розрахунків.

— Якщо я відкрию браму для натовпу раніше, ніж мої солдати займуть позиції на мурах, ворожа кіннота увійде у фортецю на плечах ваших старих і дітей, — відрізав командир. — Військове завдання — зберегти цитадель. Цивільні отримають сигнал до руху лише після того, як гарнізон підпалить будинки і почне відступ. Якщо вони не встигнуть добігти до решітки, це буде платою за безпеку замку. Строки залишаються незмінними. Підготувати смолоскипи до вечора.

Лицар розвернувся і вийшов геть, залишивши двері відчиненими. У пекарні запанувала важка, задушлива тиша, яку порушував лише тихий стогін пораненої дівчини. Салім опустився на коліна біля Мар'ям, допомагаючи їй тугіше затягнути пов'язку. Одон стояв посеред кімнати, гостро усвідомлюючи, що жоден його список більше не має значення.

Вечірні сутінки впали на Айн-Сафру швидко, принісши із собою різкий запах диму від багать, які розпалили кочівники у своєму таборі. Вулиці нижнього посаду спорожніли. Люди ховалися у своїх домівках, прислухаючись до кожного шурхоту, інстинктивно відчуваючи наближення катастрофи.

Одон знайшов брата біля старого дров'яного двору, притуленого до західної стіни. П'єр сидів на перекинутій колоді, витягнувши хвору ногу вперед. Навколо нього, акуратно складені в ряд, лежали два десятки довгих соснових палиць, густо обмотаних на кінцях клоччям. Повітря навколо них важко і нудотно смерділо сирим дьогтем та сіркою.

Писар зупинився за кілька кроків, дивлячись на підготовлені інструменти знищення.

— Ти не зможеш бігти вгору разом з усіма, коли це спалахне, — тихо сказав Одон, вказуючи на смолоскипи. — Твоя нога не витримає такого темпу. Я випишу тобі

перепустку до авангарду. Ти піднімешся до замку першим, разом із пораненими солдатами, ще до початку підпалу.

П'єр повільно підняв голову. Його обличчя в тьмяному світлі вечірньої зорі здавалося неймовірно втомленим і постарілим на кілька років. Він не поспішав дякувати за порятунок. Замість цього кульгавий вартовий сягнув рукою за пазуху і витягнув невеликий шкіряний мішечок. Глухий брязкіт срібла пролунав надто голосно в тиші двору.

— Той старший купець, з роздробленою кистю, — голос П'єра був позбавлений звичних жартівливих інтонацій. — Він стояв біля намету Юсуфа, коли ми відводили мулів. Я думав, що в тій тисняві ніхто нікого не розгледить. Але він бачив мене на площі ще вдень, до початку стрілянини.

П'єр стиснув мішечок у кулаці так сильно, що шкіра на кісточках побіліла.

— Він упізнав тавро на крупі того мула, якого я продавав торговцю прянощами. Купець знає, що тварина була в мене. Знає, що я отримав за неї гроші. Моя мовчанка про те, звідки взявся мій дорожній завдаток, більше нікого не захищає, Одоне. Увесь табір еміра знає, що гарнізон торгував їхнім майном.

Одон відчув, як холодок пробіг уздовж хребта. Спроба приховати факт продажу чужих тварин, щоб врятувати брата від звинувачень у мародерстві, виявилася марною. Бюрократична завіса впала, залишивши їх обох перед фактом відкритого злочину.

— Я внесу відповідний запис до реєстру збитків, — автоматично відповів писар, хапаючись за звичну систему обліку. — Ми оформимо це як вилучення коштів на користь оборони. Я знайду спосіб легалізувати ці монети в звітах для королівського суду.

П'єр гірко, надривно розсміявся. Він кинув мішечок зі сріблом на землю, просто між підготовленими смолоскипами.

— Завдаток згорів, брате. Як згорить і все це місто, — він обвів рукою темні силуети будинків. — Твої звіти не зупинять вогонь. Готье бачив сьогодні, як я ледве тримаю алебарду. Він знає, що я баласт. Якщо ти спробуєш провести мене нагору поза чергою, він накаже скинути мене зі стіни за дезертирство.

Кульгавий вартовий важко піднявся, спираючись на колоду. Він підійшов упритул до старшого брата, дивлячись йому прямо в очі.

— Ти складав той список. Ти вирішував, хто корисний, а хто залишиться внизу. Ти викреслив родину Саліма, бо він грав у кості. Ти відмовив пекарям Мар'ям, бо вони не володіють зброєю. А тепер Готье збирається підпалити їхні будинки і зачинити браму, поки ми будемо рятувати власні шкури.

П'єр нахилився, підняв один із важких, просочених дьогтем смолоскипів і втиснув його в руки Одону. Держак був липким і холодним.

— Дай мені пряму відповідь, писарю, без твоїх канцелярських викрутасів, — жорстко вимагав П'єр. — Що буде з тими, кого немає у твоєму списку, коли ми піднесемо вогонь до цих дахів?

Одон де Сель стояв мовчки, стискаючи липке дерево смолоскипа. Він дивився на вузькі провулки, де в темряві ховалися сотні людей, чиї імена він власноруч залишив у нижньому реєстрі. Вітер з гірської ущелини посилювався, розносячи

запах сірки, і писар не знаходив у собі жодного слова, здатного виправдати те, що мало статися на світанку.

Глава 10: Дві години

Холодний попіл у печі ще зберігав слабкий запах спалених ринкових прилавків. Просторе приміщення пекарні, позбавлене звичного тепла й густого аромату дріжджового тіста, здавалося тепер мертвою кам'яною печерою. Тьмяне світло єдиної олійної лампи вихоплювало з темряви грубо збитий стіл, густо присипаний білим пилом, і чотири постаті, що схилилися над ним у глибокій тиші ночі.

Одон де Сель дивився на вугільний малюнок, який щойно накреслив на дошці Салім ібн Фарадж. Чорні лінії лягали поверх розсипаного борошна, утворюючи точний план підземних комунікацій міста.

— Західний водогін відпадає, — голос майстра звучав глухо, але кожне слово падало з вагою свинцевого виска. Він провів замурзаним пальцем уздовж найдовшої лінії. — Ширина технічного карниза над потоком становить рівно двадцять дюймів. Камінь там завжди вологий від конденсату, а кут нахилу склепіння змушує людину йти зігнутою навпіл. Здорова людина пройде цей шлях за годину. Але двоє чоловіків із ношами потребують щонайменше сорока дюймів простору. Якщо хтось оступиться, падати доведеться дванадцять футів на гостре каміння русла. Таємної і безпечної дороги під мурами не існує.

Мар'ям аль-Хаддад стояла по інший бік столу, методично згортаючи чисті лляні рушники у щільні валики. Її обличчя залишалося зосередженим, позбавленим будь-яких слідів паніки.

— Якщо підземного шляху немає, ми підемо через головну браму, відкрито, — сказала вдова, відкладаючи готовий валик до великого плетеного кошика. — Тяглових тварин гарнізон забрав, тому великі вози залишаються на подвір'ях. Ми заберемо лише двоколісні візки бондаря та старого чинбаря. Вони мають легкий хід, їх зможуть штовхати підлітки.

Вона підвела погляд на писаря, вимагаючи повної уваги до своїх розрахунків.

— У перший візок ми покладемо поранених. Мою дівчину з пробитим стегном і сина коваля. У другий сяде старий Тарік, бо його ноги не витримають дороги до броду, і вагітна донька гончара. Усі інші, хто здатен переставляти ноги, підуть пішки. Хто не зможе йти сам — того понесуть на спинах родичі. Місця на колесах віддаються виключно тим, хто інакше залишиться помирати на бруківці.

П'єр де Сель сидів на перекинутій діжці біля самих дверей, витягнувши вперед погано зроснену ногу. Його алебарда лежала на підлозі, а поруч валявся темний вовняний плащ без військових відзнак, який Одон приніс із собою.

— Належить забезпечити непомітність, — Одон повернувся до брата, намагаючись надати своєму голосу звичної канцелярської твердості. — Ти одягнеш цей плащ, залишиш зброю тут і змішаєшся з родиною ткача. У темряві та загальній тисняві ніхто не розрізнить облич. Коли цивільні вийдуть за межі посаду, ти просто розчинишся в натовпі.

Кульгавий вартовий навіть не поворухнувся, щоб узяти запропонований одяг.

Він криво, безрадісно посміхнувся, дивлячись на носачи своїх важких гарнізонних чобіт.

— Моя пика і моя хода вже відомі кожному десятнику в таборі Юсуфа, — повільно промовив П'єр. У його голосі не було страху, лише важка, приземлена втома. — Покалічений купець бачив мене на площі. Якщо кочівники зупинять колону і знайдуть серед бабів та калік перевдягненого солдата гарнізону, вони вирішать, що це військова вилазка. Угода миттєво скасовується, і вони переріжуть горлянки всім, хто буде поруч зі мною. Засунь цей рятівний плащ назад у свою торбу, писарю. Я залишаюся на варті.

Брат Ансельм, який досі мовчки стояв біля холодної печі, зробив крок до столу. Його груба ряса ледь чутно шелестіла по засипаній борошном підлозі.

— Угода ще не укладена, — нагадав священник. — Щоб люди змогли вийти, хтось має говорити з еміром до того, як гарнізон піднесе смолоскипи до дахів. Західна хвіртка біля старих садів зачинена лише на один іржавий засув. Я знаю сліпу зону між постами дозору. Ми зможемо підійти до табору непоміченими.

Одон відчув, як у грудях стрімко розширюється холодна порожнеча. Вихід за мури без дозволу командира означав пряме порушення статуту, але залишатися в межах канцелярських правил тепер означало стати співучасником масового вбивства. Він коротко кивнув Ансельму, згорнув воскову дощечку зі своїми марними списками і сховав її за пазуху.

Нічне повітря за стінами Айн-Сафри було просякнуте запахом диму та сухого ковили. Західна хвіртка піддалася з глухим скреготом, випустивши двох чоловіків у густу темряву. Ансельм ішов попереду. Його кроки були рівними й впевненими, позбавленими спроб сховатися чи пригнутися до землі.

— Ми не крадемося, — тихо пояснив священник, помітивши, як Одон інстинктивно тулиться до кам'яного муру. — Людина, яка ховається в траві, отримує стрілу без попередження. Людина, яка йде відкрито і з порожніми руками, отримує запитання. Наша зброя — це наша видимість.

До табору кочівників залишалося менше двохсот кроків, коли з темряви виринули дві кінні тіні. Вершники не виголосили наказів. Вони просто перетнули шлях, змусивши коней стати боком, і мовчки вказали списками в напрямку найбільшого шатра, що ледь світилося зсередини.

Юсуф ібн Рашид не спав. Емір сидів на низькому похідному стільці біля мідної жаровні, де тліло вугілля, поширюючи гіркуватий аромат кави та кардамону. Він не запропонував гостям сісти. Його погляд, уважний і холодний, ковзнув по обличчю писаря, минаючи священника.

— Посланці, які приходять уночі без супроводу власного командира, зазвичай просять про зраду або про милосердя, — рівним голосом вимовив Юсуф. — Оскільки ви не маєте ключів від цитаделі, щоб продати їх мені, залишається друге.

Одон випростався, намагаючись вгамувати тремтіння в колінах. Він змусив себе говорити чітко, повертаючись до звичних, надійних формулювань.

— Належить організувати безпечний коридор для цивільного населення нижнього посаду, — сказав писар, дивлячись прямо на еміра. — Мешканці залишать свої домівки і вийдуть за межі міста до світанку. Вони не беруть участі в

обороні замку і не становлять військової загрози. Ми просимо пропустити їх до старого караван-сараю за бродом.

Юсуф повільно підняв мідний кавник із жаровні.

— Якщо гарнізон має намір спалити посад, щоб позбавити мене укриття, евакуація цивільних є логічним кроком, — кочівник налив темну рідину в маленьке горнятко. — Я не воюю з пекарями та гончарами. Прохід буде відкрито. Дві години. Відлік почнеться після першого ранкового дзвону вашої каплиці.

Емір поставив кавник назад на вугілля і підняв вказівний палець, позначаючи непорушну межу своєї згоди.

— Умова перша. Цивільні залишають будь-який метал, довший за кухонний ніж, у місті. Кожен візок і кожна людина пройдуть огляд моїми людьми біля броду. Якщо в натовпі виявиться хоча б один солдат вашого гарнізону зі зброєю, домовленість анулюється на місці.

— Умова друга, — голос Юсуфа став ще тихішим, але від того набув небезпечної ваги. — Мій дозор повідомив про підготовку смолоскипів на ваших стінах. Щоб гарантувати відсутність удару в спину, поки мої люди пропускатимуть натовп, я виставлю своїх вершників уздовж західної дороги. Вони супроводжуватимуть колону до самого караван-сараю.

Одон внутрішньо здригнувся. Він чудово розумів, як Готьє де Рош розцінить переміщення ворожої кінноти ближче до західної брами. Для командира це виглядатиме як підготовка до флангового штурму.

— Нам потрібен гарант виконання цих умов, — продовжив емір. — Слова писаря, який уже одного разу приховав крадіжку моїх мулів за фальшивими відомостями, не мають ваги.

Брат Ансельм зробив крок уперед, стаючи між жаровнею та Одоном.

— Моє перебування тут засвідчить правдивість намірів, — спокійно відповів священник. — Я залишуся у вашому таборі доти, доки остання дитина з посаду не перетне брід. Якщо гарнізон порушить угоду і вдарить по ваших людях, ви зможете вимагати мого життя як відшкодування.

Юсуф уважно подивився на стару, потерту рясу Ансельма, потім на його спокійне, позбавлене страху обличчя.

— Заручник, який сам пропонує своє життя, коштує більше за сотню полонених лицарів, — емір коротко кивнув. — Угода укладена. Повертайтеся до міста, писарю. Ваш час почне спливати з першим ударом дзвона.

Повернення до надбрамної вартівні здалося Одону нескінченно довгим. Небо на сході ще залишалося чорним, але повітря вже набуло тієї особливої, крижаної свіжості, яка завжди передуге світанку. Біля внутрішніх сходів, що вели на надбрамну галерею, вже вишикувалися двоє десятків найманих піхотинців. Кожен тримав у руках довгу соснову палицю з намотаним клоччям. Густий, нудотний сморід сирого дьогтю та сірки наповнював вузький кам'яний прохід, перебиваючи навіть запах немитих солдатських тіл.

Готьє де Рош стояв на верхньому майданчику, особисто перевіряючи готовність кресал. Лицар був у повному бойовому обладунку, його обличчя в тьмяному світлі вартових ліхтарів виглядало висіченим із сірого граніту.

Одон піднявся сходами, важко дихаючи. Він не став чекати запитань командира.

— Узгоджено безпечний коридор для виходу цивільного населення, — голос писаря зірвався, втративши звичну рівність, але він змусив себе продовжити. — Емір Юсуф дає нам рівно дві години після першого ранкового дзвону. Люди вийдуть через західну браму без зброї. Кочівники не стрілятимуть. Належить відкласти наказ про підпал посаду на цей час.

Готьє повільно повернув голову. Він не виявив ані здивування, ані гніву. Його реакція була суто механічною, як у добре налагодженої облогової машини, що зустріла незначну перешкоду на траєкторії пострілу.

— Якщо офіцер веде переговори з ворогом без прямого наказу командування, він скоює державну зраду, — карбуючи слова, вимовив лицар. — Якщо ворог диктує час наших дій, ворог контролює поле бою.

Командир зробив крок до Одона, нависаючи над ним у своїй металевій броні.

— Юсуф перекидає кінноту до західної дороги не для того, щоб охороняти ваших гончарів, писарю. Він концентрує сили для удару у фланг у той момент, коли наша брама буде відчинена для евакуації. Його гарантії — це тактика виграшу часу. Якщо я дам їм ці дві години, кочівники підведуть штурмові драбини під прикриттям натовпу.

— Брат Ансельм залишився в таборі як запорука безпеки! — відчайдушно вигукнув Одон, відчуваючи, як його ретельно вибудована логіка розбивається об глуху стіну військової доцільності. — Вони пропустять підводи. Мар'ям аль-Хаддад уже збрала людей. Салім перевірів маршрут. Нам потрібні лише ці дві години!

Готьє де Рош холодно відвернувся, втративши інтерес до суперечки. Він підняв руку в залізній рукавиці, віддаючи сигнал старшому десятнику.

— Смолоскипи будуть запалені за встановленим розкладом, рівно за пів години до світанку, — наказ пролунав над галереєю лунко й невідворотно. — Ар'єргард підпалює нижній млин і пекарні, після чого негайно відступає до верхньої цитаделі.

Лицар знову подивився на Одона. У його очах був лише сухий, прагматичний розрахунок.

— Ви залишитеся тут, на нижній брамі, разом зі своїм братом, де Сель. Не тому, що я прощаю вам самовільні переговори, а тому, що мені бракує досвідчених людей для контролю підйомної решітки. Ваше завдання — тримати механізм готовим. Коли мої солдати почнуть відхід, ви піднімете решітку, пропустите їх і негайно обрубаете канати. Якщо ви затримаєтеся хоча б на мить заради цивільних, ворожа кіннота увійде в замок по ваших спинах.

Готьє пройшов повз писаря, супроводжуваний брязкотом зброї свого почту. Одон залишився стояти на холодних кам'яних плитах галереї. Внизу, у темних провулках посаду, сотні людей уже пакували свої мізерні пожитки, сподіваючись на рятувальний дзвін. А навколо писаря солдати мовчки висікали іскри, і перші язики полум'я вже почали жадібно лизати просочене дьогтем клоччя, готуючись перетворити обіцяні дві години на суцільний вогняний шторм.

Глава 11: До першого дзвону

Кроки вартового по верхній галереї раптом збилися з ритму. Солдат зупинився біля вузької бійниці, вдивляючись у передсвітанкову темряву, а потім різко обернувся до внутрішнього двору. Його крик потонув у завиванні холодного гірського вітру, проте напрямок витягнутої руки вказував чітко на західний тракт.

Готьє де Рош уже стояв на кутовій вежі. Командир гарнізону не потребував підказок дозору. Його зір, звиклий до нічних маневрів, безпомилково розпізнавав рух великих мас людей там, де звичайна людина бачила лише суцільну чорноту. Внизу, за лінією старих садів, безшумно шикувалася кіннота Юсуфа ібн Рашида. Слабкий блиск металу час від часу виринав із темряви, коли коні переступали з ноги на ногу, а вершники перевіряли кріплення зброї.

Одон де Сель піднявся на майданчик вежі, важко переводячи подих після стрімкого бігу гвинтовими сходами. Писар одразу зрозумів, що саме привернуло увагу лицаря.

— Це обіцяний ескорт, — швидко промовив Одон, намагаючись перекрити гул вітру. — Емір висунув людей для супроводу цивільних колон до караван-сараю. До першого дзвону залишається понад годину. Вони чекають нашого сигналу.

Командир навіть не повернув голови. Його руки в залізних рукавицях міцно спиралися на вогкий камінь зубця муру.

— Якщо ворог концентрує ударну кінноту навпроти відкритої ділянки до обумовленого часу, це не ескорт, — голос Готьє звучав рівно, як на навчальному плацу. — Це штурмова колона. Вони зайняли позицію для ривка. Щойно підйомна решітка піде вгору для ваших гончарів, ця маса кінноти вдарить у фланг і на плечах натовпу увірветься до нижнього двору.

— Брат Ансельм перебуває в їхньому таборі як гарант! Юсуф дав слово пропустити людей без зброї.

— Слово кочівника закінчується там, де починається тактична перевага. Якщо я чекатиму дзвону, цитадель впаде до сніданку.

Лицар розвернувся до десятника, який завмер біля жаровні з підготовленими смолоскипами.

— Починайте підпал. Негайно. Спочатку дахи вздовж головної вулиці, потім комори біля брами. Сигнал до відступу ар'єргарду — щойно вогонь перекинеться на млин.

Одон відчув, як холодна порожнеча в грудях змінюється гострим, фізичним болем. Наказ скасовував усі домовленості. Сотні людей, які зараз пакували останні пожитки в темних будинках посаду, опинилися в глухій пастці між зачиненими воротами та стіною полум'я.

Писар не став витрачати час на нові аргументи. Він круто розвернувся і кинувся назад до сходів, перестрибуючи через дві сходинки, ризикуючи зламати шию в темряві.

Нижній двір зустрів його запахом сирого дьогтю. Двоє найманців уже стояли біля дерев'яної стіни східної комори. Один із них викресав іскру, і трут спалахнув

яскравим жовтим світлом, готовий передати вогонь на обмотаний клоччям кінець довгої палиці.

— Відставити кресала! — голос Одона зірвався на крик, але в ньому зазвучала та сама жорстка, металева нотка, якою він зазвичай диктував боргові зобов'язання.

Солдати здивовано обернулися. Писар швидким кроком наблизився до них, не залишаючи дистанції для роздумів.

— Відповідальність за утримання цього проходу та відкриття нижньої брами покладена особисто на мене, — Одон дивився прямо в очі старшому найманцю, ігноруючи полум'я трута. — Наказ про підпал нижнього ярусу призупиняється до повного виходу цивільних колон. Ті, хто не згоден підпорядковуватися коменданту брами, мають негайно відступити до верхньої цитаделі.

Найманець перевів погляд з беззбройного писаря на темну масу надбрамної вежі. Згори вже долинали крики, і перші відблиски пожежі почали відбиватися на хмарах над північним кварталом. Солдат був найнятий для війни, а не для спалення містян разом із собою. Він мовчки кинув трут на вологу бруківку, розтер його важким чоботом і рушив у бік внутрішніх сходів. Його напарник, після секундного вагання, відкинув не запалений смолоскип убік і побіг до підйомного механізму, де вже порався П'єр де Сель.

Важкі дубові стулки нижньої брами піддалися з протяжним, болісним скрипом. П'єр навалився всією вагою на залізний лом, вибиваючи внутрішній засув. Повітря знадвору вдарило в обличчя крижаним потоком, принісши із собою запах сухого полину та свободи.

Над головами вартових, у густій темряві надбрамної арки, глухо заскреготали ланцюги. Величезна залізна решітка, що перекривала зовнішній вихід, повільно поповзла вгору.

Біля масивного дерев'яного коловороту, вбудованого в нішу кам'яної стіни, стояв Салім ібн Фарадж. Майстер скинув верхній одяг. Його сорочка вже намокла від поту на спині. Кожен оберт корби вимагав надлюдських зусиль, адже механізм давно не змащували належним чином, а противаги працювали нерівномірно.

— Фіксатор не тримає! — крикнув Салім, коли Одон підбіг до ніші. — Температура від верхніх пожеж уже деформує напрямні балки. Дерево розширюється нерівномірно.

Майстер наліг грудьми на важіль, утримуючи решітку на висоті людського зросту. Його обличчя перекошилося від напруги.

— Якщо я закину стопорне кільце і відпущу тягу, правий жолоб вигнеться від жару за кілька хвилин, — пояснював Салім, важко дихаючи. Кожне слово супроводжувалося новим поштовхом важеля. — Решітка зірветься з кріплень і намертво заклинить прохід під власною вагою. Її неможливо буде підняти навіть ломами. Механізм треба постійно балансувати вручну, компенсуючи перекис.

— Твоя родина вже біля воза чинбаря, — Одон спробував перехопити руків'я, щоб дати будівельнику перепочити. — Ти маєш іти з ними. Я потримаю.

Салім різко відштовхнув руки писаря.

— Ти не відчуваєш натягу каната. Якщо відпустиш хоча б на палець більше, ніж треба, зубці вирвуть фіксатор. Я залишаюся тут, поки остання людина не

перетне лінію муру. Займайся натовпом, писарю.

З боку посаду вже наближався гул голосів, плач дітей і гуркіт дерев'яних коліс по бруківці. Перші потоки людей виринули з вузьких провулків, підганяючи одне одного криками страху. За їхніми спинами небо стрімко наливалося багрянцем. Вогонь, пущений солдатами Готьє по дахах верхнього ярусу, швидко спускався вниз, перестрибуючи з будинку на будинок, пожираючи сухі дерев'яні прибудови та солом'яні навіси.

Мар'ям аль-Хаддад ішла попереду колони. Її рухи залишалися чіткими й методичними. Вона не дозволяла людям бігти, зупиняючи паніку короткими, владними окриками.

— Колеса не зупиняти! — командувала вдова, вказуючи напрямок до відкритої арки. — Старого Таріка перекладіть ближче до правого борту, візок кренить. Не товпіться біля стіни, проходите рівномірно.

Вона зупинилася біля самої брами, пропускаючи повз себе перший візок, на якому лежали поранені й немічні. Її погляд швидко ковзнув по обличчях людей, загорнутих у ковдри. Раптом Мар'ям завмерла.

— Де дівчина з пробитим стегном? — вона схопила за плече підлітка, який штовхав візок. — Її поклали першою біля мішків із сіллю.

— Вона спробувала встати, коли дах сусіднього будинку спалахнув, — винувато відповів хлопець, не зупиняючи руху. — Сказала, що забула материн срібний хрестик у пекарні. Ми не змогли її втримати.

Мар'ям не роздумувала ані секунди. Вона відштовхнула з дороги порожній кошик і побігла проти течії натовпу, назад у глибину палаючого посаду.

Площа перед млином уже перетворилася на переддвер'я пекла. Іскри кружляли в повітрі густим вогняним снігом. Жар від палаючих ринкових прилавків обпалював шкіру навіть на відстані десятків кроків.

Двері пекарні були відчинені навстіж. Усередині приміщення швидко наповнювалося їдким сірим димом. Мар'ям знайшла свою помічницю на підлозі біля великої печі. Дівчина лежала без свідомості, стискаючи в руці дрібний почорнілий хрестик. Кров із рани на нозі знову просочилася крізь пов'язку, залишивши темний слід на присипаній борошном підлозі.

Вдова мірошника підхопила дівчину попід пахви. Її погляд на мить затримався на акуратно складених мішках із добірною пшеницею, на новому клині для жорен, який її чоловік так і не встиг забити, на мідних мірних діжках. Усе це було її життям, її єдиним джерелом виживання на майбутню зиму. За кілька хвилин дах обвалиться, і від спадщини не залишиться нічого, крім чорного попелу.

Мар'ям міцніше перехопила поранену і потягла її до виходу, назавжди залишаючи свою власність вогню.

На подвір'ї млина П'єр де Сель намагався розчистити шлях для двох літніх чоловіків, які в паніці забилися в кут між кам'яною огорожею та дерев'яною прибудовою. Кульгавий вартовий відкинув свою алебарду, оскільки вона лише заважала в тісноті.

— Переставляйте ноги, батьку! — хрипко кричав П'єр, підштовхуючи одного зі старих у спину. — Ворушіться, бо зараз нам тут усім спина підсмажать. До брами

залишилося п'ятдесят кроків!

Дерев'яна прибудова, де раніше зберігався сухий хмиз, спалахнула раптово, наче порохова бочка. Полум'я миттєво охопило гнилі опорні стовпи. Пролунав оглушливий тріск.

П'єр інстинктивно штовхнув старих уперед, виводячи їх з-під удару, але сам відскочити не встиг. Важка дубова балка перекриття рухнула вниз, піднявши хмару іскор. Кінець колоди з глухим хрустом ударив по погано зрощеній нозі вартового, притиснувши її до землі.

Біль спалахнув такий сліпучий, що П'єр на мить втратив зір. Він упав на спину, хапаючи ротом гаряче повітря. Балка вже почала тліти з іншого кінця, поширюючи нудотний запах горілого дерева та нагрітої вовни.

Старі зупинилися, розгублено дивлячись на поваленого солдата. Один із них боязко потягнувся до колоди, намагаючись її підняти.

— Тягніть себе до воріт, дідько б вас вхопив! — заревів П'єр, відштовхуючи старечі руки. — Ви її не піднімете! Йдіть, поки димом не вдавилися!

Крізь пелену диму виринули дві постаті. Мар'ям, яка тягла поранену дівчину, побачила притиснутого вартового. Вона обережно опустила помічницю на землю і підбігла до П'єра. Її сил було замало, щоб зрушити дубову балку.

— Одоне! — крик Мар'ям розірвав гуркіт пожежі.

Писар з'явився з-під арки брами разом із двома молодими ковалями. Вони несли довгі залізні ломі. Не витрачаючи слів, чоловіки підвели важелі під палаючу колоду.

— На рахунок три, — скомандував Одон. Його обличчя було чорним від сажі. — Раз. Два. Три!

Балка з неохочим скреготом піднялася на кілька дюймів. Мар'ям вхопила П'єра за комір плаща і рвонула на себе. Вартовий завив від болю, коли роздроблена нога вивільнилася з пастки, але одразу ж стиснув зуби, не дозволяючи собі знепритомніти.

Ковалі підхопили його під руки, перекинувши через плечі. Разом із Мар'ям та пораненою дівчиною вони рушили до рятувної темряви підйомної арки.

Біля механізму Салім продовжував свою безперервну боротьбу з металом і деревом. Його руки тремтіли від перенапруги. Коли останні люди перетнули лінію муру, Одон підбіг до майстра.

— Усі вийшли, — важко дихаючи, повідомив писар. — Відпускай фіксатор. Хай падає.

Салім повільно, дюйм за дюймом, послабив натяг каната. Перекошене від жару дерево не витримало зміни балансу. З оглушливим тріском напрямні розкололися, і багатотонна залізна решітка рухнула вниз. Вона не дійшла до землі кількох футів, намертво застрягнувши в деформованих пазах. Прохід було заблоковано надійно, як суцільною стіною.

За межами міста повітря здавалося неймовірно свіжим, незважаючи на запах диму, що тягнувся слідом. Колона з кількох сотень людей повільно рухалася західним трактом. До першого ранкового дзвону залишалося ще щонайменше

пів години.

Напереріз натовпу з темряви безшумно виринула лінія кінноти. Три десятки вершників перекрили дорогу, опустивши списи на рівень грудей. Вони не нападали, але їхня мовчазна присутність утворювала нездоланний бар'єр.

Старший десятник кочівників виїхав уперед.

— Зупиніться, — його голос пролунав сухо і діловито. — Сигналу не було. Вихід до встановленого часу розцінюється як військова вилазка. Зброю на землю.

Люди завмерли. У натовпі почувся тихий плач. Одон, який ішов поруч із візком, де тепер лежав напівпритомний П'єр, зробив крок назустріч вершникам. Він підняв порожні руки, демонструючи відсутність зброї.

— Місто підпалили зсередини, — голосно сказав писар. — Ми не могли чекати дзвону. Якщо ви затримаєте колону тут, іскри від пожежі дістануть до возів.

Десятник не ворухнувся. Списи залишалися опущеними.

Раптом ряди кінноти розступилися. Юсуф ібн Рашид повільно наблизився на своєму гнідому жеребці. Емір не дивився на переляканих людей. Його погляд був прикутий до Айн-Сафри.

Над містом здіймався гігантський стовп вогню. Східний і північний квартали вже перетворилися на суцільне море полум'я. Чітко було видно, що пожежа почалася не з нижніх будівель, а спустилася від самих стін верхньої цитаделі.

Юсуф перевів погляд на Одона, потім на візки з пораненими, на замурзане сажею обличчя Мар'ям, на роздроблену ногу П'єра, з якої на дорожній пил крапала кров. Емір був воїном, і він чудово вмів читати поле бою.

— Договір передбачав безпеку від моїх людей, а не від вашого власного командира, — повільно вимовив Юсуф. Його голос був позбавлений тріумфу, у ньому звучала лише холодна констатація факту. — Якщо полум'я йде від замку до посаду, значить, угоду порушив той, хто сидить за мурами. Ви вийшли раніше, бо вас почали випалювати.

Він підняв руку, віддаючи короткий наказ своїм людям.

— Умова порушена зсередини, але не вами. Опустіть списи. Пропустіть їх до броду.

Вершники розвернули коней, утворюючи широкий коридор. Колона знову рушила з місця. Дерев'яні колеса закрипіли по нерівному камінню тракту.

Одон ішов поруч із візком бондаря. П'єр лежав на спині, дивлячись у небо, що поступово сіріло на сході. Його дихання було уривчастим, обличчя зблідло від крововтрати. Кульгавий вартовий більше не намагався жартувати про дорожні незручності чи платню. Він просто міцно стискав край дерев'яного борту, переносячи кожен поштовх колеса як новий удар.

Писар озирнувся назад. Нижня брама Айн-Сафри, яку він залишив за спиною, тепер була лише чорним провалом на тлі суцільної стіни вогню. Механізм, утриманий Салімом, перетворився на обвуглений кістяк. Місто, чиї ресурси Одон так старанно вираховував, чиїх мешканців ділив на списки і черги, перестало існувати. Залишилися лише люди на запорошеній дорозі, і попереду на них чекав старий караван-сарай, де більше не діяли жодні канцелярські правила.

Глава 12: На тому боці дороги

Кам'яні склепіння старого караван-сараю зустріли втікачів густим, застоїним запахом овечої вовни та сирій глини. Величезне внутрішнє подвір'я, оточене двоярусними аркадами, швидко заповнювалося людьми, перекошеними візками й глухим гомоном виснаженого натовпу. Світло ранкового сонця ледь пробивалося крізь вузькі щілини під дахом, вихоплюючи з напівтемряви замурзані сажою обличчя та порваний одяг.

Мар'ям аль-Хаддад стояла біля розбитих дерев'яних воріт, методично вказуючи напрямки кожній групі, що перетинала поріг. Її голос лунав рівно, позбавлений як паніки, так і зайвого співчуття, зосереджений виключно на розподілі простору.

— Родину чинбаря розмістіть у південній ніші, там збереглася ціла стіна і немає протягів, — наказувала вдова, перехоплюючи за лікоть розгубленого підлітка з кошиком. — Діжки з борошном не ставте на голу землю, підкладіть уламки дощок. Хто приніс чисте полотно — віддайте жінкам біля центрального стовпа, нам потрібні перев'язувальні матеріали для обпечених.

Вона не чекала відповідей чи подяк, одразу перемикаючи увагу на наступний візок. Поранені потребували окремого місця, ізолюваного від загальної тисняви та бруду.

Посеред двору, схилившись над краєм широкої кам'яної чаші водозбірника, стояв Салім ібн Фарадж. Майстер опустив довгу дерев'яну жердину в темний отвір колодязя, уважно прислухаючись до звуку удару об дно. На його обличчі застиг вираз глибокої стурбованості.

— Рівень упав нижче критичної позначки, — сказав Салім, витягуючи жердину, кінець якої був густо вкритий чорним, смердючим мулом. Він провів пальцем по мокрій лінії, оцінюючи залишок. — Джерело забите осадом. Тут ледве набереться три відра каламутної рідини. Щоб напоїти три сотні людей і промити рани, необхідно розчистити горловину щонайменше на два лікті вглиб.

Його дружина, яка сиділа на перекинутому мішку неподалік, різко підвелася. Жінка міцно притискала до себе згорток із найціннішими речами їхньої родини.

— Ми маємо йти звідси негайно, — її шепіт був сповнений відчаю. — Дорога на узбережжя поки що вільна. Кочівники залишилися біля броду. Якщо ми затримаємося в цих руїнах, нас переб'ють або продадуть у рабство. У нас немає боргу перед цими людьми, Саліме. Ти врятував їх біля брами, цього достатньо.

Майстер повільно витер брудні руки об поділ своєї розірваної сорочки. Його погляд ковзнув по десятках людей, що лежали на кам'яній підлозі, хапаючи ротом сухе повітря.

— Робота займе дві або три години, якщо знайти помічників із лопатами, — Салім не дивився на дружину, звертаючись радше до самого себе та до законів гідравліки, які не визнавали страху. — Якщо я не зніму верхній шар спресованої глини, вода не піде. Поранені почнуть помирати від спраги ще до того, як сонце стане в zenіті. Вода потрібна їм зараз.

Він відвернувся від водозбірника й рушив у натовп шукати чоловіків, здатних тримати інструмент. Вирішення загальної інженерної проблеми знову відклало

порятунок його власної родини.

Копита коней дзвінко вдарили по залишках бруківки перед входом до караван-сараю. Розмови у дворі миттєво стихли. Юсуф ібн Рашид в'їхав під арку в супроводі п'ятьох озброєних вершників. Поруч із його гнідим жеребцем ішов брат Ансельм, чия ряса вкрилася товстим шаром сірого дорожнього пилу.

Емір зупинив коня в центрі двору. Його люди не оголювали зброї, але перекрили єдиний вихід, утворивши суцільний бар'єр із кінських тіл.

— Дозвіл на безпечний перехід стосувався виключно цивільного населення, — голос Юсуфа лунав чітко, досягаючи найвіддаленіших кутків двору. — Мій дозор доповів, що серед ремісників ховаються люди у військовому взутті. Угода не поширювалася на солдатів гарнізону, чий командир віддавав наказ спалити місто.

Юсуф обвів поглядом завмерлий натовп. Його обличчя залишалося непроникним.

— Назвіть усіх вояків, які вийшли разом із вами. Доки останній із них не стане перед моїм конем, священник залишається моїм заручником, а вихід із цього двору буде закрито для всіх.

Одон де Сель стояв на колінах біля візка бондаря, у глибині південної галереї. На дошках лежав П'єр. Кульгавого вартового накрили старим рядном до самого підборіддя, приховуючи залишки форменого одягу. Обличчя пораненого набуло мертвотно-сірого відтінку, а дихання стало частим і поверхневим. Під рядном ховалася роздроблена нога, яка вже почала набрякати й чорніти від внутрішньої кровотечі.

Писар міг промовчати. У напівтемряві галереї розрізнити обличчя було майже неможливо, а стогони брата губилися серед десятків інших голосів. Але затримка означала, що Салім не зможе вільно пересуватися двором для організації розчищення колодязя, а Мар'ям не отримає доступу до води для промивання ран.

Одон повільно підвівся. Він зняв із пояса свій короткий канцелярський ніж — єдине лезо, яке мав при собі, — і поклав його на край дерев'яного борту.

Кроки писаря луною відбивалися від кам'яних стін, коли він ішов до центру двору. Зупинившись за три кроки від еміра, Одон підняв голову.

— Мій брат, П'єр де Сель, лежить на тому візку, — голос Одона був позбавлений звичних бюрократичних інтонацій. Він говорив просто і прямо. — Він дійсний солдат надбрамної варті. Його нога роздроблена палаючою балкою під час обвалу даху на млині. Він не становить загрози і не може тримати зброю.

Юсуф уважно подивився на беззбройного чоловіка.

— Один вояк не вартий порушення наказу. Чому ви не залишили його за мурами?

— Бо він мій брат, — відповів Одон. — Я погоджуюся залишитися під вашим наглядом як полонений і як гарантія майбутнього розгляду цієї суперечки. Дозвольте жінкам надати йому допомогу без затримки. Я свідчитиму про все, що сталося в місті.

Емір перевів погляд на брата Ансельма, потім знову на писаря.

— Поранений солдат гарнізону залишається під вартою в цьому дворі, —

постановив Юсуф, позначаючи нові межі домовленості. — Ви, писарю, стаєте запорукою замість священника. Якщо з боку замку відбудеться вилазка, ваше життя компенсує збитки. Вихід відкрито.

Вершники розступилися, звільняючи прохід. Брат Ансельм мовчки підійшов до Одона і поклав руку йому на плече, після чого обидва рушили назад до південної галереї.

П'єр лежав із розплющеними очима. Його погляд блукав по почорнілому від кіптяви кам'яному склепінню. Дихання супроводжувалося тихим, вологим хрипом. Травма, отримана під вагою дубової балки, спричинила невидимі оком руйнування всередині тіла, які тепер невблаганно забирали його життя.

— Одоне, — голос вартового був слабким, але в ньому не чулося пафосу чи страху перед вічністю. Лише сильна, приземлена втома.

Писар опустився на коліна біля візка.

— Я тут. Салім уже чистить джерело. Скоро буде вода. Ми знайдемо лікаря, щойно відкриють дорогу на узбережжя.

П'єр ледь помітно скривився. Його не цікавили обіцянки про лікарів.

— Тут капає, — вартовий спробував повернути голову набік. — Зі стелі. Якась іржава вода. Прямо на лоб. Пересуньте ці ноші на пів фута лівіше.

Одон кліпнув, не одразу зрозумівши прохання. Він обережно взявся за край дошки і потягнув її по нерівній підлозі, відсуваючи брата від місця протікання старого даху.

— Так краще? — запитав писар, відчуваючи, як до горла підступає тугий клубок.

— Дошка тверда, — пробурмотів П'єр, заплющуючи очі. — Срібло я викинув дарма. За нього можна було б купити м'яку ковдру. А з такою ногою на корабель однаково не пустять... Капітани не люблять калік.

Він замовк. Одон чекав продовження, якихось важливих слів прощення чи настанов, які зазвичай приписують людям перед смертю. Але П'єр лише глибоко вдихнув, його грудна клітка завмерла у верхній точці, а потім повільно опустилася. Наступного вдиху не відбулося. Обличчя вартового розслабилось, втративши вираз постійного болю.

Одон сидів нерухомо, дивлячись на брата. Навколо вирувало життя караван-сараю: хтось рубав дрова, плакали діти, Салім віддавав команди біля колодязя. Смерть П'єра пройшла непоміченою для всіх, крім писаря.

Брат Ансельм опустився поруч. Священник звичною, спокійною рукою закрив померлому очі й склав його руки на грудях.

— Його страждання закінчилися, — тихо сказав Ансельм. — Ми поховаємо його за християнським звичаєм, коли земля прийме його тіло.

Одон рвучко підвівся. Йому не вистачало повітря в цій кам'яній ніші. Він відійшов у тінь напівзруйнованої стайні, подалі від людських очей. Священник пішов слідом.

Писар притулився спиною до холодної стіни. Його ретельно вибудований світ правил, списків і логічних обґрунтувань остаточно розсипався на порох.

— Я вираховував їхні життя на шматку воску, — голос Одона тремтів, слова виривалися короткими, болісними поштовхами. — Я ділив людей на корисних і зайвих. Я записав відвертий розбій гарнізону як господарську повинність, щоб зберегти порядок у відомостях. Я думав, що паперова математика здатна контролювати хаос війни.

Він подивився на свої руки, вкриті сажею та пилом.

— Балка впала на нього, бо ми затримали вихід. Пожежа почалася, бо я не зміг переконати командира. Це мої рішення привели його під те склепіння. Вислухайте мою сповідь, отче. Я хочу очиститися від цієї крові.

Ансельм стояв напроти, не намагаючись перебити чи заспокоїти писаря. Його обличчя в напівтемряві стайні виглядало суворим і зосередженим.

— Господь приймає каяття за гординю, страх і сліпоту душі, — священник підняв руку в жесті благословення. — Я відпускаю тобі гріхи, що обтяжують твій дух перед Всевишнім. Ти прощений у своїх намірах.

Ансельм опустил руку. Його тон змінився, втративши літургійну співучість і набувши твердості судді.

— Але підrobка документів, приховування наказів і співучасть у пограбуванні — це злочини проти живих людей. Сповідь очищує совість, проте вона не скасовує земного суду і не повертає вкраденого.

Священник зробив крок ближче, дивлячись прямо в очі Одону.

— Подробиці військової справи, накази Готьє де Роша та обставини підпалу міста ти маєш повторити прилюдно. Від свого імені. Коли прибуде королівський урядовець, ти станеш перед ним не як розкаяний грішник, а як посадова особа, що визнає свої дії. Ти не зможеш сховатися за таємницею сповіді.

Одон повільно кивнув. Розмежування було чітким і нещадним. Душевний спокій не звільняв від юридичної відповідальності.

— Я свідчитиму, — відповів писар. — Про кожен рядок, який я написав чи приховав.

З боку двору почувся голос Мар'ям. Вдова кликала помічників. Одон залишив стайню і повернувся до світла.

Салім нарешті пробив затор у джерелі. Каламутна вода повільно наповнювала кам'яну чашу. Жінки вишикувалися в чергу з глеками та відрами, обережно збираючи дорогоцінну вологу. Майстер стояв поруч, мокрий до нитки, контролюючи норму видачі, щоб вистачило всім.

Мар'ям підійшла до Одона. У її руці був затиснутий шматок вугілля, яким вона робила позначки на світлій дошці від розбитого ящика.

— Я обійшла всі галереї, — сказала вдова, її погляд був зосереджений на розрахунках. — Тут немає родини бондаря і старих ткачів. Дівчина з пробитим стегном стверджує, що бачила, як два візки звернули на північний тракт одразу після броду. Вони не поїхали до караван-сараю.

Одон інстинктивно потягнувся за пазуху, намацуючи свою воскову дощечку. Звичка фіксувати втрати спрацювала швидше за розум.

— Належить внести їх до переліку зниклих, — пробурмотів писар, дістаючи стилос. — Я маю підбити підсумок евакуації. Зафіксувати тих, кого ми втратили під час переходу.

Він приготувався викреслювати імена.

Мар'ям різко накрила його дощечку своєю долонею. Її пальці, жорсткі від роботи на млині, намертво затиснули віск.

— Число зниклих ще не означає число загиблих, — голос Мар'ям прозвучав тихо, але з такою силою, що Одон завмер. — Ви знову хочете поховати людей на папері до того, як побачите їхні тіла. Вам потрібен закритий звіт, щоб заспокоїти свою канцелярію.

Вона прибрала руку, але її погляд продовжував утримувати писаря.

— Я забороняю оголошувати остаточний перелік. Ніхто не буде викреслений, доки ми не обшукаємо дороги й не дізнаємося правди. Список залишається відкритим.

Одон дивився на порожній віск своєї дощечки. Там, де він збирався підвести ризику і скласти фінальний баланс смертей, тепер залишався лише незаповнений простір. Він повільно опустив стилос, визнаючи правоту жінки.

На тому боці дороги, за стінами старого караван-сараю, вітер продовжував нести гіркий попіл спаленого міста, і ніхто з присутніх ще не знав, скільки імен доведеться вписати в цей порожній простір завтра.

Глава 13: Свідки при брамі

Дрібний осінній дощ сік у вузькі вікна заїжджої садиби, залишаючи на помутнілій слюді довгі каламутні патьоки. За масивним дубовим столом, накритим вицвілим зеленим сукном, сидів королівський уповноважений. Жодного озброєного ескорту, окрім двох особистих гвардійців біля вхідних дверей, посланець корони із собою не привіз. Його влада трималася не на кількості списів чи арбалетів, а на широкому пергаменті з монаршою печаткою, який зараз лежав ідеально рівно між бронзовою чорнильницею та порожнім срібним кубком. Садиба дивом уціліла під час пожежі, оскільки розташовувалася за милю від міських мурів, і тепер її простора трапезна перетворилася на залу суду, де вирішувалася доля спаленого міста.

Готье де Рош стояв по лівий бік столу. Його лицарський обладунок був ретельно вичищений від кіптяви, проте під очима залягли глибокі темні тіні, свідчаючи про тижні без нормального сну та постійну напругу. Замок Айн-Сафра формально залишився під його командуванням, стіни не впали, але ця військова перемога виявилася суто номінальною.

— Якщо облога триватиме ще десять днів, гарнізон почне пити кінську сечу, — сухо доповів командир, дивлячись поверх голови уповноваженого у вікно, де крізь пелену дощу ледь виднілися обриси його фортеці. — Рівень у головній підземній цистерні впав нижче критичної позначки. Витік не усунуто через брак матеріалів. Зовнішні джерела щільно перекриті кочівниками. Ми надійно утримуємо верхні яруси, але без стабільного водопостачання фортеця втрачає боєздатність швидше, ніж від ударів тарана. Мої люди виснажені спрагою.

Юсуф ібн Рашид, який зайняв місце навпроти лицаря, не виявив жодних емоцій від цього відвертого зізнання. Емір залишив свою ударну кінноту за межами садиби, прийшовши на слухання лише з одним беззбройним писарем, який тихо стояв за його спиною. Його поза виражала абсолютний спокій людини, яка повністю контролює час і ресурси.

— Мої воїни не мають наміру штурмувати голі камені без важких облогових машин, — рівним, ввічливим тоном промовив Юсуф, склавши руки на поясі. — У цьому немає жодної потреби, коли природа і ваша власна недалекоглядність роблять роботу за нас. Блокада буде остаточно знята в той день, коли визначена сума компенсації за вкрадене майно та завдані каліцтва надійде до мого табору, а гарантії її безпечної виплати підтвердить ваша королівська печатка. Доти жодна крапля води не перетне лінію південного броду. Якщо умови не будуть виконані до кінця місяця, гарнізон вимре від спраги сам, і ми просто відчинимо ворота ззовні.

Королівський уповноважений повільно кивнув. Він вмочив стилос у чорнило і зробив коротку позначку на окремому аркуші пергаменту. Фіксація згоди сторін щодо припинення військового протистояння виявилася найпростішою частиною цих слухань. Військовий пат був очевидним для всіх: лицар мав неприступні стіни без води, а емір — воду без можливості пробити стіни. Справжня проблема, заради якої корона надіслала свого представника, полягала в тому, що саме призвело до цього пату і що сталося в ніч знищення посаду.

Суддя відсунув пергамент із військовими умовами на край столу і підтягнув до себе тонкий стос воскових дощочок, вилучених із замкової канцелярії для перевірки.

— Перейдемо до факту захоплення купецького майна за бродом, — голос уповноваженого звучав безпристрасно, наче він рахував мішки з будівельним вапном, а не людські злочини. — Підпис Одона де Селя під актом приймання дванадцяти мулів підтверджено експертизою. У відомості вказано «залучені до транспортування». Проте свідчення вказують на зовсім інше.

Одон стояв біля холодної кам'яної стіни, міцно зчепивши руки за спиною. Його колишній акуратний формений одяг після ночі пожежі та тижнів життя в таборі біженців мав вигляд поношеного лахміття, але постава залишалася прямою, як у людини, що звикла стояти перед керівництвом і відповідати за кожну літеру у своєму звіті.

Брат Ансельм виступив із тіні колон. Священник підійшов до столу і поклав на зелене сукно невеликий лляний мішечок, який глухо дзенькнув, привертаючи увагу всіх присутніх.

— Свідчу перед Богом і короною, — голос Ансельма лунав чітко, розмежовуючи факти і виправдання. — Покійний сеньйор Етьєн де Вар надав писарю прямі повноваження інспектувати вантаж на брамі та зупинити приймання, якщо буде виявлено сліди насилля. Одон де Сель особисто бачив покаліченого купця Халіда. Він тримав у руках дійсну охоронну грамоту з неушкодженою печаткою нашого володаря. Він мав повну юридичну владу не пропустити цей караван за мурі і повернути його законним власникам ще до початку конфлікту.

— Чому ви цього не зробили? — уповноважений підвів очі на колишнього писаря, не торкаючись мішечка. — Чому ви засвідчили відвертий розбій як легальну повинність, знаючи про наявність грамоти?

Одон відчув, як його звична канцелярська броня, вибудована з параграфів і правил, починає розсипатися під прямим поглядом судді.

— Наказ командира гарнізону надійшов у формі безпосередньої військової вимоги під час підготовки до облоги, — відповів писар, ретельно добираючи слова і намагаючись зберегти рівний тон. — Тварини вже перебували у внутрішньому дворі. Оформлення розбою як господарської повинності дозволяло зберегти хоча б паперовий контроль над розподілом цього майна. Якби я відмовив у реєстрації, солдатів би це не зупинило. Вони б усе одно забрали мулів, але повністю поза будь-яким обліком, і тоді довести походження вантажу стало б неможливо. Я намагався втримати хаос у межах реєстру.

Майстер Салім, який стояв поруч із Мар'ям аль-Хаддад, важко спираючись на грубу дерев'яну палицю, похитав головою. Будівельник зробив крок уперед, його обличчя виражало глибоку втому і розчарування.

— Справа полягала не лише в бажанні зберегти звітність, мій пане суддя, — голос Саліма був густим і повільним, він вимовляв слова так само методично, як закладав фундамент. — Вісім срібних монет. Це аванс, який отримав його покійний брат П'ер після того, як гарнізон продав двох реквізованих мулів місцевим перекупникам. Писар чудово знав про ці гроші. Він приховав їхню наявність під час переговорів біля броду, коли ми мали повернути майно еміру, і дозволив брату використати їх для оплати втечі. Він захищав не реєстр, він захищав свою родину за рахунок чужого майна.

Уповноважений повільно розв'язав лляний мішечок, який приніс священник, і висипав монети на стіл. Срібло тьмяно блиснуло у тьмяному світлі дощового дня.

Юсуф ібн Рашид ледь помітно нахилив голову, розглядаючи монети.

— Отже, представник влади, який вів зі мною переговори про повернення власності, сам мав фінансову вигоду з її незаконного продажу, — констатував емір. У його голосі не було гніву, лише холодне підтвердження факту, який пояснював усю глибину корупції в замку.

Одон не відводив погляду від розсипаного срібла. У горлі пересохло.

— Ці гроші призначалися для оплати місця на торговому кораблі, — тихо, але твердо сказав він, остаточно відмовляючись від рятівних безособових зворотів. — Мій брат був калікою із роздробленою ногою. Я дозволив йому залишити цю частку з продажу, щоб він міг покинути приречене місто до початку повної облоги. Це було моє свідоме рішення. Я особисто засвідчив фальшивий запис у реєстрі і приховав факт часткового продажу каравану. Я визнаю свою провину.

Це зізнання прозвучало настільки буденно і без спроб перекласти провину на обставини, що королівський суддя лише зробив ще одну коротку позначку на полях свого широкого пергаменту. Він не став читати моралей.

— Переходимо до обставин повного знищення нижнього посаду, — уповноважений відклав стилос і подивився на лицаря. — Командир гарнізону письмово стверджує, що підпал був абсолютною тактичною необхідністю.

Готьє де Рош випростався, його металеві наплічники тьмяно зблиснули.

— Якщо ворожа кіннота концентрується навпроти відкритої ділянки муру в передсвітанкових сутінках, статут вимагає негайно знищити будь-яке

прикриття для її наступу, — голос командира лунав упевнено, мовою відстаней і військових завдань. — Я бачив рух великих мас людей і металу. Я діяв згідно з логікою оборони. Затримка до обумовленого ранкового дзвону означала б прорив ворога на плечах біженців і швидку втрату всієї цитаделі. Я не міг ризикувати ключовою фортецею корони заради кількох десятків дерев'яних халуп.

З лави для свідків, важко спираючись на край столу, підвівся старший найманець. Той самий вояк, який тієї ночі чергував із трутом біля східної комори.

— Ми доповіли командирі особисто, що цивільні ще не вийшли з будинків нижнього ярусу, — голос солдата був грубим і хрипким. — Він змінив час підпалу свідомо. Він наказав пускати вогонь по дахах уздовж головної вулиці до того, як пролунає дзвін і люди встигнуть дійти до брами. Він точно знав, що натовп усе ще перебуває всередині периметра, але сказав, що війна вимагає жертв.

У залі трапезної запанувала важка, гнітюча тиша, яку порушував лише стукіт дощових крапель по слюді. Королівський уповноважений зчепив пальці в замок.

— Чи існувала реальна, об'єктивна загроза штурму в той момент? — запитав суддя, звертаючись до присутніх ветеранів гарнізону.

Декілька вартових, презираючись, неохоче підтвердили, що маневри кочівників Юсуфа в темряві дійсно виглядали як класична підготовка до стрімкої атаки. Ризик раптової втрати замку був не вигаданим виправданням, а цілком відчутним військовим фактором. Ворог перегруповувався, і будь-який командир на місці Готьє відчув би небезпеку.

Почувши це, Мар'ям аль-Хаддад зробила рішучий крок до суддівського столу. Її обличчя залишалося суворим і непроникним, а натруджені руки були міцно стиснуті в кулаки.

— Наявність загрози кам'яним стінам не виправдовує свідомого спалення живих людей у вузьких провулках, — різко і голосно сказала вдова мірошника, перебиваючи спроби вартових виправдати наказ. — Полум'я перекидалося з даху на дах швидше, ніж двоколісний візок із нашими пораненими міг проїхати площу. Кого саме ви захищали, командире, коли віддали наказ підпалити пекарню Фаріда, де ховалися жінки з дітьми? Назвіть мені імена тих, заради кого ви пожертвували моїми сусідами. Ваша тактика перетворила місто на крематорій.

Майстер Салім підтримав її, стукнувши палицею по кам'яній підлозі для привернення уваги.

— Ширина вулиці між коморами становила рівно чотири кроки, — пояснив будівельник, звертаючись безпосередньо до судді. — Дерев'яні перекриття і солом'яні навіси спалахують за лічені хвилини за такої щільності забудови і сильного вітру. Швидкість поширення вогню була відома командуванню. Розрахунок часу на евакуацію був не просто помилковим, він був свідомо проігнорований заради створення вогняного бар'єра. Фізика пожежі не залишала людям шансів вижити, якщо вогонь пустили до їхнього виходу.

Готьє де Рош не здригнувся під шквалом звинувачень. Його обличчя залишалося маскою переконаного у своїй правоті воїна.

— Якщо я маю вибирати між життям сотні місцевих ремісників і збереженням стратегічної королівської фортеці на кордоні, я завжди обираю фортецю, —

твердо відповів лицар. — Це мій прямий обов'язок перед короною. Я зберіг Айн-Сафру для спадкоємця, навіть якщо для цього довелося пожертвувати передмістям.

Слухання тривали ще понад дві години. Дощ за вікном посилювався, перетворившись на суцільну сіру стіну води, що відрізала садибу від решти світу. Королівський уповноважений уважно і методично вислухав усі сторони, не перебиваючи свідків і не виявляючи жодних особистих симпатій чи антипатій. Він робив нотатки, звіряв покази з документами і мовчав.

Нарешті суддя підвівся. Присутні в залі миттєво замовкли, чекаючи на вердикт влади, яка мала повноваження вирішувати долі.

— Іменем корони і за правом, наданим мені монархом, — почав уповноважений, його голос лунав рівно, заповнюючи всю трапезну. — Готьє де Рош. Ваші дії щодо утримання та оборони замку Айн-Сафра визнаються тактично обґрунтованими в умовах прямої військової загрози. Ви виконали свій обов'язок щодо захисту стін. Тому ви зберігаєте своє лицарське звання і право носити зброю.

Лицар ледь помітно видихнув, але суддя підняв руку, зупиняючи його.

— Проте, ваше самовільне розпорядження майном, пряме порушення чинної охоронної грамоти сеньйора та наказ про достроковий підпал посаду, що призвів до невинуватих людських жертв і руйнування інфраструктури, є грубим перевищенням військових повноважень. Вас негайно усунуто від управління Айн-Сафрою та її гарнізоном. Усі фінансові збитки, завдані мешканцям посади та купцям еміра, ви будете відшкодовувати виключно з належних вам особистих земельних доходів протягом наступних десяти років. Родинне срібло Етьєна де Вара залишається недоторканим майном корони.

Готьє де Рош мовчки схилив голову. Він зберіг свою лицарську честь і життя, але в одну мить втратив усю владу, вплив і перетворився на боржника на найближче десятиліття. Військова логіка не врятувала його від фінансової відповідальності.

Уповноважений перевів холодний погляд на колишнього писаря, який продовжував стояти біля стіни.

— Одон де Сель. Свідки підтвердили, що ви особисто зупинили найманців і відмовилися підпалювати заселену східну комору до виходу людей. Цей вчинок врятував десятки життів і не зараховується до ваших встановлених провин. Суд бере це до уваги.

Одон відчув слабкий проблеск надії, але наступні слова судді розбили її вщент.

— Але цей вчинок не скасовує факту свідомої підробки офіційних документів, приховування наказів та вашої співучасті у легалізації грабунку каравану. Вас назавжди позбавлено посади писаря гарнізону та будь-якої належної державної платні. Частину вашого особистого майна буде конфісковано і спрямовано на компенсацію купцям за втрачених мулів. Ви більше не є представником влади.

Засідання було оголошено офіційно закритим. Гвардійці відчинили двері трапезної, впускаючи всередину холодне вологе повітря. Люди почали повільно, розбившись на невеликі групи, розходитися до своїх тимчасових прихистків у караван-сараї та сусідніх селах.

Одон де Сель відірвався від стіни і повільно підійшов до столу уповноваженого.

Його рухи були механічними. Він відстебнув від свого шкіряного пояса важкий, викуваний із чорного заліза ключ від нижньої брами Айн-Сафри — єдиний символ своєї колишньої влади над тим, хто мав право увійти до безпечного периметра, а хто мусив залишитися зовні. Метал глухо і важко брязнув об дерев'яну стільницю, поруч із розсипаними срібними монетами. Колишній писар не сказав ні слова на своє виправдання. Він просто розвернувся і попрямував до виходу, відчуваючи дивну, майже фізичну порожнечу в грудях.

Але біля самого порога шлях королівському судді, який уже почав згортати свої пергаменти, перегородила Мар'ям аль-Хаддад. Вона не звернула жодної уваги на зганьбленого писаря, що пройшов повз неї. Її темний, зосереджений погляд був спрямований виключно на представника корони.

— У вашому справедливому рішенні про відшкодування збитків є одна суттєва прогалина, мій пане, — голос Мар'ям пролунав твердо, змусивши уповноваженого невдоволено зупинитися. — Ви зобов'язали лицаря виплатити компенсацію власникам зруйнованих будинків і майстерень. Але більше половини нашого посаду складалася з найманих робітників, підмайстрів і квартирнтів, які не мали власної землі чи нерухомості.

Суддя нахмурився, його пальці завмерли на червоній стрічці для перев'язування документів.

— Королівська скарбниця і суд компенсують втрату задокументованого нерухомого майна, — відповів він тоном людини, яка втомилася пояснювати очевидні закони. — Ті, хто просто орендував житло, мають самостійно домовлятися зі своїми колишніми господарями. Це не справа корони.

— Родина старого пекаря Ільєса працювала на моєму млині, — Мар'ям зробила рішучий крок уперед, повністю ігноруючи попереджувальний рух гвардійців. — Вони жили в дерев'яній прибудові, яка згоріла дотла разом із їхніми мізерними заощадженнями та зимовим одягом. Хто саме надасть їм дах над головою до перших морозів? Я вимагаю негайно внести до протоколу суду додаткове зобов'язання: забезпечити тимчасовим житлом і харчами кожного найманого працівника, незалежно від наявності в нього паперового права на землю. Їхні життя не менш цінні, ніж квадратні лікті власності.

Королівський уповноважений завмер із наполовину згорнутим сувоєм у руці, дивлячись на жінку, яка відмовлялася приймати зручну, але безжальну бюрократичну логіку його вироку. На вулиці продовжував лити дощ, перетворюючи попіл спаленого міста на непролазну чорну багнюку, і питання виживання тих, хто не мав паперових привілеїв, залишалося відкритим.

Глава 14: День відкритих воріт

Рип важкого дерев'яного колеса об свіжу бруківку перекрив гомін ранкового торгу. Навантажений дубовими дошками візок повільно просувався між рядами, залишаючи за собою глибокі колії у вогкій землі. Відбудовані навіси з білого полотна не могли приховати порожнеч, які залишилися на місці колишніх щільних кварталів. Там, де раніше стояла велика чинбарня, тепер вітер гуляв пустирем, а розчищений від попелу майданчик слугував тимчасовим складом для будівельного каменю. Частина компенсацій, призначених королівським судом, жителі вже отримали з маєтків колишнього командира, проте кілька

великих родин так і не повернулися з узбережжя. Нові стіни пахли сирію глиною та свіжозрубаною сосною, але вони не заповнювали втрачених зв'язків.

Одон де Сель ішов попереду візка, притримуючи дишло на поворотах. Його колишній акуратний формений одяг замкового писаря давно змінився на просту сукняну куртку без жодних відзнак, а на поясі замість важкого залізного ключа від міської брами висіла лише відкрита дерев'яна дошка з прикріпленими аркушами паперу. Громада найняла його вести облік будівельних матеріалів, і тепер кожен рядок його записів був доступний для перевірки будь-якому майстру чи торговцю.

Біля яток із привізними травами візок довелося зупинити. Дорогу перегородив караван мулів, чії в'юки були туго перетягнуті ремнями. Високий чоловік у дорожньому плащі, який перевіряв кріплення попряжки, обернувся на звук коліс. Це був той самий торговець прянощами, що кілька місяців тому збирався вивезти біженців до порту.

Купець уважно придивився до обличчя колишнього писаря, після чого відпустив ремінь і підійшов ближче. З-під складок свого одягу він дістав невеликий полотняний згорток.

— Три срібні монети, — купець простягнув згорток Одону, не підвищуючи голосу, щоб не привертати увагу ринкової варти. — Ваш брат залишив їх мені як завдаток за місце у фургоні. Він так і не з'явився на місці збору того ранку. Я дізнався про його долю пізніше, коли ми вже минули перевал. Мій борг перед ним залишився непогашеним.

Метал тьмяно блиснув крізь розв'язану тканину. Одон дивився на монети, які колись стали причиною його найтяжчого посадового злочину. Цього срібла цілком вистачило б зараз, щоб найняти коня, самому покинути відбудоване місто й назавжди зникнути серед портових натовпів Генуї чи Марселя, залишивши позаду попіл і осуд місцевих жителів.

Брат Ансельм, який саме оглядав мішки з сушеним чебрецем біля сусіднього прилавка, підійшов до них. Священник звично тримав руки схованими в широких рукавах ряси. Його погляд зупинився на повернутому завдатку, але він не промовив жодного слова осуду чи повчання, залишаючи вибір за писарем.

— Залиште ці гроші в себе, — сказав Одон, загортаючи срібло назад у тканину і повертаючи згорток торговцю. — Моя матір живе в передмісті Тулона, біля старої гавані. Ви часто буваєте в тих краях. Передайте ці монети їй.

Купець зважив згорток на долоні.

— Без супровідного листа вона не прийме грошей від незнайомця. До того ж дороги на захід зараз непевні. Мені потрібен надійний супровідник хоча б до узбережжя, якщо ви планували виїхати.

Одон перевів погляд на навантажений дошками візок, який чекав на нього посеред вулиці.

— Я найнятий громадою до кінця осені. Роботи на водогоні ще не завершені, а розрахункові книги не зведені. Я зможу супроводити ваш караван до порту лише після того, як останній камінь ляже на своє місце. Щодо листа...

Колишній писар повернувся до священника.

— Отче Ансельме. Ви маєте бездоганний почерк і печатку парафії. Напишіть мій матері про те, що тут сталося. Засвідчіть смерть П'єра вашим авторитетом.

Священник повільно похитав головою. На його обличчі не було співчуття, лише сувора вимога чесності, яку він послідовно відстоював від самої ночі пожежі.

— Я можу передати послання і підтвердити його справжність, — відповів Ансельм, дивлячись прямо в очі Одону. — Але складати текст замість тебе я не стану. Ти все життя ховав неприємні рішення за безособовими канцелярськими зворотами та чужими підписами. Цього разу ти мусиш сам підібрати слова. Ти маєш написати їй, як саме він загинув, і поставити під цим власне ім'я. Правда не потребує мого почерку.

Порив вогкого вітру підняв із землі сухе листя, закрутивши його навколо дерев'яних коліс. Одон мовчки кивнув, приймаючи цю умову. Він дістав із поясної сумки шматок чистого пергаменту, вугільний олівець і поклав їх поверх своєї відкритої облікової дошки. Лист мав бути написаний сьогодні ввечері, без жодних виправдань і прикрас. Домовившись із торговцем про зустріч за тиждень, писар знову взявся за дишло і потягнув візок у бік річки.

Нижній млин зустрічав робітників гучним шумом води, яка з силою була по нових дерев'яних лопатях. Відбудована будівля виглядала інакше: замість високого даху, що колись нависав над дорогою, тепер височіла приземкувата, але широка конструкція, складена з товстих колод. На подвір'ї, де раніше в тіні дерев чекали замовники, тепер стояли міцні дубові лави для мішків.

Мар'ям аль-Хаддад вийшла назустріч візку, витираючи руки об грубий лляний фартух. Її обличчя залишалося таким самим зосередженим і суворим, як і в дні облоги. Вдова мірошника методично перераховувала привезені дошки, звіряючи їхню кількість із записами, які Одон робив на очах у всієї артілі.

— П'ятнадцять штук, як і домовлялися, — констатувала Мар'ям, вказуючи підмайстрам місце для розвантаження. — Громада затвердила вашу платню за цей тиждень.

Вона зупинилася навпроти Одона, не намагаючись пом'якшити свій тон чи зробити вигляд, що минуле забуте.

— Деякі люди на площі досі вважають, що вам не місце серед нас після того, що ви приховували в замковій канцелярії, — сказала вдова, дивлячись на те, як писар акуратно виводить підсумок у графі витрат. — Я підтримала ваш найм на випробувальний строк не через милосердя. Новий королівський намісник вимагає звіти латиною, а наші майстри не вміють читати його грамоти. Нам потрібна людина, яка знає їхні паперові пастки і вестиме відкритий облік для громади, а не для фортеці. Ваш борг перед містом відпрацьовується працею, а не покаанням.

Одон не відвів погляду. Він більше не відчував потреби захищатися чи вибудовувати навколо себе стіну з параграфів.

— Кожен мій запис тепер дублюється у вашій книзі, — відповів він рівно. — Я не маю права ставити жодної печатки без підпису старшого майстра. Умови дотримуються.

З-за рогу млина вийшов Салім ібн Фарадж. Його одяг був густо вкритий сірим пилом від засохлого вапна, а в руках він тримав довгу мірну мотузку з вузлами.

Будівельник виглядав виснаженим, але його рухи залишалися точними й неквапливими. Оглянувши привезені дошки, він невдоволено похитав головою.

— Цього дерева вистачить лише на перекриття даху над жорнами, — Салім згорнув мотузку кільцями і підійшов до імprovізованого столу, де Одон тримав свої папери. — Західний водогін досі стоїть розібраний. Кут нахилу кам'яного жолоба змінився після обвалу ґрунту. Щоб вода пішла до нижніх кварталів, потрібно повністю перекласти шість ліктів труби і залити їх новим розчином.

Майстер важко сперся обома руками на стільницю, нависаючи над обліковою дошкою.

— Я не почну земляні роботи без письмового визначення оплати. Мені потрібні гарантії того, що праця моїх людей буде відшкодована до перших заморозків. Хто виступає відповідальним замовником?

Раніше, будучи замковим посадовцем, Одон міг би послатися на спільне лихо, нагадати про патріотичний обов'язок або пригрозити штрафами за саботаж відбудови. Він міг би використати канцелярські евфемізми, щоб змусити майстра працювати за порожні обіцянки. Але зараз писар лише вмочив перо в чорнильницю.

— Громада виділила кошти з компенсаційного фонду, — сказав Одон, починаючи складати новий документ чітким, розбірливим почерком. — Оплата за шість ліктів труби становитиме дванадцять мідних монет авансу і стільки ж після пуску води. Термін виконання — п'ять днів. Якщо розчин не витримає тиску, переробка здійснюється вашим коштом. Замовником виступає рада майстрів посаду.

Він перевернув аркуш і посунув його Саліму разом із пером.

— Прочитайте і поставте свій знак. Жодних прихованих умов.

Салім повільно провів закругленим пальцем по рядках, вчитуючись у кожне слово. Його недовіра до будь-яких паперів, написаних рукою Одона, вкорінилася глибоко, але цього разу текст був абсолютно прозорим. Не знайшовши жодної лазівки, будівельник мовчки поставив свій хрест у нижньому куті аркуша.

— Завтра мої люди почнуть копати, — коротко кинув майстер і розвернувся, щоб іти назад до траншеї.

Сонце вже почало хилитися до заходу, коли Одон зібрав свої інструменти і рушив у бік відновленої нижньої брами. Саме тут, на межі між зовнішнім світом і відбудованим містом, зосередилася основна робота будівельної артілі Саліма. Старої залізної решітки, яка намертво заклинила під час пожежі, більше не існувало — її розпиляли на шматки та переплавили на цвяхи й скоби для нових дахів. Замість неї майстри встановлювали масивні дубові ворота, оббиті кованими смугами.

Простір під надбрамною аркою був заповнений запахом вогкої землі та свіжого цементного розчину. Салім разом із трьома підмайстрами стояв навколішки біля самого порога, вирівнюючи великі кам'яні блоки, які мали стати основою для в'їзду. За їхніми спинами зібрався невеликий натовп торговців із ручними візками, які чекали дозволу перетнути браму, щоб потрапити на вечірній ринок. Вартові нового гарнізону ліниво спиралися на алебарди, не втручаючись у процес цивільної відбудови.

Побачивши писаря, Салім підвівся і витер піт із чола тильним боком долоні.

— Камінь покладено, розчин залито, — майстер вказав на сіру масу, яка ще блищала від вологи між стиками блоків. — Мені потрібен ваш підпис на акті приймання просто зараз. Якщо я не здам цей етап до вечора, казначей не видасть гроші на закупівлю залізних завіс для стулок на завтрашній ранок. Підписуйте, Одоне. Робота виконана.

Одон підійшов до краю порога. Він не поспішав діставати перо. Колишній писар уважно оглянув лінію стику, потім перевів погляд на тимчасовий дерев'яний настил, який робітники перекинули через незастиглу ділянку, щоб дозволити прохід пішоходам. Дошки лежали нерівно, спираючись на пухкий ґрунт, а їхні краї небезпечно прогиналися під вагою.

— Розчин ще сирий, — констатував Одон, перевіряючи міцність настилу носком черевика. Дошка глухо стукнула об камінь і зсунулася на кілька дюймів убік. — Якщо зараз пустити через браму навантажені візки торговців, колеса видавлять цемент, і блоки розійдуться до ранку. Тимчасовий перехід не закріплений належним чином.

Салім роздратовано видихнув. Втома від довгого робочого дня робила його нетерплячим.

— Він схопитися за кілька годин. Торговці пройдуть обережно. Мені потрібно перевести людей на інший об'єкт, а без вашого засвідчення я не маю права залишити браму. Не шукайте проблем там, де їх немає, писарю. Ви самі бачите, що геометрія витримана ідеально.

Кілька місяців тому Одон міг би підписати документ, щоб уникнути конфлікту з впливовим майстром, або навпаки — відмовити з позиції сили, насолоджуючись своєю владою над чужим заробітком. Але зараз його повноваження полягали не в контролі над людьми, а у відповідальності за наслідки. Він чудово пам'ятав, чим закінчується нехтування безпекою заради швидкості.

— Я не підпишу акт приймання, доки поріг становить загрозу, — твердо відповів Одон, закриваючи свою облікову дошку і відкладаючи її на найближчий сухий камінь. — Якщо вночі чийсь візок зламає вісь на цих рухомих дошках, або хтось травмує ногу в темряві, громада буде змушена виплачувати компенсацію з тих самих коштів, які призначені для водогону. Я не дозволю перекладати цей ризик на скарбницю посаду.

Він не став чекати на подальші суперечки. Одон розвернувся до натовпу торговців, які почали невдоволено гомоніти через затримку, і підняв руку, закликаючи до тиші.

— Прохід для важких візків буде закрито до повного висихання розчину, — голосно оголосив він, не звертаючи уваги на обурені вигуки. — Ті, хто несе товар у руках, зможуть пройти по одному після того, як ми закріпимо настил.

Після цього Одон підійшов до стіни вартівні, де лежали залишки старих ринкових прилавків. Він самотужки підняв довгу дубову лаву, переніс її до краю будівельного майданчика і поставив на суху землю.

— Жінки та літні люди можуть сісти тут, поки триває робота, — сказав він, звертаючись до тих, хто стояв найближче.

Салім спостерігав за діями колишнього посадовця з мовчазним здивуванням. Майстер очікував, що після відмови писар просто розвернеться і піде, залишивши робітників розв'язувати проблему самостійно, як це завжди робили представники влади. Натомість Одон скинув свою сукняну куртку, залишившись у простій лляній сорочці, і підійшов до купи інструментів.

Він вибрав важкий дерев'яний молот і кілька довгих залізних клинів. Повернувшись до хисткого настилу, Одон опустився на коліна прямо в будівельний бруд.

— Якщо ми заб'ємо клини між краями дощок і опорними каменями стіни, конструкція перестане рухатися, — сказав він, приміряючи перший шматок заліза до щілини. — Це займе не більше пів години.

Одон підняв молот і з силою вдарив по металу. Звук удару луною відбився від кам'яного склепіння брами. Він ударив знову, заганняючи клин глибше в землю, фіксуючи дошку так міцно, щоб вона могла витримати вагу людини без жодного коливання.

Салім постояв ще мить, дивлячись на те, як писар бруднить руки в сирій глині, виконуючи роботу чорнороба. Потім майстер мовчки підняв свій молоток, підійшов до іншого краю настилу і став на коліна навпроти Одона.

— Тримайте рівно, — коротко скомандував Салім, вставляючи свій клин. — Бити треба одночасно, щоб не перекосити центр.

Удари двох молотків злилися в єдиний, чіткий ритм, що розносився над вечірнім містом. Торговці на лаві припинили скаржитися, спостерігаючи за роботою. Вартові біля стіни продовжували стояти нерухомо, але їхня присутність більше не мала жодного значення. Брама, яка колись була символом влади, поділу і смертельної пастки, тепер перетворювалася на звичайний кам'яний поріг, який двоє чоловіків просто намагалися зробити безпечним для тих, хто мав через нього пройти.